3 1761 07436934 9

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/miltonsprozawerk00viss

MILTON'S PROZAWERKEN

MILTON'S PROZAWERKEN

DOOR

DR. MART. VISSER

ROTTERDAM — 1911 — W. L. & J. BRUSSE

PR
3588
V5

LIBRARY
FEB 13 1964
UNIVERSITY OF TORONTO

881577

INHOUD.

Inleiding en kort overzicht van Milton's leven en geschriften Blz. 1

I. De geschriften over de kerkinrichting . . . . Blz. 39

II. De geschriften over de echtscheiding . . . . Blz. 66

III. De geschriften over de opvoeding en over de drukpersvrijheid . . . . Blz. 79

IV. De strijd over de rechten van het volk. . . . Blz. 91

V. Andere historische geschriften . . . . Blz. 126

VI. Milton's geestelijk testament . . . . Blz. 139

VII. Slotbeschouwing . . . . Blz. 177

INLEIDING.

Het beschaafde publiek kent Milton slechts als den dichter van *Paradise Lost*, niet als prozaschrijver over zeer belangwekkende onderwerpen.

Het doel van mijn boek is deze prozawerken nader te beschouwen en daardoor een bijdrage te leveren tot vermeerdering der kennis van Milton en zijn ideeënwereld. Evenals Dante een stuk middeleeuwsche geschiedenis is, zoo is Milton een luisterrijk vertegenwoordiger van de historie der zeventiende eeuw. Al heeft hij nooit een voorname politieke rol gespeeld, hij was een heros op geestelijk gebied.

De prozageschriften van Milton bevatten zijn ideeën omtrent kerk, staat, en maatschappij. Men beschouwt hem meestal als de personificatie van het Puritanisme. Dat was hij niet. In menig opzicht week hij ver af van de Gereformeerde leer. De volgende bladzijden zullen dit, hoop ik, voldoende aantoonen.

Aan mijn bespreking van Milton's prozawerken laat ik een inleiding voorafgaan, waarin ik een overzicht geef vau de geschiedenis van Engeland, hoofdzakelijk in de 17e eeuw, en voornamelijk van de kerkelijke geschiedenis. Dit heb ik noodig geacht om den lezer eerst bekend te maken met de verschillende politieke, maar vooral ook kerkelijke en kerkrechtelijke kwesties, die in Milton's geschriften zoo vaak worden aangeroerd. Van de politieke geschiedenis heb ik daarbij slechts gewag gemaakt, voor zoover het noodig was tot het goed verstaan van de gebeurtenissen op kerkelijk gebied. Op deze inleiding laat ik, tot gemak van den lezer, een zeer kort overzicht van Milton's leven en werken volgen, dat hoofdzakelijk bedoelt om, met Milton's leven als leiddraad, zijne prozageschriften in chronologische orde te noemen; ik achtte dit gewenscht, omdat

ik later over deze geschriften niet in chronologische, maar in systematische orde handel.

Hoofdstuk I—VI van mijn boek brengen dan den eigenlijken inhoud, nl. de bespreking van Milton's prozageschriften en van de daarin door hem verkondigde denkbeelden, in verband met de vele strijdschriften, die aanleiding gaven tot of zelf veroorzaakt werden door de geschriften van Milton.

In een slotbeschouwing heb ik dan Milton's denkbeelden over kerk, staat en maatschappij samengevat en, waar er aanleiding toe was, critiek er op uitgeoefend.

De groote burgeroorlog, in Engeland in het midden der zeventiende eeuw gevoerd, was het noodzakelijk gevolg van het groote verschil in overtuiging tusschen de overheid en het volk. De overheid wilde een halve hervorming, het volk een heele. Reeds in het laatst van de regeering van Elizabeth lag de brandstof opgehoopt, die maar op een aanleiding wachtte om te ontvlammen. De democratie van het Calvinisme was der regeering een ergernis. De regeering hield van geen onderdanen, die een vaste individueele overtuiging hadden; de zelfstandige actie van den Calvinist was haar verdacht. Vandaar dat Elizabeth, Jacobus I en de latere Stuarts bepaald een afkeer hadden van den Puriteinschen geest, van de vrijheidszucht, voortkomende uit den geheel het leven beheerschenden godsdienst, den strijd om de eere Gods, die door Macaulay [1]) zoo goed begrepen is en in het licht gesteld.

Middellijk zijn de wetten van 1562, the Doctrine of Royal Supremacy en the Act of Uniformity de aanleiding geweest van alle beroeringen.

Gardiner [2]) noemt de „Doctrine of Royal Supremacy" het voornaamste punt van de wetgeving van Elizabeth, zoowel van de kerkelijke als staatkundige. „The act of Uniformity" zou de puriteinen onder de leden van de Kerk van Engeland tot tegenstand aansporen en „the Court of High Commission", in het leven geroepen door Aartsbisschop Whitgift [3]) van Canterbury, zou ze tot wanhoop voeren.

Reeds onder den primaat Parker had Cartwight, „professor

---

[1]) Macaulay, *Essay on Milton* ed. Longmans, Green en Co., London 1904, p. 25 vlg.

[2]) In zijn „*History of England from the accession of James I*" Vol. I, p. 27.

[3]) Saw, *Elizabethan Presbyterianism* in de *English Historical Review*, Vol. II, (1881) p. 665—67.

of Divinity" te Cambridge, zijn „Admonition to the Parliament" gezonden. Daarin werd de souvereiniteit van de Kerk in eigen kring streng verdedigd. Het verwijt van clericalisme kan evenwel de heele regeling van het presbyterianisme, zooals Cartwight die voorstelde, niet ontgaan. Volgens Cartwight was de burgerlijke magistraat er slechts om de besluiten van de presbyters uit te voeren, „to see their decrees executed and to punish the contemners of them" [1]). Het moeten overheerschen van de kerk werkte nog bij de meeste geestelijken als de oude zuurdeesem van de Heilige Apostolische Roomsche Kerk na.

Er was evenwel één godsdienstige richting ten tijde van Elizabeth, die een diep inzicht had in de geestelijke natuur van de religie. Het waren de Brownisten. Zij waren van meening, dat iedere Christelijke gemeente een volledige kerk was. De burgerlijke Overheid of kerkelijke vergadering bezat niet het recht de gemeenten te overheerschen of haar te beperken in haar vrijheid van handelen. De kerk van Engeland moest aan haar lot worden overgelaten en de separatisten moesten zich zoo inrichten, dat zij vrij waren van alle gezag van bovenaf. De Brownisten kwamen door hun spiritualisme ertoe, de wereld te verachten, de staatskerk als anti-christelijk te brandmerken en hun kleine kudde te beschouwen als het bijzondere volk van God [2]). In de school van het lijden leerden zij al spoedig

---

[1]) In de geschiedenis van Schotland is op te merken, dat de practijk van het presbyterianisme nog al heel wat zachter was dan de theorie. Tegenover het verwijt van kerkelijke overheersching staat de opvoedende kracht van het Calvinisme Froude in zijn *History of England* IX. p. 243: „Elsewhere the plebeian element of nations had risen to power through the acts and industries which make men rich — the commons of Scotland were sons of their religion."

Macaulay maakt in zijn essay over Ranke's *History of the Popes* verschillende vergelijkingen en wijst op de groote moreele kracht van het Protestantisme. *Critical and Historical Essays* p. 565, zijn *History of England*, Tauchnitz-editie, Vol. I, p. 64 vlg.

[2]) Vrijzinnigen en mystici miskennen steeds het idealisme van de oude Gereformeerden, die de Verbondsgedachte (het verbond van God met geslachten, natiën enz.) vooropstelden en die dan een strenge tucht voorstonden. Die strenge tucht krijgt dan een streng kerkelijk karakter. De spiritualisten leggen meer den nadruk op de individueele regeneratie, hebben geen oog voor de leer der verbonden en beschouwen feitelijk de wereld als staande onder de heerschappij van den „Vorst der duisternis". De spiritualistische richting is nooit streng kerkelijk. Vergelijk Weingarten: *Die Revolutions-Kirchen Englands*, passim.

verdraagzaamheid. Zij zijn de voorloopers van de Independenten en van de andere secten, die zich afscheidden van de Landskerk en ook geen Staatskerk wilden in den trant der Presbyterianen.

Gedurende de regeering van Eduard VI en Elizabeth stonden de Episcopalen in hun dogmatiek zeer dicht bij de Calvinistische leer. Alleen hun begrip van kerkordening was niet in den geest van Calvijn, maar week ook weer niet zoo ver af van de orthodox-Gereformeerde beginselen, dat zij de bisschoppelijke waardigheid beschouwden als door God ingesteld. Cranmer, Parker, Grindal, Whitgift en Bancroft, de opeenvolgende bisschoppen van Canterbury onder Hendrik VIII, Eduard VI, Elizabeth en Jacobus I, voelden nog niet veel voor de typische-hoogkerkelijke idealen, zooals Laud die later verkondigde. Ze stonden op vrij zuiveren, Zwitserschen Gereformeerden bodem. Laud zou later een bijzonder element in de Engelsche kerk brengen, dat meer Roomsch dan Evangelisch was.

Elizabeth stierf in 1603. Jacobus I besteeg den Engelschen troon. Hij had een persoonlijke antipathie tegen de Presbyterianen. Volgens Burnet [1]) was Jacobus een „pedant without true judgment" en neigde hij tot het Katholicisme. Macaulay [2]) geeft in zijn essay — Lord Nugent's Memorials of Hampden — een beschrijving van Jacobus, die niet zeer vleiend is. Gardiner's oordeel [3]) luidt gunstiger. Volgens hem wilde Jacobus geen koopwaar van de conscientie maken, en was hij een vijand van alle kettervervolgers. In een theologisch controversialist is dit laatste al te prijzen.

Jacobus had tijdens zijn regeering in Schotland steeds op gespannen voet gestaan met de presbyteriaansche predikanten. De koning had een zeer hoogen dunk van de koninklijke waardigheid. Hij gevoelde zich den Gezalfde des Heeren. Alleen miste hij alle koninklijke eigenschappen en daardoor kwam die eigendunk in een belachelijk daglicht te staan. Jacobus was overtuigd, dat het Calvinistische kerkideaal zijn absoluut monarchaal ideaal zou vernietigen [4]). Daarom wilde hij de Schotsche kerk het episcopaat opdringen. Veel succes heeft hij daarmee niet gehad. Het Schotsche presbyterianisme, zei

[1]) *History of my own Times I*, p. 5.

[2]) Macaulay, *Critical and Historical Essays* ed. Longmans Green, p. 198.

[3]) *History of England*, Vol. I, p. 100 en 145.

[4]) Volgens Gardiner, *History of England*, Vol. I, p. 24, was „Calvinism as a religious belief for individual men, eminently favourable to the progress of liberty". Ook Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, p. 281.

hij, verdraagt zich zoo wel met het koningschap, als God met den Duivel, vandaar de uitspraak: „No bishop, no king''.

Op dogmatisch terrein was Jacobus een voorstander van de Praedestinatie en hij heeft op de synode van Dordrecht de partij gekozen der Contraremonstranten. De liefde van Jacobus I voor het episcopaat was een politieke liefde. Bisschoppen waren immers zulke gewillige werktuigen in de hand van den souverein, terwijl zulk een „General Assembly of the Kirk'' zoo'n groot onafhankelijkheidsgevoel had. Andrew Melville had immers Jacobus eens bij de mouw gegrepen en gezegd, dat hij maar een eenvoudig dienstknecht van God was, dat er twee koningen en twee koninkrijken waren in Schotland, Jacobus VI en het wereldlijke koninkrijk Schotland, en Christus Jezus, de Koning, en Zijn Koninkrijk, de kerk, in welk laatste Koninkrijk Koning Jacobus VI geen koning of heer was, maar een gewoon lid. De taak van een christelijken koning was de kerk te beschermen en te behoeden, maar niet te besturen of te bevelen. Jacobus kon die zucht naar vrijheid niet dulden. Het hinderde hem, dat de predikanten zoo'n macht op het volk hadden. Hij drong er steeds op aan, dat de predikanten geen staatszaken op den kansel zouden behandelen. Toen hij naar Engeland ging, besloot hij geen „General Assembly'' meer bijeen te roepen.

Jacobus I heeft veel gedaan om de verhouding tusschen de richtingen in den lande te verscherpen. Elizabeth had het land gered uit de handen van Filips II, had de nationale eer hooggehouden, had den menschen, die ontevreden waren met haar regeering, den mond gesnoerd met de schoone uitkomsten van haar bestuur. Bovendien had Elizabeth's regeering het puriteinsch conformisme met rust gelaten, dat het oog gericht hield op de wereld, dat door middel van het bisschoppelijk kerkelijk instituut die wereld wilde bevrijden van het juk der zonde. Nu gaf Jacobus I verschillende verordeningen voor het houden van den Zondag [1]). Hij was van oordeel, dat de Zondagnamiddag met verschillende vermakelijkheden moest doorgebracht worden. Juist daardoor ergerde hij het meerendeel van zijn Britsche onderdanen. Zijn schoolwijsheid, zijn volslagen gebrek aan regeerkunst, de schandelijkheid van zijn hof, zijn slappe houding ten opzichte van de Roomschen en zijn overdreven zucht

---

[1]) Volgens Bernstein, *Sozialismus und Demokratie in der grossen Englischen Revolution*, p. 35, is Jacobus I dikwijls veel vrijer in zijn levensopvatting dan de Puriteinen en hij prijst hem daarom.

tot den vrede ten koste van de nationale eer en de Protestantsche zaak maakten hem gehaat. Toen hij dan ook de teugels overgaf aan zijn zoon Karel I, was de toestand al zeer netelig. De richting van Laud [1]) vierde haar hoogtij. Een bewust Arminiaansche geest met een Roomsche liefde voor ceremoniën voerde den boventoon in de kerk van Engeland. Vóór de synode van Dordrecht waren de Episcopalen voorstanders van de Praedestinatie, na de synode werden zij heftige tegenstanders van het centrale dogma van het Calvinisme.

Intusschen treurde de preciese Puritein om de flauwheid van de preek, die hem niets gaf, en om de ongenoegzaamheid van het Common Prayer Book om uitdrukking te geven aan zijn godsdienstige aandoeningen; zijn borst hijgde naar geestelijke vrijheid en hij moest zich krommen onder het juk van Laud en zijn aanhangers. Wat Guizot gezegd heeft van de Christelijke kerk in de middeleeuwen, dat zij de macht van den adel en het onverstand van den koning getemperd heeft, dat zij als zedelijk lichaam waakte voor een goede uitoefening van het gezag [2]), gold niet van de Episcopaalsche kerk gedurende de regeering van Karel I. De strijd is niet alleen buiten haar omgegaan, maar tegen haar invloed in gegaan. De kerk van Engeland ontleende haar theologie aan het patristische tijdvak en propageerde evenzoo de leer van het goddelijk recht der koningen. Zij scheurde zich door haar anti-calvinisme van de Hervorming af en neigde naar het Katholicisme. Het Calvinisme is steeds afkeerig geweest van vorstengeweld, terwijl de Engelsche kerk niets gedaan heeft om het te breken [3]).

Tijdens Karel I en gedurende den Grooten Opstand is er ook een verandering in de verhouding der beide Huizen van het Parlement gekomen. De rijk geworden bourgeoisie werd vertegenwoordigd

---

[1]) Gardiner, *History of England*, Vol. II, p. 124, teekent op schoone wijze de richting van Laud. Hij wijst er op, dat Laud en zijn school hun theologie ontleenden aan de Kerkvaders van de 3e en 4e eeuw. Gibbon geeft in zijn *Decline and Fall* II, p. 294, de oorzaak van het ontstaan der leer van de passieve gehoorzaamheid. Toen Constantijn de Christelijke Kerk tot de officiëele had verklaard, werd hij aangezien voor een godsgezant. Een aureool van heiligheid kwam zijn hoofd omgloren. Macaulay heeft in zijn *History of England* III, p. 208, de leer van de lijdelijke gehoorzaamheid op meesterlijke wijze ontvouwd en beoordeeld.

[2]) Guizot, *Histoire générale de la civilisation en Europe*, p. 59 vlg.

[3]) Stahl, *Die Parteien in Staat und Kirche*, Ned. vertaling, *De kerkelijke en politieke partijen in Europa*, p. 57. Het Calvinisme was daarom den Vorsten niet sympathiek.

door het Lagerhuis. Die bourgeoisie wilde een aan haar rijkdom geëvenredigden politieken invloed hebben. Verschillende factoren hebben dus den neteligen toestand bepaald. Een bijna goddeloos hof kon voor de Puriteinsche idealen niets gevoelen. Het christelijk geloof was voor de Episcopalen, over het geheel genomen, niet het centrum van het openbare leven.

Een burgeroorlog kon niet uitblijven. De beide partijen hadden elkaars sterkte nog niet gemeten. De koning wilde de absolute koningsmacht vestigen in zijn rijk — Laud en Wentworth hebben dat het beginsel van „thorough" genoemd [1]) — maar heeft juist daardoor zijn hoofd verloren op het schavot. De Puriteinen meenden, dat het volk Gods moest waken voor zijn instellingen en moest toezien op den koning. Aan den éénen kant dus de volstrekte macht des konings en aan den anderen de superioriteit des volks boven den koning [2]). Het ethische ideaal der Puriteinen zette juist zoo'n kracht bij aan hun politieke eischen.

Koning Karel I begreep niets van de kerkelijk-politieke aspiraties van zijn Puriteinsche onderdanen. Zijn regeering is dan ook één mislukking geweest.

In Schotland zouden de eerste voorpostengevechten plaats grijpen. Laud had daar getracht het door Jacobus I opgelegde Episcopaalsche systeem te volmaken tot anglicanisme, maar de mannen, wier voorvaderen Knox de leer van den weerstand hadden hooren verkondigen, begonnen het eindelijk moede te worden. In Maart 1638 werd het beroemde Covenant gesloten tot handhaving van de aloude Presbyteriaansche kerk van Schotland. Het sluimerend Calvinistisch gevoel was niet alleen ontwaakt, maar gekomen tot vastberadenheid en geestkracht. De koning moest de beide boeken van 1637 (Common Prayer, Canons and Constitutions ecclesiastical) en de artikelen van Perth intrekken, the High Commission afschaffen, „The General Assembly" erkennen.

Bovendien werd aangedrongen op de afschaffing van het episcopaat, wat de koning niet dadelijk wilde inwilligen, zoodat de beroering aanhield. Eindelijk kwam het tot den eersten Bisschopsoorlog. Bloed werd er evenwel niet gestort en de Schotten werden verlost

---

[1]) Masson, *The Life of Milton*, I, p. 668.

[2]) Stahl heeft in zijn reeds geciteerd werk een buitengewoon heldere uiteenzetting van de kerkelijk-politieke partijen in Engeland gedurende de 17e eeuw gegeven. (Ned. vert. p. 39—63).

van hun bisschoppen door het verdrag, dat Karel I met hen sloot.

In Engeland woelde het en werd de woeling nog sterker vooral door de gebeurtenissen in Schotland. De koning hield aan het absolutisme vast. De bijeenroeping en weder ontbinding van „the Short Parliament'' maakte den toestand geenszins beter. De tweede Bisschopsoorlog werkte ontmoedigend op de partij van Karel en de bisschoppen. De inval van de Schotten in Noord-Engeland noopte de Puriteinen tot het aanbieden van een verzoek tot onmiddellijke bijeenroeping van het Parlement. Het beroemde Lange Parlement kwam November 1640 bijeen. Strafford werd in staat van beschuldiging gesteld, later ter dood veroordeeld en onthoofd.

De kerkelijke kwestie kwam spoedig in het Parlement ter sprake. De drie partijen in het Parlement, wat betreft de kerkelijke zaak, waren voornamelijk de volgende [1]:

Ten eerste de Hoogkerkelijke partij, die wel haar hoofd — Laud, de aartsbisschop van Canterbury, zat gevangen in den Tower — verloren had, maar die toch weer een leider gevonden had in bisschop Hall van Exeter. Bisschop Hall had door zijn geschrift over „Episcopacy by Divine Right'' een vereeniging tot stand gebracht van alle voorstanders van de hooge bisschoppelijke kerkregeering.

Ten tweede, de breede gematigde kerkelijke partij. Zij wilde de bisschoppelijke kerkregeering in stand houden, uit nuttigheidsoverwegingen, evenals à Lasco gaarne superintendenten aangesteld zag om toezicht te houden op de predikanten. Volgens deze richting was het episcopaat wel van apostolischen oorsprong, maar niet van goddelijk recht. Aartsbisschop Usher, de primaat van Ierland, was het hoofd van die partij, die ook voorgestaan werd door bisschop Williams van Lincoln, den ouden Lord Treasurer, den vijand van Laud.

De derde partij was de Presbyteriaansche partij, die de bisschoppelijke kerkregeering eenvoudig wilde afschaffen. Deze partij stond sterk onder invloed van Schotland. Vooral de stad Londen was het bolwerk van het Presbyterianisme.

De Erastianen, de volgelingen van Erastus, een Duitsch medicus, die den staat in kwesties van censuur en excommunicatie wou laten beslissen, waren ingelijfd bij de tweede partij. Het hoofd van de

---

[1]) Masson, *The Life of Milton*, Vol. II, p. 193 vlg.

Erastianen was Selden [1]), die evenwel voor alles anti-kerkelijk was en de kerk geheel onder den staat wilde stellen.

In het begin van den zittingstijd kwamen de verschillen tusschen de partijen nog niet zoo zeer uit. De groote parlementaire worsteling brak aan op den 21sten November 1641.

De aanbieding van een „Remonstrance'' aan den koning, waarin de fouten van zijn regeering werden opgesomd en waarin hervorming en verbetering werd gevraagd, werd slechts met elf stemmen meerderheid aangenomen.

De koning bedierf zijn eigen zaak. Nadat hij in het begin van 1642 „The Bishop's Exclusion Bill'' had geteekend en de bisschoppen uit het Parlement waren gesloten, besloot Karel I een staatsgreep te wagen. Hij wilde 5 leden van de volkspartij in hechtenis nemen: Pym, Hampden, Hollis, Haselrig en Strode. De aanslag mislukte echter jammerlijk. De koning voelde zich niet meer veilig in Londen en wilde door middel van soldaten de Presbyteriaansche stad veroveren om zoo als veroveraar zijn bevelen aan de bevolking op te leggen. Karel trok naar het Noorden van Engeland en wilde Hull verrassen. De gouverneur van de stad, Sir John Hotham, weigerde evenwel hem binnen te laten. Inmiddels had het Parlement den ,,austere puritan earl'' Essex benoemd tot opperbevelhebber der Parlementarische troepen.

De koninklijke standaard werd in de nabijheid van Nottingham op den 22sten Augustus 1642 geheschen. De groote burgeroorlog, die beslissen zou over het lot van drie koninkrijken, over burgervrijheid of koningsmacht was begonnen. In den beginne werd de oorlog voor het Parlement niet gunstig gevoerd. De strategische bewegingen van Essex waren te zwaar om aan de lichte cavalerie van Prins Ruprecht van de Palts veel schade te doen. De uitkomsten van de tactiek van Essex waren dan ook zeer teleurstellend. Bovendien stierf in den zomer van het jaar 1643 de nationale held Hampden, de man die den moed had, het eerst

---

[1]) Masson t. a. p. Vol. I, p. 520—525, Vol. II, p. 163. Zijn zinspreuk (van Selden) was „Liberty above everything". De latitudinarische richting was volstrekt niet tegen een hiërarchisch kerkbestuur. — Analogieën in onze historie zijn bijna overal aan te wijzen. Selden is bijvoorbeeld te vergelijken met Oldenbarnevelt. „Nihil scire tutissima fides" kon ook de zinspreuk van Selden geweest zijn. De rol door Selden en zijn Erastianen gespeeld, is beschreven door Hallam in zijn *Constitutional History*, Ch. 23.

op te treden tegen de usurpatie van het koningschap. Men werd en in het Parlement en in Londen verbijsterd over zooveel tegenslagen. Toch wisten de groote leiders tegen den berg van tegenspoeden op te worstelen. Toen de nood zeer hoog geklommen was, werd de jonge Harry Vane naar Schotland gezonden om te onderhandelen over een ,,solemn league and covenant". Voordat Pym stierf (Dec. 1643), kwam het covenant tot stand.

De oorlog werd van beide kanten slap gevoerd en in het Parlement begonnen stemmen van ontevredenheid op te gaan. Cromwell oefende strenge critiek uit op de verschillende opperbevelhebbers. Er werd gezonnen op een maatregel om een einde te maken aan den verderfelijken toestand. Er werden twee wetten aangenomen. De eerste was „The ordinance for New Modelling of the Army", een nieuwe inrichting van het leger, de tweede „the Self-denying Ordinance", het besluit tot zelfverloochening van de Parlementsleden in dien zin, dat Parlementsleden geen commando zouden hebben in het leger (begin 1645). Het Engelsche volk had reeds in 1644 bij de overwinning van Marston-Moor, den eigenlijken overwinnaar Olivier Cromwell onderkend en daarom werd voor hem een uitzondering gemaakt op de Self-denying Ordinance.

Thomas Fairfax en Skippon zouden opperbevelhebbers zijn. Cromwell bleef luitenant-generaal der cavalerie onder Sir Thomas Fairfax. Met zijn Ironsides heeft Cromwell een zeer groot aandeel gehad in de overwinning van Naseby (14 Juni 1645).

Inmiddels was het kerkelijke vraagstuk nog hangende. De Westminster Assembly [1]) was 1 Juli 1643 geopend en zou met de hulp van de Schotsche Commissioners, onder wie Henderson, Rutherford en Baillie waren, verbeteringen aanbrengen in kerkregeering, liturgie en confessie. In de Westminster Assembly werd gesproken over de invoering van de Schotsche presbytery in Engeland, maar de Independenten onder de broederen hielden het tegen, terwijl het Schotsche leger in het Noorden van Engeland werkeloos bleef. Een overwinning der Schotten zou de Schotsche kerk in het oude Engeland ingevoerd hebben. Maar de overwinning bleef uit. Inmiddels begon het Independentisme in het leger te groeien. De groote Independent Cromwell werd gevaarlijker voor het Presbyterianisme dan de vijf dissentieerende broeders uit de

---

[1]) Over de Westminster Assembly, Masson. *The Life of Milton*, II, p. 509 vlg. III, p. 1—25, p. 160—170, p. 382—430 vlg.

Westminster Assembly. Was de slag van Marston-Moor een overwinning voor het Presbyterianisme of het Independentisme? Nu komt de tijding, dat de man van de Marston-Moor-victorie de ijzeren Independent Olivier Cromwell is. De Presbyterianen hadden het zoo gaarne anders gewild, maar de macht der waarheid deed Engeland uitroepen: Olivier Cromwell is de held van Marston-Moor.

Olivier Cromwell legde zijn zwaard in de schaal van het Independentisme. De Independenten waren voor een gematigde tolerantie van alle secten, die geen aanstoot gaven door de Godheid van Christus te ontkennen. Die dulding van dissentieerende secten was een doorn in de oogen der Presbyterianen. En er waren een menigte secten. Er was een opgewekt geestelijk leven in de 17de eeuw in Engeland. Er was ook een geestelijke bandeloosheid, waarop de Anglicanen niet nalaten te wijzen en die ze steeds bespotten. Er was evenzeer grove onkunde, die ons bijna ongeloofelijk toeschijnt.

Tot de meest gehate afwijkingen van de orthodoxie behoorde eene zeer vrije meening over de echtscheiding [1]). Milton was het hoofd der sectariërs, die „Divorcers" genoemd werden. Zijn eerste tractaat over de echtscheiding was een tijd lang het onderwerp van den dag. De oude antagonist bisschop Hall liet zich zeer afkeurend uit over het snoode bedrijf. De Londensche predikanten smaalden van den kansel op Milton. Tolerantie en divortium werden gelijkelijk gebrandmerkt. De boekhandelaren van de City boden een petitie aan om de secten te beteugelen [2]). De „Assembly" vestigde de aandacht van het Parlement op verschillende voorname ketters, onder wie was John Milton, de auteur van een tractaat over de echtscheiding, een pamflettist tegen de bisschoppelijke kerkregeering. Er werd niet tot vervolging overgegaan, omdat Cromwell tusschenbeide kwam. Cromwell liet door het parlement een besluit nemen, waarin aangeraden werd de Independenten te dulden en zich met hen te verstaan [3]). De Presbyterianen gingen voort van den kansel

---

[1]) Masson t. a. p. Vol. II, p. 98—157 en p. 531—608. Vol. III, p. 98—152.

[2]) Masson t. a. p. III, p. 165.

[3]) Order of the Committee of Lords and Commons to treat with the Commissioners of Scotland and the Committee of the Assembly to take into consideration the differences in opinion of the members of the Assembly in point of Church-government. Masson III, p. 166—171.

de absolute vrijheid van conscientie te bestrijden: *„Zij wilden van Londen geen Amsterdam maken*[1])" !

Wanneer de aanhangers van het Presbyterianisme moesten preeken voor het Parlement, bestreden zij met hartstocht het Anabaptisme, het Antinomisme en het Tolerationisme. Tusschen deze richtingen maakten zij geen onderscheid. De Westminster Assembly was evenwel na de Accommodation Order — zoo heette bovengenoemd besluit — een weinig gematigder geworden en had er zich op toegelegd om een confessie, een catechismus, een kerkenordening en een „Directory of Worship" (Liturgie) op te stellen. Nadat de „Directory of Worship" en een „Frame of Presbyterial church-government" waren opgesteld, werden ze aangenomen en bindend verklaard voor Engeland en Wales.

Het nieuwe systeem van Cromwell had verbazend veel succes. Nog een korten tijd verspreidde Montrose een lichtstraal van hoop in de ziel van Karel I, maar toen Montrose 13 September 1645 te Philiplaugh werd verslagen, was het uit. De koning vluchtte naar het legerkamp der Schotten en meldde zich 5 Mei 1646 te Newark aan. Een week later ging hij naar Newcastle. Zijn overwicht over de bevolking van Engeland was geheel verdwenen. Zijn onderhandelingen met de Ieren, Schotten, Welsch-mannen, Lotharingers, Nederlanders tegen zijn Engelschen hadden hem bijna geheel onmogelijk gemaakt. Door zijn intriges, terwijl hij in Schotsche gevangenschap was, heeft hij den weg gebaand tot de republiek. De koning ging voort met liegen en bedriegen, zoodat er in het eind niemand was, die hem vertrouwde.

Inmiddels werd in het Parlement en in de Westminster Assembly de geestelijke strijd gestreden voor tolerantie en vrijheid. Ook Cromwell mengde zich in dien strijd. Van het slagveld van Naseby schreef hij aan den Speaker Lenthal, dat zijn mannen niet konden worden teleurgesteld. Zij hadden aanspraak op gewetensvrijheid[2]).

---

[1]) Masson III, p. 163.

[2]) *Cromwell's Letters* ed. T. Carlyle I, p. 176. Cromwell wist zoo goed, wat godsdienst was, niet een van buiten geleerd lesje of een vrucht van bespiegeling, maar een innerlijk bewegen, dat het hart verandert. Het hart wordt dan vereenigd met de goddelijke natuur (Carlyle III, p. 108). Een zelfde definitie van godsdienst heeft Guizot gegeven in zijn *Histoire générale de la civilisation en Europe*, p. 72. Cromwell had eerbied voor de overtuiging van anderen: zie Carlyle t. a. p., III, p. 259.

De man van wapenen, die optreedt voor de geestelijke vrijheid van den enkeling, is een schoon verschijnsel in de historie. Bij hem vond men niet die philosophische onverschilligheid, die spreekt van menschelijke dwaasheid en ideologischen waanzin. Hij haatte voor zichzelf de neutraliteit en kon het begrijpen, dat een overheidspersoon het een plicht achtte den godsdienst te bevorderen [1]).

Nog gedurende eenigen tijd behielden de Presbyterianen het overwicht in de beweging om dan voorgoed, maar waarschijnlijk tot schade van de goede zaak, de hegemonie over te geven aan de Independenten, die veel geestelijk enthousiasme bezaten, maar te individualistisch waren om blijvende inrichtingen te scheppen. Het geestelijk leven verliep in geestelijk anarchisme en dwaze afwijkingen brachten het schoone beginsel van geestelijke vrijheid in gevaar [2]).

De Presbyterianen maakten verschillende verordeningen voor Engeland, die evenwel alleen in Londen en in Lancashire in werking zijn getreden [3]). Nieuwe tusschentijdsche verkiezingen maakten de overheersching van de Presbyterianen in het Parlement onmogelijk, daar de Erastianen een verbond aangingen met de Independenten tegen de kerkelijke Presbyterianen.

De koning was intusschen te Newcastle in handen van de Schotten. De Presbyterianen dachten nog een schoone kans te hebben om hem te winnen voor hun zaak. Hun groote man Alexander Henderson werd naar Newcastle gezonden om met hem te spreken en te trachten hem te overtuigen. „The presbyterian Earl'' Argyle maakte zich op om den koning te ontmoeten. Karel gaf echter niets om de presbytery, maar zag uit naar middelen om het

---

[1]) *Cromwell's Letters* ed. Carlyle, I, p. 326.

[2]) De Presbyterianen waren organisators, dat blijkt uit de resultaten door den vader van deze richting, Knox, bereikt. Ze zagen in hun volken uitverkoren naties. Vooral de Verbondsleer maakte de Presbyterianen afkeerig van iedere tolerantie, daar in geval van afwijkende meening leden aan het verbond werden onttrokken. De Independenten legden meer den nadruk op het particuliere van de genade. Zij waren van oordeel, dat God Zijn Geest aan ieder heilige in 't bijzonder bewees. Vandaar hun vragen: „Are you regenerated? Well, and when was that? How old were you then? And you are sure, that you have the grace of God in you?" Weingarten, t. a. p. p. 154, noot 4.

[3]) Volgens Gardiner III, p. 12, ook op andere plaatsen. Masson III, p. 423, noemt alleen Londen en Lancashire.

episcopaat en zoo het absolutisme te vestigen in Engeland [1]). Hij onderteekende het Covenant niet, maar onderhandelde in het geheim met Mazarin. De City of London stuurde een commissie uit haar midden naar het Parlement om een vertoog aan te bieden. In het vertoog werd het onvervalschte presbyterianisme ten toon gespreid, tolerantie afgekeurd, een nauwe aansluiting met de Schotten aangeraden en „Propositions to his Majesty for settling a safe and well-grounded Peace" aangegeven. Dit alles om de Presbyteriaansche uniformiteit, de onderdrukking van independentische gemeenten, de bestraffing van Anabaptisten te bewerken.

Inmiddels ging de koning door met valsche onderhandelingen te voeren en ook de Presbyterianen van zich te vervreemden. De markies van Argyle kwam te Newcastle, sprak met den koning en ging toen door naar Londen. De verhouding tusschen het Engelsche leger en de Independenten aan den éénen kant en het Schotsche leger en de Presbyterianen aan den anderen kant was zeer gespannen. De burgeroorlog tusschen beide partijen werd door Argyle's komst in Londen afgewend [2]). De markies van Argyle werd in de „Painted Chamber" ontvangen. Hij hield er een rede, een schoon voorbeeld van onbekrompen Presbyterianisme. Er werd in gezegd, dat de beste wijze om de kerkelijke zaken te regelen was het zich houden aan het National Covenant. Een volstrekte vrijheid in godsdienstzaken kon niet worden toegestaan. Er moest een gevestigde (established) kerk zijn, anders zouden er duizend ketterijen en schisma's zijn. Maar men moest tevens er voor waken, dat men geen godvreezende en vreedzame mannen vervolgde, die zich door conscientiebezwaar niet konden voegen naar den algemeenen regel, met dien verstande, dat het Covenant, de algemeene regeering, de vrede van de kerk en het koninkrijk geen gevaar liepen. Argyle sprak nog de hoop uit, dat de twee koninkrijken één zouden worden, wees er op, dat de Schotten altijd een natuurlijke genegenheid hadden voor den koning en eindigde met deze woorden: „yet experience may tell that their personal regard to him hath

---

[1]) Macaulay geloofde met anderen niet in de onbaatzuchtige liefde van den koning voor het episcopaat. Het was volgens Macaulay een politieke liefde. (Zie zijn Essay over Hallam's *Constitutional History*).

[2]) Masson III, p. 416 vlg. Gardiner, *History of the Great Civil War*. II, p. 489 vlg. Masson III, p. 419, geeft den tekst van Argyle's rede.

never made them forget that common rule: *The safety of the people is the supreme law*" [1]).

De rede van Argyle maakte zeer veel indruk. Door het Parlement werden „Nineteen Propositions" aan den koning voorgesteld, die hij moest aannemen om de souvereiniteit van Engeland te behouden. De koning moest het Covenant aannemen, toestemmen in de afschaffing van het episcopaat in Engeland, Wales en Ierland, de handelingen van de Westminster Assembly goedkeuren, het geheele toezicht over de militie gedurende 20 jaar aan het Parlement overlaten, zoowel over de zeemacht als de landmacht. Het Parlement moest de vrije hand hebben in Ierland en 120 personen moesten worden verbannen. De koning kon niets wijzigen, had maar ja of neen te zeggen. Argyle beproefde hem over te halen om ja te zeggen, maar hij weigerde hardnekkig. Colepepper zei terecht: „Come, the question in short is: whether you will choose to be a King of Presbytery, or no King and yet Presbytery, or perfect Independency to be" [2]).

De koning weigerde beslist en het einde was, dat de Schotten hem voor 200.000 pond verkochten aan de Engelschen, die hem in Januari 1647 naar Holmby House in Northamptonshire vervoerden. De Schotsche commissie uit de Westminster Assembly ging naar Schotland terug [3]). Tot Juni 1647 bleef de koning in Holmby. De vijf maanden op Holmby Castle doorgebracht, leverden niets op en het leger zou waarschijnlijk ontbonden zijn, als Ierland niet een dreigende vuurspuwende berg was geweest. In Juli 1646 had de Stadhouder van Ierland een verdrag gesloten met de Iersche katholieke leiders. De titel van het uitgegeven tractaat was Ormond's Articles of Peace with the Irish Rebels. De inhoud van het verdrag kwam op het volgende neer: Alle wetten tegen den roomsch-katholieken godsdienst werden herroepen. De

---

[1]) Deze laatste zinsnede is een blijk van de groote vrijheidsliefde der Presbyterianen. De heele rede is een schoon pleit voor de vrijheid en het welzijn van het volk, terwijl van liefde voor abstracties of geneigdheid tot revolutionaire terminologie geen sprake is. Argyle is een waardig vertegenwoordiger van den edelen Anglo-saksischen geest, een voorlooper van Burke en Gladstone.

[2]) Masson III, p. 503.

[3]) Henderson was 19 Augustus 1646 gestorven. Masson III, p. 429. Baillie keerde terug naar Glasgow en zijn merkwaardige brieven eindigen daarmede.

Roomsch-katholieken werden tot zeker getal toegelaten tot de hoogere ambten. Voor dit alles zouden door de Ieren 10.000 man aan koning Karel worden verschaft om hem te steunen in Engeland. De pauselijke nuntius verwierp het verdrag en Ormond keek uit naar het Parlement om den toestand te verbeteren.

Het Parlement besloot de onderwerping van Ierland ter hand te nemen. Waar moest het Independentisch leger blijven? Het Parlement had uitgerekend: het leger kon hervormd en Cromwell met zijn aanhangers konden opzij gezet worden. Het leger had zelf echter ook nog een woordje mee te spreken. Er werd door het Parlement moeite gedaan om een nieuwe Self-denying Ordinance aan te doen nemen en dan deze uit te strekken tot Cromwell. Door het verplichtend stellen van den eed op het Covenant en het eischen van conformiteit aan den Presbyteriaanschen kerkvorm stelde men zich voor, de ongewenschte elementen te weren. Skippon werd benoemd tot veldmaarschalk voor Ierland. De Presbyterianen hadden nog de overhand in het Parlement en wilden hun maatregelen doorzetten. Het leger begon evenwel plannen te maken van tegenstand tegen het Parlement. Er werd een samenkomst te Newmarket gehouden en toen men vermoedde, dat er onderhandeld werd met den koning, werd hij uit Holmby gehaald en naar het leger gebracht. Het leger marcheerde op naar Londen en bezette de stad, die in staat van anarchie verkeerde door het drijven van de Presbyterianen, die het Parlement wilden overheerschen. De koning werd in Hampton Court onder dak gebracht en bewaakt. In Hampton Court werd hij bezocht door Fairfax, Cromwell en Ireton en werden verschillende onderhandelingen gevoerd. Die onderhandelingen liepen over voorstellen door de drie generaals aan den koning voorgelegd; „The Heads of Proposals" waren voor het grootste gedeelte het werk van Ireton [1]).

De koning weigerde te teekenen. Schotland wilde ook invloed uitoefenen op den gang der zaken en de kerk van Schotland zond bij monde van haar Assembly „A Declaration and Brotherly Exhortation to their Brethren of England", waarin er op werd

[1]) Masson III, p. 557, Gardiner, *Great Civil War*, III, p. 159. De artikelen XI, XIII, handelden over de religieuse kwestie. Het bestaan van het episcopaat werd toegelaten, maar alle „coercive jurisdiction and power of bishops and all ecclesiastical officers, whatsoever extending to any civil penalties upon any" afgeschaft. Alle wetten om te dwingen tot „the Common Prayer Book" of het „Covenant" werden herroepen. Nonconformisme werd toegelaten.

aangedrongen toch vooral de Presbyteriaansche kerkregeering in te voeren. Het Parlement hield nog vast aan het Presbyterianisme, hoewel de koning de „Nineteen Propositions" had verworpen. Cromwell beproefde alles, wat in zijn vermogen was, om den koning over te halen een verdrag aan te gaan en zoodoende het koningschap en de godsdienstvrijheid te redden. Het baatte niets. De lagere rangen van het leger, met den gang der zaken ontevreden, begonnen Cromwell te wantrouwen. Het leger was een kweekplaats van radicale theorieën geworden. Lilburne, die in den Tower gevangen zat, was de geestelijke aanvoerder van de geheele beweging [1]). Het ontevreden leger uitte zijn verlangens in twee geschriften: „The Case of the Army" en „The Agreement of the People".

Cromwell ervoer, dat er met den koning niets meer te beginnen was en werd sedert dien tijd een overtuigd antiroyalist en republikein. De koning vluchtte in dien tijd van Hamptoncourt naar het eiland Wight. De Schotten waren verontwaardigd en begonnen de Engelschen te verwijten hun koning slecht te hebben behandeld en het Covenant te hebben verbroken. De koning verwierp evenwel de „Four Bills", die niets bevatten dan een niet terugkomen op toestanden, die voor den burgeroorlog hadden bestaan.

Het Parlement besloot niet meer te onderhandelen met den koning. Deze onderhandelde nu in 't geheim met de Schotten. Er kwam een „engagement" tot stand voornamelijk door toedoen van den hertog van Hamilton. Een nieuwe burgeroorlog, door Hamilton en de andere royalistische Schotten uitgelokt, werd gevoerd en eindigde binnen enkele maanden in een volledige overwinning van Cromwell en zijn leger. Door den driedaagschen slag bij Preston werd alle verzet van Schotschen kant voorgoed gebroken. Het Parlement trachtte nog een nieuw tractaat te sluiten, maar het was onbegonnen werk. De koning was volmaakt onbetrouwbaar, in welke benarde omstandigheden hij ook verkeerde. Het leger nam weer de leiding over van het Parlement. Reeds werd de leer verkondigd, dat een koning even als een lord of een burgerman moest worden gestraft, als hij

---

[1]) Over Lilburne vgl.: Gooch, *English democratic ideas in the seventeenth century*, p. 141 en Bernstein's *Sozialismus und Demokratie in der groszen englischen Revolution*, p. 42 –223 passim. „The Case of the Army" eischte „abolition of monopolies, free-trade, codification of the laws, all usurped privileges such as common lands to be restored to the poor". Bernstein t. a. p., p. 139.

schuldig was aan staatsmisdrijven [1]. Ireton was reeds bezig met het ontwerpen van zijn „Grand Remonstrance of the Army". Het is een zeer merkwaardig geschrift. De moderne beginselen van staatsrecht worden erin verkondigd. Het goddelijk recht der koningen bestond voor hem niet. Integendeel, een koning kon ter verantwoording geroepen worden. En nu de koning een valsch man was, een oorzaak van wee en rampen voor zijn land, moest hij niet gestraft worden? Zoo is de weg reeds eenigszins uitgezet, die moest leiden tot de terechtstelling van den koning.

De Presbyterianen waren verontwaardigd over de Grand Army Remonstrance. Opmerkelijk, daar toch hun groote meester Knox, de hervormer van Schotland, het recht van weerstand had bepleit in tegenwoordigheid van koningin Maria Stuart zelf [2]. Terwijl Knox de vorsten wilde straffen, die zich grovelijk hadden misgaan bij hun regeeringstaak, weigerden de Presbyterianen in het Parlement „The Grand Remonstrance" tot onderwerp van bespreking te maken.

De koning was inmiddels van het eiland Wight naar Hurst-Castle in Hampshire gebracht en het leger onder Fairfax marcheerde op naar Londen om het Parlement tot reden te brengen.

Den 2den December 1648 nam het leger bezit van Londen. Het Parlement hield nog vast aan koning Karel I. De Presbyteriaansche meerderheid had nog willen onderhandelen, maar het leger maakte zich meester van den toestand. Kolonel Pride hield den 6den December op last van Cromwell een schifting onder de Parlementsleden; de leden, die bekend stonden als Presbyterianen en vrienden van den koning en de Schotten, werden voortaan uit de vergadering geweerd; wat er overbleef van het Parlement werd het Rompparlement genoemd.

De koning werd van Hurst-Castle naar Windsor-Castle gevoerd. Het besluit om hem in staat van beschuldiging te stellen, werd door het Lagerhuis alleen genomen. Het Hoogerhuis weigerde de zaak in behandeling te nemen. Toen verklaarde het Lagerhuis zich souverein. Den 4den Januari 1649 nam het Huis der gemeenten het volgende merkwaardige besluit, dat eenige overeenkomst vertoont met het afzwerings-besluit van de Nederlanders in 1581:

---

[1]) Het was de leer van Ireton: verg. Gardiner, *Great civil war* III, p. 487—497.

[2]) Kromsight, *Knox als Kerkhervormer*, Utrechtsche dissertatie 1895, p. 346.

„That the Commons assembled do declare, that the People are, under God, the original of all just power and do also declare that the Commons of England in Parliament assembled, being chosen by and representing the People, have the supreme power in the nation, and do also declare, that whatsoever in this nation is exacted or declared for law by the Commons in Parliament hath the force of a law, and all the People of this nation are concluded thereby, although the consent and concurrence of the King, or House of Peers, be not had thereunto".

Er werd door Henry Marten, een republikein, een grootzegel uitgedacht met het motto:

„In the First Year of Freedom by God's blessing restored 1648".

Karel I werd dan gevonnist en terechtgesteld (30 Januari 1649).

Het koningschap en het huis der Lords werden afgeschaft (Februari 1649). Reeds was er in Januari 1649 een nieuwe „Agreement of the People" aan het Huis der Gemeenten voorgelegd [1]). Het is een ontwerp van een republikeinsche constitutie. Het was het werk weer van Ireton, maar onder de hoede van Fairfax en Cromwell in het Parlement gebracht. De hoofdbepalingen waren: ontbinding van het Parlement, één huis van vertegenwoordiging, tweejarig Parlement, een „Council of State", te benoemen dadelijk na de verkiezingen, het prelaatschap en het Pausdom niet geduld, anders het Parlement vrij in het instellen van den kerkvorm, Nonconformisme toegestaan. Er kwam een Council of State tot stand, maar de ontwerper Ireton kwam er niet in. Cromwell maakte, dat de nieuwe regeeringsmachine werkte, terwijl zijn schoonzoon Ireton hem in alles ter zijde stond.

Van alle kanten dreigde het gevaar voor de Republiek. Van den kant van Ierland, van Schotland, van de vreemde mogendheden, van binnen. De graaf van Ormond was naar Ierland teruggekeerd en had het verdrag van Kilkenny tot stand gebracht. Cromwell vertrok naar Ierland, terwijl de Raad van State zich moest door-worstelen door de moeilijkheden.

Cromwell hield een veldtocht in Ierland, die aan allen opstand een einde maakte. Drogheda en Wexford deden den schrik onder de Iersche rebellen en Schotsche Stuartsvrienden slaan. Het Oosten en Noorden was spoedig onderworpen en de woeste graafschappen van Connaught en Munster volgden later. In Engeland zelf werd

---

[1]) Masson t. a. p. IV, p. 6 vlg.

Cromwell aangevallen door Royalisten, Levellers en Presbyterianen. Hij was voor die drie categorieën de baarlijke duivel. Men begreep, dat hij de ziel was van het gemeenebest. De Levellers, Presbyterianen en Royalisten waren gelijkelijk de tegenstanders van „the Rump-Parliament" en van den „Council of State". Na de terechtstelling waren de Presbyterianen en zelfs de Levellers, die de oligarchie haatten en een democratische volkspartij vormden, het koningschap niet meer ongenegen.

Er kwam weer een nieuwe wet op de drukpers, „the Press-act" van Bradshaw. Ook werd er een belofte van trouw aan het bestaande bewind gevergd van alle burgerlijke en militaire ambtenaren.

Deze tijd van 1649—1653 is een tijd van hoop, van verwachting, ja zelfs van opgeschroefde illusie. Hij is het best te vergelijken met de projectenrijke periode van 1789—1795 in het Fransche revolutie-tijdvak. De Levellers en de zich noemende „true Levellers" meenden, dat de pachtboeren moesten worden bevrijd van hun landheeren. Winstanley [1]) in zijn brochure „*The Law of Freedom in a Platform or true Magistracy*", prijst een communistisch ideaal aan. Wanneer we de pamfletten van Winstanley, Dr. Chamberlen, Everard en Walwyn inzien, dan treft ons het rationalisme, maar ook het economische radicalisme van de schrijvers [2]).

Opmerkelijk is, dat de Quakers deze economische, politieke en religieuse ketters later in zich hebben opgenomen.

Alle vrijzinnige, ja zelfs vrijdenkersmeeningen worden in die tractaten gevonden. Het materialisme, het atheïsme, het communisme, de collectivistische productiewijze en de zelfmoord worden in die stukken verdedigd. Merkwaardig is de algemeene afkeer van de juristerij en de kerk bij de ware Levellers. Advocaten en geestelijken waren gelijkelijk gehaat. „Against priests and against lawyers" was de oorlogskreet van de radicalen en socialisten dier dagen [3]). Met het feodalisme moest het recht van eigendom eveneens worden afgeschaft.

---

[1]) Zie over hem: Lewis H. Berens, *The Digger Movement in the Days of the Commonwealth as revealed in the writings of Gerrard Winstanley, The Digger, mystic and rationalist, communist and social reformer* (Londen 1906) en E. Bernstein, t. a. p. p. 157 vlg.

[2]) Bernstein t. a. p., p. 117, 119, 121, 125.

[3]) Bernstein zegt p. 153: „Das ist eine Sprache, die an sozialistischen Radicalismus nichts zu wünschen übrig läszt.

Sedert William the Conqueror zuchtte het Engelsche volk onder het feodalisme, nu moest de vrijheid worden uitgeroepen. Er moest een Engelsch jubeljaar gevierd worden. „The common land" moest worden verdeeld onder de Engelsche proletariërs.

Toen evenwel na 1650 de socialistische maatschappij niet verscheen, zelfs de nationalisatie van kroon-, kerk- en andere goederen als patrimonium der armen niet tot stand kwam [1]), volgde de bittere teleurstelling. Lilburne en Winstanley zagen van de politiek en de economie af en voegden zich bij de godsdienstige secte der Quakers. Bernstein zegt in zijn boek [2]): „Die Erfüllung des Verkundeten blieb indessen aus. Mit Ende 1650 verschwinden alle Spuren einer kollectiven Regung der „wahren" Leveller".

Terwijl de Levellers de onpractische ideologen waren, was Cromwell de man van de reëele practische politiek, die wist, wàt te bereiken viel en wàt slechts hersenschimmig was.

Cromwell heeft gedurende zijn geheelen leeftijd last gehad van de doctrinaire republikeinen. Hij werd de meest gehate man onder alle Engelschen. Royalisten, Presbyterianen, Quakers, Fifth Monarchy-men en de wilde Anabaptisten haatten hem om strijd [3]).

Milton [4]) mocht met aandrang Cromwell aansporen de vrijheid van conscientie te redden uit de klauwen van de huurlingen, Cromwell begreep beter, wat hij doen moest dan de idealist Milton. De politieke denkers waren al teruggekeerd tot de idee van monarchale opperhoogheid. Hobbes' *Leviathan* was in April 1651 reeds uitgekomen. Sterke monarchistische gevoelens koesterde deze wijsgeer en die gevoelens waren gegrond op utiliteit.

In het jaar 1652 begrepen vèrziende staatslieden al, dat de

---

[1]) *The poor Man's Advocate* door Dr. Chamberlen, aangehaald bij Bernstein, p. 125. Het verdient wel meerdere bekendheid, dat het historisch materialisme in zijn ruwsten vorm reeds gevonden wordt bij Winstanley, (t. a. p., p. 163). Hij beweert: „Hebzucht, hoogmoed, huichelarij, nijd, zorg, vrees, vertwijfeling en waanzin worden veroorzaakt door uitwendig knechtschap, daardoor dat de eene klasse de andere klasse onderdrukt."

„De clerus heeft den menschen de onderdanigheid gepredikt uit eigenbelang. Was de aarde vrij, niemand behoefde meer te huichelen om zijn levensonderhoud, zooals nu de clerus en de anderen doen."

[2]) p. 154.

[3]) Masson, *The Life of Milton*, IV, p. 566—571, V, p. 52—71 en p. 343—344.

[4]) In zijn Sonnet op Cromwell.

vrijheid niet te redden en de anarchie niet te ontkomen was anders dan door de wettige monarchie [1]).

De geschiedenis van dezen tijd bewijst, dat overdreven spiritualisme en geestdrijvend mysticisme, losgemaakt van de Heilige Schrift, zeer veel kwaad uitwerkt. Ook directe propaganda van staatswege van godsdienstige gevoelens levert niet veel goeds op. De Quakers, Baptisten, Chiliasten en alle mogelijke secten van den Engelschen revolutietijd hebben den Royalisten in de hand gewerkt. Het Engelsche volk werd beu van de geestelijke anarchie en van het fanatisme dikwijls van zeer ernstige menschen en wierp zich na eenige jaren weer in de armen van de monarchie der Stuarts [2]).

In 1653 werd het Parlement, dat van 1640—1653 had gezeten en verschillende revolutionaire besluiten had genomen [3]), naar huis gezonden. Nu moest er een Parlement van louter „heiligen" worden gekozen, want het duizendjarig rijk was aanstaande. Door den Army-Council werd een vertegenwoordiging van de graafschappen aangewezen. In het vermaarde Parlement, bekend onder den naam van Barebone-Parlement, zaten alleen „pious and godly men". Merkwaardig is onder de zoogenaamde heiligen de afkeer van de bestaande wetgeving [4]). Zij wilden een eenvoudig wetboek steunende op de wetgeving van Mozes. Hun sympathie met de Levellers is zeer in het oogvallend. De mannen van de vijfde Monarchie waren zeer verwant aan de utopisten, die een nieuwe productiewijze willen *invoeren*.

In 1653 trad het Barebone-Parlement af en werd Cromwell tot Lord-Protector benoemd door den Army-Council, die een grondwet had opgesteld, „the Instrument of Government".

Gardiner [5]) ziet in Cromwell terecht een man als Napoleon, die den staat moest halen uit het moeras van fanatisme en anarchie.

---

[1]) Gardiner, *History of the Commonwealth and Protectorate*, Vol. II, p. 172—181.

[2]) Gardiner, t. a. p. II, p. 195.

[3]) De permanent-verklaring van zich zelf door het Parlement, de interventie van het leger in 1647, Pride's Purge in 1648, het uiteenjagen van de Lords in 1649, waren alle maatregelen, die hun da capo vonden in de Fransche revolutie, met dien verstande, dat de grondtoon der handelingen van de Engelsche revolutionairen religieus was en die der Fransche door den invloed der 18e eeuw anti-religieus.

[4]) Gardiner, t. a. p., II, p. 265.

[5]) t. a. p., II, p. 299.

Evenals bij Napoleon heeft echter bij Cromwell zijn gebrek aan historischen zin veel kwaad gedaan.

Gardiner [1]) wijst ook bij Cromwell's politiek in Schotland op de gelijkenis met de Fransche revolutie: „Oorlog tegen het kasteel der Lords, vrede aan de hut der armen." Toch, wanneer we den heelen strijd van die dagen beschouwen, dan zouden wij ons scharen aan de zijde van Cromwell.

Parlement en leger stonden tegenover elkaar.

Het Parlement kwam op voor de richting van Vane, Bradshaw en zelfs van Lilburne, die een regeering wenschten van de meerderheid en van den nationalen wil. Het leger was de partij, die een religieus-ethische politiek voorstond. De richting van het leger is de zuiver puriteinsche richting; het is jammer, dat hun idealen werden bedorven door sectarische en mystische dwaasheid. Cromwell was feitelijk de verlichtste en helderste Puritein, het meest nog huldigend het politieke puriteinsche ideaal, dat Milton in zijn *„Defensio Secunda"* heeft aangegeven.

Zijn proefnemingen met Parlementen, zijn verdraagzaamheid [2]) in godsdienstzaken, die niet gegrond was op onverschilligheid, zijn enthousiasme voor gewetensvrijheid zijn teekenen van voornamen ernst en bezield idealisme.

Terwijl Cromwell worstelde met zijn tegenstanders, die in hem den apostaat zagen, groeide de macht der Royalisten gestadig aan. Aan den kant van de Royalisten stonden het grauw [3]), politici zonder beginsel en alle haters van een te streng kerkelijk regeersysteem.

Het militaire dictatorschap van Cromwell, die zijn gezag ook in de graafschappen vestigde op militair geweld, zou de Engelschen afkeerig maken van alle soldatenheerschappij.

De majoor-generaals hadden niet alleen de taak alle oproeren in hun geboorte te smoren, maar ook — en dit was een ontzettend zware opdracht — moesten zij een ethische censuur uitoefenen

---

[1]) *Commonwealth and Protectorate*, II, p. 413. Gardiner zegt: „Taking the two ordinances (4 Mei 1654 Proclamation of the Protectorate and of the Union) together, the policy of the English Government was much the same as that which the French revolutionists were afterwards to display in more extravagant form upon their banners — War to the lordly house, Peace to the cottage!"

[2]) *Commonwealth and Protectorate*, III, p. 107.

[3]) Baxter's *Reliquiæ* I, p. 145, geciteerd bij Gardiner, t. a. p. III, p. 188.

over de predikanten, ja zelfs over de leeken [1]. De wetten tegen dronkenschap, zweren en vloeken werden vernieuwd en de vrederechters moesten voor de uitvoering zorgdragen. Wedrennen, hanengevechten evenals tooneelvoorstellingen waren verboden. Er was een algeheele centralisatie; de aloude autonomie, zoo geliefd aan den Engelschman, was verdwenen. De staat van beleg was feitelijk overal afgekondigd. Deze politiek moest schipbreuk lijden, zoodra de groote kapitein het roer liet glippen uit de stervende hand.

Den 3den September 1658 stierf Cromwell, na verbijsterende moeilijkheden te hebben overwonnen. Zijne politieke denkbeelden willen wij als volgt samenvatten.

Hij wilde de burgerlijke orde en de burgerlijke vrijheid. Toen zijn vrienden den persoonlijken eigendom aantastten, verliet hij hen en sprong in de bres voor de fundamenteele grondslagen der maatschappij. Hij voelde voor de vrijheid, maar vreesde voor de anarchie. Hij was in den grond van zijn hart een bedachtzame natuur [2]. Toen hem „the Agreement of the People" werd voorgelegd, ontstelde hij wegens de vele veranderingen, die het bevatte. Cromwell was gematigd in zijn tegenstand tegen den koning. Ook de afkeer van Cromwell tegen een permanent Parlement was diep en echt. Het was één van zijn verheven beginselen te willen, dat de Engelschen een vroom en vrij volk zouden zijn. Cromwell achtte de verdraagzaamheid hoog en hij heeft zich aan vervolging van Protestanten niet schuldig gemaakt. Hij wilde een machtig, welvarend, protestantsch Engeland, dat zijn rechtmatigen invloed uitoefende op de zaken van het vasteland. Hij kon den Katholieken geen godsdienstvrijheid verleenen, daar de antithese te scherp en de houding van de Katholieken in de bolwerken hunner macht voor Protestanten uittartend was [3].

In 1659 was het aantal partijen en meeningen legio [4]. Het Presbyterianisme en het Royalisme groeiden gelijkelijk weer in macht. Richard Cromwell, die zijn vader als Protector was opgevolgd, trad reeds in 1659 af. Na de afschaffing van het Protectoraat begonnen de Presbyterianen, die Olivier Cromwell voor zich had gewonnen, te neigen naar de Stuarts.

---

[1]) Gardiner, *Commonwealth and Protectorate*, II, p. 234—259.

[2]) Gooch, t. a. p. p. 227—241.

[3]) Zie de schoone karakteriseering van Cromwell's persoon en beteekenis in het 3de deel van Ranke's *Englische Geschichte*, 12de Boek.

[4]) *Hudribras*, Part III, Canto II.

Men had reeds lang genoeg van het militaire geweld en begon te roepen om een vrij Parlement, dat de heerschappij van de burgerlijke wet weer zou verzekeren. Ook in dezen tijd verschenen echter nog allerlei pamfletten met ontwerpen voor constitutiën, waarin aan den Staat de taak wordt toegewezen den godsdienst daadwerkelijk te bevorderen, waarin de oude mystische toon der doctrinaire republikeinen en der chiliasten doorklinkt [1]).

Het oude Rompparlement werd weer hersteld, zoodat de Presbyterianen en Royalisten, die vóór December 1648 zitting hadden, werden buitengesloten. Onder de generaals van Olivier Cromwell kwam naijver en twist. Monk, de opperbevelhebber van het Schotsche leger, dreigde Lambert en Fleetwood te bevechten om het Parlement te bevrijden van hun dwingelandij. Monk kwam in the City. Het was het doel van Monk de fanatieke partij, die hij in Schotland had bedwongen, ook in Engeland meester te worden. Hij steunde voornamelijk op de Presbyterianen. Monk dacht er eerst volstrekt niet aan, de monarchie weer in te voeren. Hij achtte het onmogelijk [2]). In het Rompparlement waren twee partijen: een politiek- en religieus-gematigde en de republikeinsche, anabaptistische partij. Monk behoorde tot de gematigde, presbyteriaansche partij. Hij wilde aan die partij de overwinning bezorgen en begon de Anabaptisten uit zijn leger te sluiten.

De Presbyterianen waren nog huiverig voor Karel Stuart. Zij vreesden een reactie op godsdienstig en politiek gebied [3]). Er gingen allerlei geruchten over den overgang van Karel II tot het katholicisme; men dacht bovendien aan de wetten op hoogverraad, waardoor mogelijk de personen, die een rol hadden gespeeld in den Opstand, zouden worden getroffen. De aanhangers van den koning trachtten de vreezenden gerust te stellen. Allerlei onwaarheden werden daarvoor onder het volk verbreid. Voorname edelen werden overgehaald de partij des konings te kiezen. De City, die de republikeinsch-militaire dwingelandij haatte, begon over te hellen naar de oude monarchie. Zij weigerde de uitgeschreven belastingen te betalen. Monk kreeg bevel de stad binnen te rukken en haar tot rede te brengen. Hij voldeed aan de opdracht en dacht het Parlement aan zijn zijde te krijgen. Hij vergiste zich evenwel. Men beraamde het plan

---

[1]) Ranke, *Engl. Geschichte*, Deel IV, p. 56 en 57 vlg.
[2]) Id. t. a. p., Deel IV, p. 80.
[3]) Id. t. a. p., Deel IV, p. 83.

Monk, die opperbevelhebber van het leger was geworden, onder een commissie te stellen, en verwachtte nu algemeen, dat Monk zich met de wederspannige City zou vereenigen tegen het Parlement.

Monk onderteekende met zijn voornaamste officieren een uitvoerig schrijven aan het Parlement. Het hield het volgende in:

Het leger had van de wapenen gebruik gemaakt, niet alleen om het Parlement te herstellen, maar ook om de vrijheid van het volk te redden. Verschillende graafschappen waren niet in het Parlement vertegenwoordigd en weigerden om die reden belasting te betalen. Een permanent Parlement begeerde men niet, maar wel een telkens opnieuw gekozen Parlement.

Het Parlement nam in bespreking het voorstel om een commissie van 5 leden te benoemen, die aan het hoofd van het leger zou staan. Monk handelde buiten het Parlement om. De „Common Council" werd samengeroepen; Monk zette daar zijn handelwijze uiteen en zijn eisch aan het Parlement om binnen acht dagen de edicten voor de verkiezingen voor de vacante plaatsen uit te geven. Hij had de teugels gegrepen en was meester van den toestand. Monk besloot de uitgesloten leden van het Parlement hun zetels weer te doen innemen. Dit geschiedde. De vroegere meerderheid kreeg haar rechten weer. Al spoedig werd de verplichting om de monarchie der Stuarts af te zweren opgeheven. De republiek werd niet afgeschaft, maar hield toch op te bestaan [1]).

In het algemeen was iedereen voor een restauratie. Monk alleen aarzelde nog het beslissende woord te spreken. De anabaptistische-militaire partij was nog machtig. Monk sloeg echter haar aanbiedingen van de hand en begon ten slotte in het geheim onderhandelingen te voeren met Karel Stuart, die destijds nog te Brussel vertoefde; vooral over amnestie en tolerantie liepen deze onderhandelingen.

In April 1660 sprak het Parlement zijn eigen ontbinding uit; eerst nu kwam er dus officiëel een einde aan het in 1640 gekozen Lange Parlement. Nieuwe verkiezingen werden gehouden voor een „Convention-Parliament", dat 25 April 1660 zijn zittingen opende; het Hoogerhuis kwam „jure ipso" bijeen. De koning ontbrak slechts. Was hij aanwezig, King, Lords and Commons waren volledig en de oude fundamenteele wet was hersteld.

Het Parlement sprak den wensch uit, dat de oude staatsregeling

---

[1]) Ranke, *Englische Geschichte*, Deel IV, p. 101.

zou worden hersteld. Er werd een proclamatie opgesteld om den koning uit te roepen. In de proclamatie werd de souvereiniteit van de natie geheel weggelaten. Dit was de uitkomst van den Grooten Opstand, die met zooveel geestdrift was begonnen: Koning Karel II nam zijn intrek in Whitehall.

De restauratie kwam tot stand door de vereeniging der Presbyterianen en Episcopalen. Spoedig zouden de Episcopalen de Presbyterianen in den steek laten en hun bondgenooten gaan vervolgen. Op veel inzicht en politieke ervaring kon de presbyteriaansche partij niet bogen.

Milton mocht wel zeggen in zijn „*Ready and Easy Way to establish a Free Commonwealth*", uitgegeven in Februari 1660: „That a nation should be so valorous and courageous to win their liberty in the field and when they have won it, should not know how to use it or value it, but basely and besottedly to run their necks again into the yoke which they have broken and prostrate all the fruits of their victory at the feet of the vanquished, will be such an example as kings and tyrants never yet had the like to boast of."

Maar het is geschied. Engeland was nog niet rijp voor de vrijheid en de historische concatenatie was verbroken. Milton had gelijk in zijn „*Reflections on the War*" [1]), dat de vrijheid is „a sharp and double edge, fit only to be handled by just and virtuous men".

Voor de republikeinsche enthusiasten was de ontgoocheling groot. Milton geeft zijn diepe verontwaardiging lucht in de inleiding op het derde boek van zijn *History of Britain* [2]). Het Parlement was beginselloos. De politiekers waren baatzuchtig, zichzelfzoekend en niet eerlijk. Vele onrechtvaardige daden en inbezitnemingen zijn door hen verricht. Ook de predikanten hebben hun taak niet naar

---

[1]) In het derde boek van zijn *History of England.*

[2]) *Prose Works of Milton*, London, George Bell and Sons. 1901. Vol. V, p. 236—241: „But when once the superficial zeal and popular fumes that acted their new magistracy were cooled, and spent in them, strait every one betook himself (setting the commonwealth behind, his private ends before) to do as his own profit or ambition led him. Then was justice delayed, and soon after denied; spight and favour determined all; hence faction, thence treachery, both at home and in the field; everywhere wrong and oppression; foul and horrid deeds committed daily, or maintened in secret, or in open" enz.

behooren vervuld. Ze hebben de bisschoppen aangevallen om hun zoeken van ijdele eer en ijdel gewin. Later hebben zij dezelfde begeerte naar aardsche schatten getoond. Politici en geestelijken komen er niet zeer gunstig af bij Milton. „Timeservers" is nog de makste kwalificatie, uit zijn pen gevloeid. Eindelijk beweert hij, dat de mislukking van den Grooten Opstand te wijten is aan het gebrek aan wetenschap en beschaving bij de veldheeren en politieke leiders. „True civil government" begrepen zij niet.

Waarom is de kerkelijke en politieke revolutie niet geslaagd? Milton's opgaaf van redenen is volstrekt niet steekhoudend. Misschien zou zijn verwijt van „timeserving" te zijn op de meeste menschen, die aan groote gebeurtenissen deelnamen, passen. Absolute principenhandhavers zijn er weinig geweest. We moeten zoeken naar andere redenen.

Laten wij beginnen met de kerkelijke hervorming. De hoofdreden der mislukking van de kerkelijke hervorming is de afkeer van het oude Engeland van het clericaal getinte presbyterianisme. Hoewel de Presbyterianen geen Chiliasten waren en een afschuw hadden van mystiek als die van de Baptisten en Quakers en andere secten, gingen zij weer mank aan formalisme. Uit hun kerkelijke organisatie sprak een groote idee, antithetisch gesteld tegen de idee van de roomsch-katholieke kerkinrichting. Maar toch de leek, het gewone lid der kerkelijke gemeente voelde zich aan handen en voeten gebonden. Zijn leven werd nagespeurd; dikwijls werd hij in gewone onschuldige dingen lastig gevallen door „minister and kirk-session" of „presbytery". Het episcopalisme liet de menschen veel vrijer, de censuur van de bisschoppelijke kerk was een zeer geringe zaak vergeleken bij de wel wat harde tucht van de presbyteriaansche kerk.

De Presbyterianen hadden de kerkelijke hervorming in Engeland kunnen teweegbrengen, indien zij maar verdraagzamer waren geweest. Maar de onverdraagzaamheid der leiders maakte, dat de groote menigte afkeerig van hen werd. Men begon de Presbyterianen te wantrouwen. Men vreesde, dat hun eenige doel was „to force the freeborn subjects of England contrary to their fundamental laws" [1]).

De Independenten, Quakers, Baptisten, Quintomonarchisten zijn onmachtig gebleken hun kerkelijk ideaal te verwezenlijken, terwijl

---

[1]) *Truth's discovery of a black cloud in the North* 1646, p. 6, aangehaald door Weingarten, *Die Revolutionskirchen Englands*, p. 65. Enkele opmerkingen zijn hieraan ontleend.

de Presbyterianen in Schotland getoond hebben, wat ze vermogen. De zooeven genoemde secten waren te onkerkelijk, om veel bestendigen invloed uit te oefenen.

Toen de Engelschen genoeg hadden van de geestelijke uitspattingen der secten, maakte een episcopaalsche reactie zich van den toestand meester. Het presbyterianisme was niet inheemsch, was te clericaal, te theocratisch om den Engelschman *„of the average stamp"* te kunnen bekoren.

En nu de politieke revolutie. Waarom is de politieke revolutie niet geslaagd? Het stichten van een nieuwe regeering eischt zeer rechtvaardige maatregelen, die in de hoogste mate moeten overeenkomen met de eeuwige wetten van de zedelijke wereldorde [1]). Cromwell kon de monarchie vernietigen, de revolutie bedwingen, maar geen regeering zonder despotisme en tyrannie vestigen. Een revolutie kan op den duur niet slagen, wanneer zij de maatschappelijke orde verbreekt. Volgens Guizot [2]) zijn daarom de revolutie in Engeland van 1688 en die in Noord-Amerika van 1776 geslaagd, omdat zij de maatschappelijke orde lieten, zooals zij was. Vast staat, dat iedere inbreuk op de historische ontwikkeling van staat en maatschappij haar slechte gevolgen met zich sleept. Macaulay zegt op het einde van de beschrijving van „the glorious revolution" in zijn *„History of England"*, dat de revolutie van 1688 een conservatieve (preservatieve) kracht had, geen destructieve; de vrijheden des volks werden er door bevestigd. Ook de republikeinsche doctrinairen komen er bij Guizot [3]) slecht af. Hij noemt Sidney, Vane, Ludlow, Harrington, Hutchinson, Milton, verheven geesten, zeer geestdriftig voor hun vaderland en voor de menschheid, maar zoo weinig begaafd met oordeel en zoo dwaas hoogmoedig, dat noch het bezit van macht, noch het tegendeel hun iets leerde; lichtgeloovig als kinderen en stijfhoofdig als grijsaards, meenden zij op 't oogenblik, dat zij door hun anarchistische tyrannie den weg baanden voor een tyrannie, krachtiger en genialer dan de hunne, dat zij een regeering zouden in het leven roepen, in zeer hooge mate vrij en roemrijk.

Toch heeft de Groote Opstand zijn onmiskenbaren invloed en zijn groot nut gehad. De suprematie van het Lagerhuis was voortaan

---

[1]) Guizot, *Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre*, p. 82, vóór zijn *Histoire de la révolution d'Angleterre*, Vol. I.

[2]) In zijn zooeven aangehaald *Discours*.

[3]) *Discours* p. 19.

werkelijk gevestigd. Karel II had het Parlement, maar bepaaldelijk het Lagerhuis naar de oogen te zien en hij heeft, menschenkenner die hij was, nooit het water over de lippen laten komen bij de volksvertegenwoordigers van het Engeland der Restauratie.

De Restauratie was zonder bloedvergieten tot stand gekomen. Er was een geestdrift, die Karel deed uitroepen, dat het zijn eigen schuld was, dat hij nog niet eer was teruggekeerd. Karel II steeg op den troon zonder vreemde hulp, zonder binnenlandsche twisten, zonder pogingen van zijn eigen partij, alleen door de algemeene opleving van het Engelsche volk, verlost nu van militair geweld en revolutionaire proefnemingen, begeerig naar wettige orde en rust.

Niet alleen het koningschap was hersteld. Terzelfdertijd, dat de koning op zijn troon steeg, hernamen de groote grondeigenaars, de gentry, al de aanzienlijke burgers, die de royalistische zaak steeds hadden gesteund, hun plaats weer in de regeering van het land. De republiek en Cromwell hadden hen buiten de openbare zaak gesloten. Door weer binnen te treden, vulden zij een groot ledig in de maatschappelijke inrichting. Het is volgens Guizot [1]) een gewone dwaling van revolutionairen te meenen, dat zij alles zullen vervangen, wat zij vernietigen en dat zij zullen voldoen aan al de behoeften van den Staat. De Engelsche republikeinen konden het Huis der Lords afschaffen en de koningsgezinde partij verjagen van het politieke terrein, zij slaagden er niet in hun plaatsen eervol in te nemen noch de vrijheden van het volk te handhaven tegen het despotisme.

De Overheid vond alzoo eensklaps haar steun en haar natuurlijke bondgenooten terug, en de politieke gemeenschap, sedert elf jaar wankelend en verminkt, trad weer in bezit van al haar krachten en plaatste zich weer op al haar grondslagen [2]).

Cromwell werd later meer onpartijdig beoordeeld en beter gewaardeerd. Zijn buitenlandsche politiek was dan ook uitnemend geslaagd. Onder zijn bestuur was Engeland's handel toegenomen, zijn naam geëerd en gevreesd. Zijn Protestantsche buitenlandsche

---

[1]) *Discours*, p. 49.

[2]) Ook Macaulay wijst op de plaats, die de „royalistic gentry" innam in de maatschappij. Zijn geheele meesterlijke beschrijving van Engelsche toestanden en gebeurtenissen uit dezen tijd wekt onze sympathie en bewondering. Zie zijn *History of England*, hoofdstuk I en II. Cromwell, door Guizot te hard beoordeeld, wordt door hem naar waarde geschat.

staatkunde maakte voor altijd een diepen indruk op de Engelschen. Toen na den blijdschapsroes over de herstelling der Stuarts de ontgoocheling kwam, begon men toch wel eens te vergelijken: Olivier Cromwell en Karel Stuart. Dan begon het Anglosaksische hart wel eens te vreezen en het hoofd werd geschud over Karel II. De anti-pausgezinde gevoelens der gentry werden dikwijls beleedigd; de schandelijkheden der levenswijze van het hof vervulden ten slotte den Cavalier met bitterheid.

De Puriteinsche wereldbeschouwing bleef ondanks de reactie van 1660 in Engeland haar invloed behouden. Engeland zou steeds een Protestantsch land blijven, ondanks de pogingen van de Stuarts. Waarschijnlijk zou de massa weer teruggekeerd zijn tot de Roomsche kerk, indien de hardnekkige stijfheid der Puriteinen het Protestantisme niet had gered. Toen de Puriteinen na de reactie van 1660 in de verdrukking kwamen, wisten zij de bewondering van de Engelsche Episcopalen af te dwingen, die voor zoover zij ernstig nadenkende menschen waren, dikwijls met hun geest waren bezield.

Ten slotte heeft de Puritein nog gezegevierd.

Terwijl de menigte jubelde over den terugkeer van Karel II, waren niet opeens de groote problemen, die de menschelijke ziel en de menschelijke maatschappij hadden bewogen, opgelost. Integendeel. Toen men eenigszins tot kalmte was gekomen, doemden de oude vragen weer op. Langzamerhand zouden de twee partijen zich weer gaan afteekenen. De Stuarts, „the race most accursed of God and man'' [1]), hebben het hunne er toe bijgedragen om de kloof te verbreeden. Hun ballingschap had hen nog verder verroomscht en op staatkundig terrein ideeën doen opvatten geheel en al in strijd met den Anglosaksischen geest. Karel was een libertijnsche losbol, een naar Rome neigende scepticus, Jacobus een vurig Roomsch-Katholiek zonder reine zeden. Ze hebben van het hof een poel van bederf gemaakt, een besmettende stede, die de hoogere kringen aanstak en de zeden verbasterde [2]). Tegenover het hof stond de ernstige, onbuigzame vrijheidsgeest van den overtuigden Protestant, die, conformistisch of nonconformistisch gruwde van de drieste zedeloosheid van zijn regeerders, die de belangen van hun land en volk op schandelijke wijze verwaarloosden.

---

[1]) Macaulay in zijn *Essay on Milton.*

[2]) *Le Protectorat de Richard Cromwell et le rétablissement des Stuart,* par M. Guizot II, p. 264—265.

De Puriteinen zouden in botsing komen met de Restauratie en de verdedigers en ontembare martelaars van het Protestantisme, van ernstige levensopvattingen en van de vrijheden van hun land blijven. Het Hof en de Puriteinen, dat waren de partijen, die tegenover elkander stonden. Dezelfde gevoelens, die in 1640 den opstand hadden bewerkt, bleven ook na 1660 voortleven en hebben in 1688 de overhand verkregen. De heerschappij van den Protestantschen godsdienst en de invloed van het volk op de regeering waren de groote doeleinden van de revolutie van 1640. De komst van Willem III op den troon van Engeland, waardoor deze doeleinden bereikt werden, was de overwinning van den Puriteinschen geest.

KORT OVERZICHT VAN MILTON'S LEVEN EN GESCHRIFTEN. [1]

Den 9den December 1608 werd John Milton te Londen geboren. Zijn ouders waren welgestelde lieden, die hun kinderen een uitstekende opvoeding gaven.

In zijne jeugd had Milton tot onderwijzer een Schot, Thomas Young, een zoon van een predikant, die vroeg zijn leerlingen de beginselen van het Puritanisme inprentte. John bezocht later de St. Paulschool te Londen en werd in het begin van 1625 student te Cambridge.

Hij verliet Cambridge in 1632 en kwam te Horton in Buckinghamshire inwonen bij zijn ouders, die daarheen waren verhuisd. Hij leefde daar, zich geheel wijdende aan de studie en de poëzie; om den volgens hem slechten toestand van de kerk had hij afgezien van het geestelijk ambt. In dezen tijd werd door Milton reeds menig juweel van poëzie aan de Engelsche literatuur geschonken: *Comus*, *L'Allegro*, *Il Penseroso* en *Lycidas*.

Terwijl Engeland aan den vooravond stond van den grooten burgeroorlog, ging Milton een continentale reis maken.

In April 1638 verliet hij het vaderlijk huis en in Juli 1639 keerde hij terug. Hij bracht dien tijd voornamelijk door in Italië.

---

[1]) Met dit kort overzicht wordt alleen bedoeld — wij herinneren het nog eens — ten gemakke van den lezer, de voornaamste feiten uit Milton's leven en de chronologische volgorde zijner geschriften te vermelden.

In het einde van 1639 verliet Milton Horton en vestigde zich in Londen, waar hij lessen gaf in zijn woning en met een belangstellende aandacht de gebeurtenissen van zijn tijd gadesloeg. Van die belangstelling waren zijn anti-episcopaalsche pamfletten in dien tijd de blijken:

1. Of Reformation touching Church Discipline (1641).
2. Of Prelaticall Episcopacy (1641).
3. Animadversions upon the Remonstrants' defence against Smectymnuus (1641).
4. Reason of Church Government (1641).
5. An Apology against a Pamphlet called „A „Modest Confutation etc." (1642).

Milton trok niet mee in het leger der Puriteinen. Het is nog niet uitgemaakt, wat hem er van af gehouden heeft. Hij had vroeger trouw deel genomen aan de vrijwillige oefeningen in den wapenhandel en hij had blijkens verschillende passages in „*Paradise Lost*" kennis van krijgstactiek en krijgsbewegingen.

In Mei 1643 ging Milton voor zaken op reis naar Oxfordshire en leerde daar, in den omtrek van Oxford, te Forest Hill de vrouw kennen, die zijn eerste echtgenoote werd. Mary Powell was nog een kind, zeventien jaar oud, Milton vier en dertig, toen zij in Juni 1643 huwden [1]). In de maand Juli deed de jonge vrouw een uitstapje naar haar ouders, maar keerde niet terug. Het was een ongelukkig huwelijk en zij wilde zich daaraan onttrekken door de echtelijke woning te ontvluchten.

Milton gaf nu den 1sten Augustus 1643 of eenigen tijd later zijn eerste tractaat over de echtscheiding uit: „*The Doctrine and Discipline of Divorce*".

Op dit pamflet volgden deze geschriften over hetzelfde onderwerp: 2. „*The Judgement of Martin Bucer* concerning Divorce. Written to Edward the Sixth, in his Second Book of the Kingdom of Christ. And now Englisht. Wherein a late Book restoring the Doctrine and Discipline of Divorce, is heer conform'd and justify'd by the authoritie of Martin Bucer" (1644]. 3. „*Tetrachordon*" (1645). 4. „*Colasterion*" (1645).

---

[1]) Hen, die meer van de intieme levensbijzonderheden van Milton willen vernemen, verwijs ik naar Masson, *The Life of Milton*, III en Alfr. Stern, *Milton und seine Zeit*, deel I, Boek II.

Milton werd nu een voorwerp van haat voor de Presbyterianen. Hij was voortaan het hoofd van de „Divorcers" en had in 1645 het plan te hertrouwen. Voor het echter zoover kwam, werd een verzoening tusschen John Milton en Mary Powell tot stand gebracht, en keerde zij weder in de echtelijke woning terug.

In Juli 1646 werd Mary moeder van een dochter; later werden er nog drie meisjes geboren; van deze vier dochters werden er drie volwassen. Mary stierf in 1652 in het kraambed van haar vierde kind.

Milton heeft zich gedurende den tijd van 1640—1649 bezig-gehouden met onderwijs te geven aan verschillende inwonende leerlingen. Ook daardoor werden zijn gedachten gericht op allerlei vraagstukken betreffende de opvoeding en daar zijn vriend Samuel Hartlib, een Duitsche Pool, naar Engeland om des geloofs wille gevlucht, evenzeer belangstelde in alle zaken het onderwijs betreffende, droeg hij zijn verhandeling over de opvoeding aan dezen op. Het tractaat was getiteld: *„Of education, to Master Hartlib"*, 1644.

In de jaren 1640—1660 is telkens het vraagstuk van de censuur ter sprake gekomen. In hetzelfde jaar, dat Milton zijn tractaat over de opvoeding publiceerde, liet hij ook een pamflet over de drukpersvrijheid door den druk gemeen maken (1644). Het stuk is getiteld: *Areopagitica*, naar de beroemde rechtbank van de Atheners, den Areopagus.

In 1645 verscheen Milton's eerste verzameling van poëzie. Later zouden de beroemde sonnetten volgen, die op Fairfax, Vane, Cromwell enz.. Reeds in dezen bundel verschenen: *„On the Detraction which followed upon my writing certain Treatises"*, *„On the Forcers of Conscience"*. Al deze sonnetten weerspiegelen de toestanden, die toen heerschten in Engeland.

In 1647 begon Milton met de samenstelling van een Latijnsch lexicon, nam zijn *„History of Britain"* ter hand en stelde zijn dogmatiek *„„the Christian Doctrine"* op.

Den 13den Februari 1649 publiceerde hij: *„The Tenure of Kings and Magistrates*: proving that is lawfull and had been held so through all Ages, for any, who have the Power, to call to account a Tyrant or wicked king, and after due conviction, to depose and put him to death, if the ordinary Magistrate have neglected, or deny'd to do it. And that they, who of late, so much blame deposing, are Men, that did it themselves".

Den 20sten Maart 1649 werd Milton geïnstalleerd als „Secretary

for foreign languages" van „The Council of State". Zijn eerste ambtswerk was de vertaling in het Latijn van een brief ten behoeve van Engelsche kooplieden aan de stad Hamburg.

Hij was niet alleen secretaris voor vreemde talen, maar ook de „plume de guerre" van het Gemeenebest en den Staatsraad. Werd de bestrijding van Lillburne en zijn aanhang aan de mindere goden overgelaten, de taak van Milton was de pamflettist te zijn voorloopig tegen de Royalisten.

De Markies van Ormond had nog gedurende het leven van Karel den Eerste onderhandelingen aangeknoopt met de Ieren: en een voor hen zeer gunstig verdrag gesloten. Bovendien had Ormond een brief geschreven aan Jones, den Parlementarischen bevelhebber van Dublin, waarin hij hem aanspoorde om zijn lastgevers te verloochenen en de zijde des konings te kiezen. Jones had een antwoord gegeven, waarin hij Ormond beschuldigde van verraad jegens de Engelsche belangen. Verder had de Schotsche Presbytery van Belfast een verklaring gepubliceerd. Aan Milton werd nu opgedragen de beschouwingen der tegenpartij te weerleggen in een geschrift, waaraan hij den titel gaf: „*Observations on the articles of Peace with the Irish Rebels, on the Letter of Ormond to Col. Jones, and the Representation of Belfast*".

Na zijn benoeming tot secretaris begon Milton reeds ernstig aan zijne oogen te lijden. Voorzichtigheid was geboden, maar werd niet betracht.

De Royalisten hebben ook hun aandeel geleverd in de omvangrijke pamfletliteratuur van den grooten Opstand. Het bekendste pamflet van deze zijde is de „*Eikon Basilike*", verschenen Februari 1649.

Milton schreef daartegen zijn „*Iconoclastes*" (Oct. 1649).

Een ander geschrift van royalistische zijde, dat in dezen tijd grooten opgang maakte, was van de hand van den beroemden Leidschen hoogleeraar Salmasius, met wien Karel Stuart — de latere koning Karel II — kennis had gemaakt gedurende zijn verblijf in Holland in 1649, en wien hij had opgedragen een verhandeling te schrijven tegen het revolutionair gouvernement in Engeland. Salmasius' werk was getiteld: „*Defensio regia*" en verscheen einde 1649. Reeds in Januari 1650 werd Milton belast met het opstellen van een verweerschrift tegen de „*Defensio regia*". Het pamflet vereischte nog al wat studie en verscheen eerst Maart 1651, onder den titel: „*Pro populo Anglicano Defensio*". Daarop diende Salmasius weder van antwoord met zijne „*Responsio*" (1653); het

was zijn laatste werk, want hij stierf September 1653 te Spa.

In Maart 1652 was ook een vinnig Latijnsch schotschrift van royalistische zijde verschenen onder den titel van *„Regii sanguinis clamor ad coelum"*. Milton was intusschen door een groote ramp getroffen: zijn oogziekte was zóó verergerd, dat hij geheel blind was geworden. Toch heeft hij zich door zijn blindheid niet laten weerhouden om zijn tegenstanders te beantwoorden, want in Mei 1654 kwam zijn *„Defensio Secunda"* uit. Milton dacht, dat Morus, een Franschman, uit Schotsche ouders geboren, die in Middelburg en Amsterdam het predikambt had uitgeoefend, de auteur van den *Clamor* was, terwijl hij in werkelijkheid alleen de voorrede had geschreven. Toen Morus aangevallen was, sloeg hij echter den aanval terug in een pamflet, getiteld: *„Fides Publica"*. Milton, altijd strijdvaardig, antwoordde daarop met zijne *„Pro se defensio"* (Augustus 1655).

Politieken invloed had hij niet veel, aangezien hij geen talent voor de praktijk van het leven had. Hij was een homo literatus, een man met verbazend geniale gaven, maar ongeschikt voor reëele politiek. Dat Cromwell een groot man was, „our chief of men", hij heeft het gevoeld en begrepen. Hij kon dan ook niet uit doctrinarisme dien man afvallen. Hoewel hij niet met al zijn maatregelen instemde, had hij te veel eerbied voor zijn groote gave van regeeren, om een malcontent te worden. In zijn *„Defensio Secunda"* gaf hij Cromwell zelfs den raad om zonder Parlement te regeeren.

Milton was achtereenvolgens Puriteinsch Anglikaansch Churchman, monarchaalgezind Presbyteriaan, Independent, Cromwelliaan. Milton had de vrijheid lief, de vrijheid van denken en de persoonlijke vrijheid. Cromwell wilde de religieuse vrijheid, maatschappelijke orde en het protestantsch overwicht in Europa. Milton was een aanhanger van Cromwell, maar in één opzicht verschilde hij met den Protector. Cromwell liet nooit de idee van een nationale kerk varen. Hij was verdraagzaam, en had toch sympathie voor één volkskerk: de plaatselijke predikanten mochten Episcopaalsch of Presbyteriaansch wezen, als zij maar vroom waren.

Milton daarentegen was tegen elke betrekking van kerk en staat. Absolute scheiding van kerk en staat stond hij voor. Het protectoraat en de constitutie van 1657 lieten de predikanten in het genot van hun tienden en stipendia. Dit was iets verschrikkelijks voor Milton; een predikant, die staatsgeld aannam, was voor hem een huurling. Zijn denkbeelden over de verhouding tusschen Kerk en Staat heeft

hij neergelegd in twee geschriften, die in 1659 verschenen, onderscheidenlijk getiteld: „*Of civil power in ecclesiasticall causes*" en „*Considerations touching means to remove hirelings out of the church*".

Zooals reeds gezegd is, had Milton niet veel invloed op de staatszaken. Ook zijn de brieven, door hem in zijn kwaliteit van secretaris van „the Council of State" geschreven, niet groot in aantal. In één geval zijn de brieven evenwel van zeer veel beteekenis: in de zaak der Waldenzen. In 1655 werd het protestantsch Europa opgeschrikt door de vervolgingen der Waldenzen door hertog Emmanuel II van Savoye. Cromwell gloeide van verontwaardiging en stuurde verschillende brieven naar Turijn, waar de hertog hof hield, om hem van de vervolging af te houden. Deze depeches werden opgesteld door Milton. In zulke officieele stukken moest hij zich nog inhouden, maar hij gaf zijn hart lucht in het bekende Sonnet XVIII: „Avenge, o Lord, thy slaughtered Saints, whose bones lie scattered on the Alpine mountains cold".

Het Protectoraat begon na den dood van Cromwell (1658) op een eind te raken. Richard Cromwell kon den toestand niet langer beheerschen. De weg voor de herstelling van het koningschap was reeds gebaand. Milton wilde dit echter niet inzien en meende, dat de republikeinsche regeeringsvorm nog kon worden bewaard. Daarom gaf hij nog in Februari 1660 een geschrift uit, getiteld: „*a Ready and easy way to establish a free Commonwealth.*"

In Mei 1660 kwam evenwel de restauratie tot stand. Tot aan „The Act of Oblivion" (29 Augustus 1660) heeft Milton in levensgevaar verkeerd. Hij werd waarschijnlijk gespaard om zijn blinden ongelukkigen toestand. Toch heeft hij gedurende den herfst van 1660 nog eenigen tijd in het huis van bewaring gezeten, maar werd weer in vrijheid gesteld.

Voor Milton en voor allen, die den Opstand als een nieuwe aera hadden begroet, was de restauratie een zedelijke ramp, een groote moreele inzinking. De ondeugd kraaide victorie op eerlijke pogingen om in deze wereld een heilig ideaal te verwezenlijken. Een diepe somberheid maakte zich van hem meester. In de voorrede voor het „Derde boek" van zijn „*History of Britain*" komt die ontgoocheling, zooals reeds gezegd is, tot uiting. Zijn vertrouwen in het Engelsche volk had hij verloren.

De dichter Milton, in zijn blinde en later ook nog armoedige vereenzaming, is een der grooten, die de geschiedenis der menschheid heeft opgeleverd. In deze periode is dat heerlijke, verheven

epos van het menschelijke geslacht, één der kostbaarste kleinooden der christelijke cultuur, een andere Divina Commedia, door den dichter gecomponeerd. In 1665 was „*Paradise Lost*" geheel gereed.

Niet alleen blindheid en armoede troffen Milton in zijn laatste levensjaren, maar ook zijn huiselijke omstandigheden waren niet gelukkig. In 1656 was hij hertrouwd met Catherina Woodcock, die echter reeds na vijftien maanden in het kraambed overleed; in 1663 huwde hij voor de derde maal, met Elisabeth Minshull. Alleen uit zijn eerste huwelijk had hij kinderen, drie dochters. De verstandhouding tusschen vader en dochters was echter niet zeer innig. Milton beschouwde de vrouw als de dienstbare van den man en eischte ook van zijn dochters stipte gehoorzaamheid. De liefde van de dochters voor haar ongelukkigen vader was echter niet zoo groot, dat zij zich geduldig kweten van de haar opgelegde taak om Milton dagelijks voor te lezen uit boeken in allerlei talen, die zij niet verstonden. Alleen Deborah bleef aanhankelijk aan haar hulpbehoevenden vader. Ook Thomas Ellwood, een jonge Quaker, heeft den ouden, blinden dichter in diens laatste levensdagen dikwijls door zijn gezelschap opgebeurd.

Behalve „*Paradise Lost*" heeft Milton in deze periode nog verschillende andere groote gedichten geschreven: *Samson Agonistes* (1667) en *Paradise Regained* (1671). De prozageschriften, die in dit tijdvak hun laatsten vorm kregen, zijn: *Compendium of Theology, History of Britain* (1670), een Latijnsche grammatica, een Logica of de methode van Ramus, en eindelijk de verhandeling, getiteld: „*Of true religion, heresy, schism, toleration*" (1673).

Zijn compendium voor theologie is zijn geestelijk testament. Het is eerst lang na zijn dood uitgegeven, in 1823, zoowel in den oorspronkelijken Latijnschen tekst (*Doctrina Christiana*) als in een Engelsche vertaling. Naar aanleiding van deze *Doctrina* heeft Macaulay zijn beroemde *Essay on Milton* geschreven. De *Doctrina* is een dogmatische uiteenzetting van de onderwerpen, die de dichter op epische wijze heeft behandeld in zijn „*Paradise Lost*".

Milton heeft bijna gedurende zijn geheele leven aan jicht geleden en deze ziekte is ook de oorzaak van zijn dood geworden. De aanvallen van de jicht werden heviger en herhaalden zich vaker, totdat zijn lichaam bezweek op Zondag 8 November 1674.

HOOFDSTUK I.

De geschriften over de kerkinrichting.

Terwijl Engeland en Schotland beroerd werden door de vraag, hoe de kerk moest worden ingericht, en het in Londen petitiën en pamfletten regende, kon ook Milton niet onzijdig blijven. Hij was in het vaderlijk huis opgevoed in puriteinschen zin en stond de puriteinsche ideeën nu nog voor. Later zal hij in zijn denkbeelden omtrent kerkinrichting nooit ver van het Calvinisme afwijken.

Verschillende geschriften heeft hij over de kerkinrichting gepubliceerd. Tot deze rubriek behooren behalve de anti-episcopaalsche geschriften, de tractaten: *Of Civil power in ecclesiastical Causes* (1659) en *Considerations touching the likeliest means to remove Hirelings out of the Church* (1659).

We zullen eerst de vijf anti-episcopaalsche tractaten beschouwen.

Bisschop Hall van Exeter, de opvolger van Laud in de leiding der Hoogkerkelijken, had een beknopte uitgaaf samengesteld van zijn „*Episcopacy by Divine Right*" en dit tractaat uitgegeven onder den titel van „*Humble Remonstrance to the High Court of Parliament. By a Dutiful Sonne of the Church*".

Nadat de mannen van de Schotsche Deputatie hun meening hadden gezegd over den gematigden bisschoppelijken kerkvorm en hun presbyteriaansche kerkordening hadden aanbevolen, kwamen eenige Engelsche geestelijken van de gevestigde kerk en schreven een antwoord op de „*Humble Remonstrance*", getiteld: „*An Answer to a Book entituled An Humble Remonstrance.* In which the original of Liturgy and Episcopacy is discussed and Quaeres propounded concerning both the parity of Bishops and Presbyters in Scripture demonstrated. The occasion of their imparity in Antiquity discovered. The Antiquity of Ruling Elders in the Church vindicated. The

prelatical Church Bounded. Written by Smectymnuus". Stephen Marshall, Edmund Calamy, Thomas Young, Matthew Newcomen, William Spurstow waren de schrijvers; de aanvangsletters hunner namen vormen het woord Smectymnuus.

Had Hall in zijn beide geschriften getracht den goddelijken oorsprong en het goddelijk recht van het bisschoppelijk ambt te verdedigen, de vijf presbyterianen van Smectymnuus kwamen op voor de gelijkheid der geestelijke ambtsdragers en beweerden, dat de ἐπίσκοποι en de πρεσβύτεροι van gelijken rang waren, dat er hoogstens een verschil in functie was. In den loop der tijden was evenwel de bisschoppelijke macht gaan staan boven die der presbyters. De presbyteriale functie was geheel opgeslokt door de bisschoppen. Toch hebben die oude bisschoppen van de eerste Christeneeuwen niets gemeens met de Anglikaansche bisschoppen. De verkiezing, de wijding, hun ambtsbezigheden, hun rechtspraak was anders dan die van de bisschoppen der kerk van Engeland. Het onderscheid tusschen de oude christelijke bisschoppen en de Anglikaansche is grooter dan tusschen de laatste en den grootbisschop van Rome. Verder werd gehandeld over de „regeerende ouderlingen" en over de diakenen, die met de leerende ouderlingen samen de regeering der kerk uitmaken. Wanneer Hall zich beroept op den ouderdom van de bisschoppelijke instellingen, dan wordt dit beroep met verwijzing naar den Paus van Rome en de Roomsche kerk geheel verworpen. Een democratische kerkinrichting wordt aangeprezen en ten slotte de stelregel „No bishop, no king" besproken. Voor het Parlement wordt nog een kort gevoelvol gebed aan God opgezonden. Een aanhangsel is bij het strijdschrift gevoegd: over de Aartsbisschoppen van Canterbury en hun hoogmoed en verschillende andere ondeugden wordt hier gesproken.

Milton sloeg dezen pennestrijd gade en besloot het gewicht zijner geleerdheid in de schaal der Presbyterianen te leggen. Zijn oude leermeester Young had een groot aandeel gehad in het antwoord op de „Humble Remonstrance". Milton schreef dan:

„*Of Reformation touching Church Discipline in England and the Causes that hitherto have hindered it: Two Books, written to a Friend: printed for Thomas Underhill*, 1641".

Milton toont stap voor stap aan, dat sedert de regeering van Hendrik VIII het handhaven van het ceremoniëel in de Engelsche kerk en het toekennen van de bevoegdheid tot wijden aan de

bisschoppen steeds een hinderpaal is geweest voor algeheele hervorming. Hij zegt: onze ceremoniën zijn in zichzelf zonder beteekenis en dienen nergens anders voor dan om onzen terugkeer tot het Pausdom te vergemakkelijken of om het gebrek aan deugdelijke kennis te verbergen en den praal van de bisschoppelijke waardigheid den menschen te vertoonen.

Wat de bisschoppen betreft, hij ontkent niet, dat er goede menschen onder geweest zijn, hoewel zij niet onfeilbaar waren en nooit verheven boven menschelijke zwakheden. In het begin hebben zij den Paus de gehoorzaamheid opgezegd, maar toch nog met het Pausdom gekonkeld en het pauselijk gezag aan zich getrokken. In den tijd van koning Eduard VI hebben zij iederen politieken fortuinzoeker geholpen. Om toestemming voor Maria te verkrijgen tot het hooren van de mis, opdat Karel V niet gebelgd zou zijn, gingen Cranmer en Ridley naar Eduard VI.

Het is treurig, dat de eenvoudige en zuivere godsdienst, gesticht door Christus en de Apostelen, verontreinigd is door menschelijke vonden. De menschelijke ceremoniën beletten den mensch gemeenschap te oefenen met God. Die ceremoniën dooden het ware geloof. Wanneer het gebeurt, dat hun conscientie de menschen niet met rust laat, dan maken zij een God van eigen vinding, die een geneesmiddel aan de hand doet voor de vrees voor den dood. Door de ceremoniën maken de mannen van de kerk, dat de godsdienstige verrichtingen afgodische handelingen worden, dat de doop, het avondmaal en de boetedoening ontheiligd worden.

De nederigheid van de bisschoppen is dikwijls de grootste hoogmoed. Hendrik VIII heeft wel de Engelsche kerk gescheurd uit de macht van het Pausdom, maar de zes artikelen hebben het gezag van den Paus gelegd op de bisschoppen. Ze zijn geen bisschoppen — God en de goede menschen weten het, dat ze het niet zijn —, de mannen, die dit land (Engeland) met de jongste verwarring en het nog onlangs gevoelde geweld hebben vervuld. Ze zijn een tyrannieke hoop en een vereeniging van geweldplegers. De wereld heeft hen verblind en ze zijn bisschoppen alleen in naam.

De wijding is een zaak, die nog overgelaten kon worden aan waardige apostolische bisschoppen, maar wanneer de bisschop zich verheft op den zetel van pontificalen hoogmoed en een gewoon, eenvoudig huis verwisselt voor een prachtig, trotsch kasteel, zijn geestelijke waardigheid omruilt voor vleeschelijken voorrang, de hooge roeping van zijn hemelsche zending voor wereldlijke hooge positie,

dan maakt hij zichzelf tot schande en verliest in geestelijken zin de bisschoppelijke waardigheid.

Hoewel wij ons 't spoedigst hebben losgemaakt van de pauselijke heerschappij, heeft bij ons toch de reformatie niet zoo doorgewerkt als in de verschillende landen van het Continent. Wat is de oorzaak daarvan? De tegenwerking van drie categorieën van menschen: 1°. De antiquitariërs. 2°. De libertijnen. 3°. De politieken.

De antiquitariërs zijn menschen, die zich steeds beroepen op de oudheid. Om te beginnen, zegt Milton, zijn de oude tijden verontreinigd door ketterij. Maar we zullen het beroep eenige oogenblikken toelaten en dan zou dus de bisschoppelijke waardigheid van nu moeten worden teruggebracht tot haar vroegere, zuivere gedaante. De bisschoppen moesten dan worden gekozen door het volk. Ignatius zegt, schrijvend aan de Philadelphiërs, dat het aan hen, als de kerk van God, stond een bisschop te kiezen. Cyprianus doet overal uitkomen, dat de bisschoppen gekozen moeten worden door het volk. Het concilie van Nicaea raadt de Afrikaansche kerken, orthodoxe bisschoppen te verkiezen. De bisschoppen matigden zich geen voorrang aan boven de andere presbyters. Zij, die een hedendaagschen bisschop willen veranderen in een oorspronkelijken, moeten hem laten kiezen door het volk, zonder bisdom, zonder inkomsten, zonder de waardigheid van lord en hem niets laten dan broederlijke gelijkheid, weergalooze matigheid, voortdurend vasten, onophoudelijk gebed en prediking, herhaald waken en werken in zijn ambt.

Dante, Petrarca en Ariosto hebben het betreurd, dat Constantijn een schenking heeft gedaan aan Sylvester. De kerkvaders zelf stelden zich zoo hoog niet en wezen altijd op de Schrift. De kerkregeering werd echter gelijk gemaakt aan de burgerlijke regeering. Het verbond van kerk en staat, door Constantijn tot stand gebracht, is de oorzaak geweest van alle kwaad. Het streven naar wereldsche macht is afgoderij voor de kerk. Iedere wijze natie weet, dat haar vrijheid bestaat in manlijken en eerlijken arbeid, in matigheid en gestrenge achting voor het huwelijksleven; de beide seksen moeten worden opgevoed in kuische verwachtingen. De bisschoppen zijn steeds de vijanden geweest van de vrijheden des volks. Het begeerig zijn naar wereldsche heerschappij werkt niet bevorderlijk op de vrijheid der natie. De kerkregeering van Engeland moet in overeenstemming gebracht worden met die der zusternatie van Schotland. De kerkregeering moet berusten op het Woord van God. De presbyteriaansche kerkregeering is volmaakt bestaanbaar met den

monarchalen regeeringsvorm. De kroon ontdoet zich van een lastigen indringer, indien ze zich bevrijdt van den bisschoppelijken kerkvorm.

Milton spreekt hier nog op zeer waardeerenden, ja zelfs vereerenden toon van den monarchalen regeeringsvorm. Daar is geen burgerlijk bestuur bekend, schrijft hij — noch dat van Sparta, noch dat van Rome, ofschoon beide zeer geprezen door den wijzen Polybius — dat meer goddelijk en harmonisch besnaard is en beter in evenwicht gehouden wordt door de hand en de schaal der gerechtigheid, dan het gemeenebest van Engeland, waar onder een vrijen en niet onder voogdij staanden koning de edelste, waardigste en wijste mannen met instemming van het volk, de opperste en geheele beslissing hebben over de belangrijkste zaken.

Sommigen zeggen met het oog op de kerkinrichting: we moeten niet in uitersten vervallen, maar dit is een verkeerde stelregel. De twee uitersten zijn deugd en ondeugd, waarheid en leugen. Hoe meer we ons afwenden van ondeugd en leugen, hoe beter het is. De hervormde kerken hebben zich van het Pausdom afgewend tot wat wij zouden noemen het preciese Puritanisme en het is haar goed bekomen. Milton vat zijn requisitoir tegen het Episcopalisme samen en schrijft verder: „Sommigen zeggen: door alle eeuwen heen is het episcopaat er geweest; maar het is uitgemaakt, dat het in den apostolischen tijd er niet was".

Zeer zeker is het — onze geschiedenis getuigt het —, dat sedert de bisschoppen kwamen op den zetel van Canterbury, voor bijna twaalfhonderd jaar, wij van hen een overzicht konden geven, als volgt luidend: zij zijn voor onze zielen geweest een treurige en akelige opeenvolging van ongeletterde en blinde leidslieden, voor onze beurzen en bezittingen een verderfelijke troep roovers, een altoosdurende plundering en afpersing, voor onzen staat een bestendige hydra van misdaad en geweld, de bron van tweedracht en oproer; dit is het zegeteeken van hun oudheid en hooggeloofde opeenvolging door vele eeuwen heen.

De Apostelen hebben de kerk geregeerd door vergaderingen, maar de machthebbers van nu onthouden aan de kerk haar recht. In den eersten christentijd was de kerk anders en nu is de excommunicatie bij de Hervormden reiner, geestelijker dan in de Roomsch-Katholieke kerk. De Hervormde kerk streeft nooit naar politieke macht, die zonder hiërarchie niet te bereiken is. Milton eindigt zijn pamflet met een innig, plechtig gebed aan God om Zijn kerk te bewaren.

Ternauwernood was het eerste strijdschrift verschenen of een tweede was ontworpen en in 't licht gegeven.

De Primaat van Ierland, James Usher, had een tractaat geschreven over de bisschopskwestie onder den titel van: *„The Judgment of Doctor Rainoldes touching the originall of Episcopacy, more largely confirmed out of Antiquity by James, Archbishop of Armagh"*.

Dr. John Reynolds was een godgeleerde uit den tijd van Elizabeth. Deze [1]) had sterke Puriteinsche neigingen gehad en omdat hij een bisschopshoed had geweigerd, werd zijn oordeel over het Episcopaat zeer hoog geacht.

In 1584 had Reynolds zijn meening over dit onderwerp gezegd. Toen ouderlingen werden aangesteld door de Apostelen in iedere gemeente, in iedere stad om de kudde van Christus te weiden, waarvan de Heilige Geest hen opzieners had gemaakt, hebben zij, opdat zij het beter konden doen met algemeen goedvinden, de gemeente bijeen doen komen. Voor de meer ordelijke behandeling en beslissing der dingen, die te berde kwamen, kozen de Apostelen één persoon uit de gemeentelijke bijeenkomsten, die voorzitter was van de vergadering en bestuurder van de daden der gemeente, zooals in de gemeente van Ephese, waar verschillende ouderlingen en herders waren om ze te leiden, maar waar toch één het hoofd was, dien onze Heiland noemt den Engel der Gemeente en beveelt aan hem te schrijven, opdat de gemeente het wete door hem. En dezen noemden de Vaders in de oorspronkelijke kerk bisschop. Want hoewel de naam van Dienaar des Woords, die gemeen is aan allen, die God dienen in de verzorging van zijn mysteriën — dat wil zeggen in de prediking van het Evangelie — nu beperkt is naar Engelsch taalgebruik tot de „leerende" ouderlingen, die dienst doen onder een bisschop, was vroeger de naam bisschop gemeen aan al de ouderlingen en herders van de kerk, totdat die naam op 't voetspoor van de Vaders werd gegeven aan den voorzitter van de ouderlingen.

Volgens Usher was Timotheus de eerste bisschop van Ephese geweest. Usher had steeds geijverd voor kerkelijke hervormingen, maar hield toch den goddelijken oorsprong van het episcopaat vast.

Tegen den primaat van Ierland kwam Milton nu in 't krijt.

Zijn tweede pamflet was getiteld:

„Of Prelaticall Episcopacy, and whether it may be deduced from

---

[1]) Verg. Masson, *Life of Milton*, Vol. II, p. 249.

the Apostolical Times, by virtue of those testimonies, which are alleged to that purpose in some late treatises, one whereof goes under the name of James, Archbishop of Armagh" (1641).

Het cardinale punt, dat in de polemieken werd besproken, was de goddelijke of menschelijke oorsprong van het episcopaat als een bijzondere orde in de kerk, onderscheiden van de andere bedieningen en uitstekend in rang. Milton antwoordt verder het volgende:

Dat er een ambtsdrager met den titel van Episcopus of Opziener had bestaan in de kerk, van haar eerste inrichting door de Apostelen af, was een feit, dat niet kon worden ontkend, maar terwijl deze ambtsdrager door de eene partij werd aangemerkt als niets meer te zijn dan een „primus inter pares", dan een president van den raad der ouderlingen, werd hij door de anderen gerekend boven deze ouderlingen verheven te zijn geweest door wezenlijke voorrechten, door een bijzonder zoowel als door een hooger rechtsgebied.

De wereldlijke bezittingen en het wereldlijk recht waren bijkomstige dingen en konden geen punten in de discussie zijn.

Bij de Episcopalen, zoo betoogt Milton, moeten Timotheus en Titus altijd fungeeren als de eerste bisschoppen. Eusebius wist evenwel niets van de aanstelling van bisschoppen door de apostelen. Het προεστὼς τῶν ἀδελφῶν, gericht tot Timotheus, kan niet beteekenen een prelaat-bisschop, maar beteekent *opziener*. Justinus Martyr spreekt er van, dat de christenen de gewoonte hadden in bijzondere bijeenkomsten de Schrift te lezen en te verklaren, te bidden en het Avondmaal te vieren. De voorganger in die bijeenkomsten is de opziener. Uit dit alles blijkt, dat de antistes niets anders was dan een presbyter. De tradities, dat Johannes een gouden borstplaat droeg, dat Petrus bisschop van Rome is geweest, worden nog steeds sterk betwijfeld. Al de bisschoppen, Irenaeus en Ignatius niet uitgezonderd, hebben dikwijls allerlei ketterijen verkondigd en zijn daarom niet aan te merken als betrouwbare gezaghebbende personen.

Tertullianus zegt wel, dat de kerk van Smyrna Polycarpus als bisschop had uit de hand van Johannes en de kerk van Rome Clemens, gewijd door Petrus, maar uit niets blijkt, dat deze opzieners boven de gewone presbyters werden gesteld.

Zooals Beda en Sulpicius Severus getuigen, waren de Britsche bisschoppen van de eerste eeuwen arm, en ziet nu de bisschoppen eens! Volgens de Schrift waren Timotheus en Titus medearbeiders van Paulus. Toegegeven kan worden, dat ze dus een buitengewone functie bekleedden, maar daar ligt toch niet in opgesloten, dat

gewone menschen een bijzonder ambt, hooger dan dienaar des Woords, moeten vervullen. Het Evangelie leert veeleer, dat de opziener in alles, behalve zijn leeraarschap, gelijk is aan de ouderlingen. We mogen de traditie niet uitspelen tegen de Heilige Schrift, want dan verliezen we de eenige vaste basis tegen Rome en staan we machteloos tegen het Pausdom.

De Bijbel is de eenige regel van het geloof. Paulus heeft gezegd, dat hij, die een andere leer verkondigt, al was het ook een Engel uit den hemel, vervloekt is.

De bisschoppelijke kerkregeering kan niet afgeleid worden van de apostolische tijden en is daarom te verwerpen.

Bijna gelijktijdig met zijn tweede strijdschrift verscheen het derde pamflet van Milton:

„*Animadversions upon the Remonstrants' Defence against Smectymnuus*" (1641).

Bisschop Hall had zich na het antwoord van de Smectymnuanen op zijn „Nederige Terechtwijzing" niet onbetuigd gelaten. De anonymiteit werd zorgvuldig bewaard. Het antwoord was getiteld: „*A Defence of the Humble Remonstrance against the frivolous and false exceptions of Smectymnuus;* wherein the right of Liturgie and Episcopacie is clearly vindicated from the vain cavils and challenges of the Answeres: By the Author of the said Humble Remonstrance: Seconded (by way of appendance) with the Judgment of the famous Divine of the Palatinate Abrahamus Scultetus, late Professor of Divinity in the University of Heidelberg, concerning the divine right of Episcopacie and the noright of Lay-eldership; faithfully translated out of the Latin".

Bisschop Hall komt met de oude beweringen, alleen op andere wijze voorgedragen. De Smectymnuanen kwamen weer met een antwoord:

„*A Vindication of the Answer to the Humble Remonstrance from the unjust imputations of Frivolousnesse and Falsehood; wherein the cause of Liturgy and Episcopacy is further debated; By the same Smectymnuus*".

Terwijl de Smectymnuanen het zakelijke behandelden, zou Milton den satyricus en rederijker Hall onder handen nemen.

Hij schreef zijn derde strijdschrift. Hij noemde het Animadversions, opmerkingen, en terecht. Hij volgde den bisschop op den voet. Eerst over de liturgie en daarna over het episcopaat.

Een liturgie, als die van de kerk van Engeland, zoo betoogt Milton,

is schadelijk en riekend naar het Roomsch-Katholicisme. Formuliergebeden zijn niet in den geest van het Evangelie. Niet naar de oude Vaderen moeten wij luisteren, maar naar het Evangelie. Dat moet de eenige grondslag en regel van ons geloof zijn. De handoplegging is nog geen Roomsche wijding. De handoplegging is een uitwendig teeken of een symbool van toelating. Ze schept niets en draagt niets over. Het is de inwendige roeping door God, die een Dienaar des Woords maakt, en zijn moeilijke studie en vlijt is het, die hem zijn gaven als leeraar doet verkrijgen of verbeteren. In de oude tijden had menigeen aan de kerk heerlijke diensten bewezen, voordat hij gewijd was door de Apostelen, als Apollos en anderen. Zelfs het Apostelschap en de titel van engel in den zin van voorganger hebben niet de beteekenis van een hedendaagschen bisschop. De apostelen en de engelen van de Klein-Aziatische gemeenten hadden tot taak het Evangelie te prediken. Het spreekt vanzelf, dat bij het stichten en inrichten van een kerk sommige mannen, geïnspireerd door God, een bijzondere roeping hebben om te benoemen, te ordenen en te beschikken. Mozes, hoewel zelf geen priester, wijdde en ordende Aäron en zijn zonen. Volgens de prelaten bestond de voortreffelijkheid der apostelen in het bevelen, nagaan, benoemen, roepen en zenden van hun bisschoppen en aartsbisschoppen als hun gezanten. Maar volgens het Evangelie bestond de voortreffelijkheid van de apostelen in hun machtige prediking, hun onvermoeid arbeiden in de bediening van het Woord, hun onuitputtelijke liefde, die boven alle aardsche betrekkingen als een aangroeiende vlam opgelaaid was tot zulk een hoogte van rein verlangen, dat ze eenigszins nabijgekomen was aan de liefde, die woont in God om zondaars te redden. De jurisdictie van de prelaten is niet evangelisch. De vermaningen van de kerk moeten geestelijk zijn. Het hoeden van de kudde door geestelijke middelen is evangelisch. De hooge prebenden en salarissen zijn een gevaar voor de kerk. Dikwijls worden daardoor de wolven, die de schapen verslinden, gelokt.

Milton noemt als een staal van een onbetrouwbaren bisschop den bisschop van Spalato, die dikke boeken schreef tegen het Pausdom, maar toch gebukt heeft voor Rome.

Het pamflet is mede door zijn vorm van samenspraak zeer scherp en bitter. Het herinnert aan Vondels Hekeldichten in samenspraken.

In het laatst wordt de vraag nog opgeworpen, of de bisschoppen niet kunnen blijven bestaan, omdat zij de Hervorming hebben ter hand genomen. Het antwoord is dan: Wicliff was de eerste Her-

vormer. Bovendien: moeten, omdat Luther een monnik was, de monniken blijven?

Het is vooral door dit pamflet, dat Milton zich den erfelijken haat der Episcopalen op den hals haalde. Dr. Johnson kon later zich niet ontzien hem in zijn *„Life of Milton"* te smaden. Een deken van Westminster, Sprat, zei, dat hij altijd met afkeer vervuld werd, als hij den naam Milton hoorde, *„a name too odious, as he said, to be engraven on the walls of a Christian Church"* [1]).

In dezen tijd verschenen de door Masson [2]) zoo betitelde *Oxford Tracts*, evenwel naar de gewoonte dier tijden een langen, uitgebreiden titel dragende: *„Certain Briefe Treatises, written by Diverse Learned Men, concerning the ancient and moderne Government of the Church, Oxford, printed by Leonard Lichfield, Printer to the University, Anno Dom.* 1641".

In die verzameling komen stukken voor van Hooker, Andrewes, wijlen bisschop van Winchester, Usher, aartsbisschop van Armagh, Edw. Brerewood, John Durel en Francis Mason.

Andrewes is een hoogkerkelijk man. Hij zocht den oorsprong of het prototype van de bisschoppelijke kerkregeering en het priesterlijke karakter er van in de vormen van het oude Joodsche priesterschap. Het Priesterschap onder de Joden was door God gesteld in den éénen stam van Levi. Maar terwijl Levi drie zonen had, Gerson, Kohath en Merari, was Kohath de uitverkorene onder zijn broeders. Onder de vier zonen van Kohath was Amram weer de bevoorrechte. Ten laatste werd Aäron de hoogepriester. Er waren dus vier graden onder de Levieten, allen priesters. Aäron met zijn geslacht waren de voornaamste, vervolgens de andere afstammelingen van Kohath, verder de andere nakomelingen van Gerson en ten slotte die van Merari. Deze rangen bleven onder Jozua, de Richters en de Koningen. De priesterschap was dus steeds een hiërarchie. Waarom mag hetzelfde niet zijn in de christelijke kerk?

Andrewes [3]) gaat voort en geeft een lijst van punten van overeenkomst van de Joodsche priesterschap met de Christelijke. Aäron is de voorafschaduwing van Christus zelf, Eleazar vertegenwoordigt

---

[1]) Aangehaald in Thomas Campbell's *Poets*, 2de editie, p. 705. Prior en Montague noemden in 1687 Milton „a rough unhewn fellow, that a man must sweat to read him".

[2]) Masson, *The Life of Milton*, Vol. II, p. 363 vlg.

[3]) Masson, II, p. 364.

den aartsbisschop in de christelijke kerk, de overpriesters beantwoorden aan de bisschoppen, de gewone priesters aan de presbyters, de oversten der Levieten aan de aartsdekenen, de gewone Levieten aan de dekenen, terwijl de Nethinim of dienaars der Levieten kunnen worden vergeleken met de kosters.

Andrewes tracht de hiërarchie ook historisch te verklaren. Hij beweert, dat de bisschoppen en de opzieners of de andere presbyters het eerst zijn aangesteld door de apostelen zelf. Misschien is hun benoeming zelfs de aanleiding geweest tot de scheuringen, die in de oorspronkelijke kerk zijn ontstaan. We kunnen in de arbeidsverdeeling van de apostelen de verschillende gebieden zien van de aartsbisschoppen en bisschoppen.

Usher herhaalt weer zijn vroeger reeds genoemde ideeën.

Brerewood [1]) heeft een nieuwen blik gegeven op de geschiedenis van de drie eerste christeneeuwen. Hij redeneert als volgt: De inrichting van de christelijke kerk werd geheel tot stand gebracht naar het voorbeeld van de burgerlijke regeering van het Romeinsche rijk. De gewone bisschop beantwoordde aan den hoofdbestuurder van de stad, de metropolitaan aan den prefect van een provincie en de primaat aan een proconsul. In verband hiermede stelt hij drie vragen: 1°. Was iedere kerk of bisschop ten tijde van het Concilie van Nicaea onderworpen aan één der drie patriarchen, dien van Rome, dien van Alexandrië of dien van Antiochië? Brerewood antwoordt neen. 2°. Aan welk patriarchaat was de bisschop en de kerk van Carthago onderworpen, aan Alexandrië of aan Rome? Aan geen van beide: de bisschop van Carthago was zelf een primaat met patriarchale rechtsbevoegdheid. 3°. Tot welk patriarchaat behoorde Brittannië, tot Rome of welk ander? Brittannië was onafhankelijk. De aartsbisschop van York was de primaat en een patriarch en een primaat waren zoo ongeveer gelijk in rang [2]).

---

[1]) Masson II, p. 366.

[2]) Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Chapter XV, beschrijft de wording van de bisschoppelijke kerkregeering als volgt: In den beginne stonden aan het hoofd van iedere gemeente de bisschoppen en de presbyters. Ze hadden dezelfde ambtsverrichting en denzelfden rang. In den raad der presbyters werd een voorzitter gekozen en in den loop der eerste eeuw werd deze voorzitter permanent gedurende zijn leven. Hij werd de geestelijke hoofdman der gemeente. De presbyters deden onder hem dienst. De bisschop oefende zijn macht uit, bijgestaan met raad door het presbyteriaal collegie

Durel beweert, dat nergens in de Protestantsche wereld het absolute presbyterianisme is ingevoerd, behalve in Schotland.

Volgens Mason verschilden een presbyter en een bisschop alleen in voortreffelijkheid en rechtsgebied. Calvijn en Beza waren ook bisschoppen.

Deze Oxford-tracts heeft Milton bestreden in zijn vierde pamflet. Het is getiteld: „*The Reason of church-government urg'd against Prelaty, by Mr. John Milton* (1641)". Dit geschrift is een theorie over de kerkenordening. De voorrede geeft het doel aan van het pamflet.

Milton begint met te zeggen, dat we kunnen verwachten, dat in de Schrift gegevens zijn voor de kerkinrichting, omdat die inrichting van het grootste belang is. Van de kerkenordening hangt volgens Milton de bloei der kerk af. De kerk regelt de practijk van de godsdienstoefening en daarvan hangt af, of de prediking gezegend zal worden of niet. Dat God den kerkvorm aan de

---

en onder goedkeuring van de vergadering der Christenen. Iedere gemeente had haar eigen en onafhankelijk rechtsgebied. De gemeenten hadden evenwel een vriendschappelijk verkeer met elkaar door middel van brieven en zendingen. Ze waren nog niet vereenigd door een hooger gezag of door een wetgevende vergadering. Tegen het einde van de tweede eeuw namen de kerken van Griekenland en Azië de nuttige instelling aan van Provinciale Synoden. Zij volgden waarschijnlijk het voorbeeld van hun geboorteland of moederland, de Amphictyonen, het Achaeisch Verbond of de vergaderingen der Ionische steden. Het werd zoo langzamerhand gewoonte, dat de bisschoppen op vaste tijden bij elkaar kwamen. Hun beraadslagingen werden bijgewoond door een aantal voorname, uitgelezen presbyters en gevolgd door een groote menigte hoorders. Een geregeld verkeer werd onderhouden tusschen de provinciale synoden en de Katholieke Kerk nam den vorm aan en verkreeg de kracht van een groote federatieve republiek. In de derde eeuw ontwikkelde zich evenwel de bisschoppelijke autoriteit en werd de dienende macht een besturende. De bisschoppen beschouwden zich als het hoofd en de gemeente als de ondergeschikte. Het democratische ging verloren. De bisschop erkende de suprematie van de vergadering van bisschoppen, maar was zelf het hoofd in zijn diocees. Evenals de bisschoppen oorspronkelijk voorzitters der presbyters waren, waren ook de primaten of metropolitanen de oorspronkelijke voorzitters der vergadering van bisschoppen. Zij kregen ook gezag over hun medebisschoppen. Vervolgens maakten Antiochië, Rome en Alexandrië aanspraak op het patriarchaat, terwijl Rome als het hoofd der Christenheid wilde aangezien worden: Roma locuta, res soluta. Verg. ook Eucken, *Die Lebensanschauungen der groszen Denker*, p. 201. Hij ziet in de kerkelijke organisatie de afschaduwing van het godsdienstig leven tot stand gekomen onder invloed van de Romeinsche beschaving. De verwereldlijking van de kerk is daaraan te danken, haar uitwendig succes evenzeer.

menschelijke willekeur heeft overgelaten, kan Milton niet aannemen. David gaf aan Salomo een plan voor den tempel, maar ook een verdeeling der functies van priesters en Levieten. Na de Babylonische gevangenschap werd de geheele godsdienstoefening geregeld naar de voorschriften van Mozes en David. Ezechiël [1]) heeft de Israëlieten voorbereid op de komst van Christus. Paulus heeft in den brief aan Timotheus geschreven over de kerkinrichting. Volgens een gezonde exegese kan, naar de voorschriften van Paulus, alleen een presbyteriale kerkenordening de van God gewilde zijn.

Het is gevaarlijk en het Evangelie onwaardig te denken, dat de kerkregeering door de wet kan worden vastgesteld, zooals bisschop Andrewes en aartsbisschop Usher denken. Usher wijst op de Oud-Hebreeuwsche instellingen en op de nabootsing ervan door de Apostelen. Uit de Israelietische instellingen kan alleen de gevolgtrekking gemaakt worden, dat er een collegie van ambtsdragers moet zijn, dat de gemeente leert en bestuurt. De leerende en besturende functies droegen de apostelen op aan de presbyters. En indien er eenig onderscheid moet zijn, dan moet het bestaan in taak, maar niet in rang.

Het verkondigen van het Evangelie is de hoogste bediening van de dienaren van Christus, wat door de Roomsch-Katholieken en de naar hen neigende secten wordt miskend. [2])

Dat het priesterschap van Aäron en van de priesters en Levieten geen model kan zijn voor het christelijke episcopaat blijkt daaruit, dat de waardigheid van de priesters en de Levieten erfelijk was.

Timotheus is gewijd door de handen van de ouderlingen, maar waarom zou het wijden een reden zijn om een hoogeren rang in te nemen in de kerk? Is niet het werk, dat Christus deed als Verlosser, grooter dan het uitzenden van boodschappers om te prediken? Het wijden kan niet voornamer zijn dan het verkondigen van het Evangelie. De heele wet der ceremoniën is niets dan een voorafschaduwing van het groote werk van Christus. Toen Christus zijn hoogepriesterlijke taak had vervuld, verviel de wet van het priesterschap.

Het vergelijken van de bisschoppelijke waardigheid met de priesterlijke brengt ons — aldus gaat Milton voort — tot het

---

[1]) Ezechiël 40 vlg. bevat verordeningen voor den Joodschen eeredienst.

[2]) De bediening van de Sacramenten is voor de Katholieken en de hoogkerkelijke Anglikanen het middelpunt van de godsdienstoefening.

vergelijken van de pauselijke waardigheid met de hoogepriesterlijke. Bisschop Andrewes en Aartsbisschop Usher, die Hebreeuwsche instellingen willen christianiseeren, zullen wel niet de pauselijke waardigheid willen erkennen. Het prelaatschap werd niet ingesteld om de scheurmakerij te verhinderen, als beweerd werd. De bisschoppelijke waardigheid heeft meestal de scheurmakerij in de hand gewerkt. In de gemeente van Korinthe was veel twist en tweedracht, maar de apostel Paulus ried den gemeenteleden niet aan zich te stellen onder een prelaat. Ten tijde van Clemens werd de gemeente van Korinthe nog bestuurd door presbyters. De episcopale kerkinrichting heeft geen vrede gebracht, maar zeer veel tweedracht. De bisschoppelijke waardigheid was zeer begeerenswaardig, omdat zij invloed en rijkdom verschafte. Daardoor ontstond de strijd. Indien de bisschoppen aangesteld waren om de ketterij tegen te gaan, dan zou er een wereldbisschop moeten benoemd worden om de ketterij tegen te gaan in de geheele wereld.

Wat betreft het tegengaan van ketterij, dat kan wel zoo geschieden, dat het geestelijk leven geheel verdwijnt, zooals in Italië en Spanje. Als men zegt, dat het episcopaat de ketterij vernietigt, kan men met evenveel recht van de stuiptrekkingen van den dood beweren, dat zij den mensch verlossen van de pijnen. De winter kan er zich op verheffen, dat hij alle schadelijke kruiden vernietigt en de verderfelijke dampen doet verdwijnen, maar tevens vernietigt hij de heilzame kruiden en de frissche dauwen door zijn hevige en strenge vorst.

De menigte secten kunnen juist de hervorming bevorderen. De secten moeten volgens den apostel Paulus dienen om die gemeenteleden te openbaren, die gezond zijn in de leer. Secten en scheuringen zijn meestal de weeën, die de geboorte van de hervorming voorafgaan. De Engelschman is minder godsdienstloos en heeft meer een natuurlijke neiging tot eerbied en ontzag voor de Godheid dan de bewoners van de andere landen. Daarom is hij wel eens huiverig voor hervormingen, omdat hij denkt, dat de godsdienst daardoor zou worden aangerand.

Ik heb, zegt Milton, de pen opgevat, omdat ik niet kon zwijgen, maar er was weinig wereldsche eer mee te behalen. Ik moest evenwel me uiten, aangedreven door plichtsbesef.

De heele bisschoppelijke kerkinrichting is tegen den geest van het Evangelie. Christus zegt zelf, dat hij gekomen is niet om gediend te worden, maar om te dienen. De hiërarchie is dus tegen

de bedoeling van het Evangelie. Wat betreft de kerkelijke rechtspraak, uitgeoefend door prelaten, die is ook tegen het Evangelie en het belang van den staat. Het koninkrijk van Christus is geestelijk en alleen geestelijke straffen en tuchtmiddelen mogen gebruikt worden. De censor bij de oude Romeinen gebruikte nog geestelijke tuchtmiddelen, hoe is het dan mogelijk, dat men in den goddelijken dienst van het Evangelie zijn toevlucht neemt tot de aardsche rechtspraak?

Petrus gaf den titel van priester aan het geheele volk van God [1]. Door de Roomsche kerk is onderscheid gemaakt tusschen priesters en leeken.

Door Christus is de wijze, waarop de tucht moet worden geoefend, aangegeven. Na herhaalde vermaning, eerst door den leeraar alleen, vervolgens door hem in gezelschap van twee of meer ouderlingen, kan de uitbanning pas volgen. De uitbanning mag geen betrekking hebben op iemands wereldsch goed of op zijn lichaam of leven.

De kerkelijke tucht mag nooit vernietigend werken, maar moet altijd verlossend, uitreddend zijn. Als de kerkelijke tucht wordt geoefend door de menschen in de beurs te treffen, dan is ze verlaagd tot een handwerk. De prelaten hebben de evangelische tucht niet bevorderd, maar den vleeschelijken en wereldschen handel in religieuse dingen.

Milton geeft dan zijn conclusie, namelijk, dat het prelatisme anti-christelijk is. Ook voor den Staat is het episcopale stelsel zeer schadelijk, omdat het altijd aan de zijde van den troon staat en nooit aan de zijde van het volk. Het verslaaft dikwijls het volk door steeds te wijzen op het recht der koningen, maar nooit op het recht der natie. Er is — zoo luidt de slotsom van Milton — niets goeds in de bisschoppelijke kerkinrichting en daarom moet ze verdwijnen om nooit weer ingevoerd te worden.

Dit geschrift van Milton is zuiver presbyteriaansch en vooral daarom merkwaardig, omdat Milton later de partij der Independenten aanhing. Het autobiografisch gedeelte ervan is een bekendmaking van zichzelf en van zijn streven, dat Tacitus niet tot schande zou gestrekt hebben, vol welsprekendheid en edele gevoelens. Het herinnert in de verte aan de brieven van den heidenapostel Paulus, die zijn eigen roem moest uitspreken, omdat men hem er toe noopte.

---

[1]) 1 Petrus II : 9.

Ook Milton had kunnen zeggen: als ik roem, dan roem ik dwaselijk.

In Juli of Augustus 1641 verscheen een nieuwe brochure van bisschop Hall: „*A short Answer to the Tedious Vindication of Smectymnuus: By the Author of the Humble Remonstrance.*"

Hall had zijn brochure ongeveer gelijk met Milton's *Ani madversions* in het licht gegeven. De opmerkingen van Milton werden er dus niet in beantwoord. In het voorjaar van 1642 publiceerde hij of zijn zoon Robert Hall: „*A Modest Confutation of a Slanderous and Scurrilous Libell intituled Animadversions upon the Remonstrant's Defence against Smectymnuus: Printed in the Year* 1642". Milton werd in deze brochure op grof persoonlijke wijze aangevallen. Vader en zoon, want beiden hebben er waarschijnlijk aan gewerkt, hebben hun gal uitgespogen tegen hun geduchten tegenstander, die zelf ook dikwijls gesausde woorden gebruikte [1]).

Milton bestreed zijn tegenstanders „The Halls" met zijn vijfde tractaat: „*An Apology against a pamflet call'd A modest Confutation of the Animadversions upon the Remonstrant against Smectymnuus.* London, Printed by E. G. for John Rothwell and are to be sold at the Signe of the Sunne in Paul's Churchyard 1642."

De brochure bestaat uit drie gedeelten: „*Self Defence against the Aspersions on his Character, Farther Attacks on Hall, and Farther Expressions of Opinion on the Church question.*"

Milton was zeer gelasterd in zijn private leven. Hij was volgens den schrijver van de „Modest Confutation" van de Universiteit gejaagd, nadat hij zich aan uitspattingen had overgegeven. Milton weerlegt de lasterpraatjes. Hij had twee graden gehaald. Hij was 's ochtends altijd vroeg opgestaan, bezocht nooit bordeelen, maar zou het verwijt op zijn tegenstander kunnen terugkaatsen door het spreekwoord, „zoo de waard is, vertrouwt hij zijn gasten", toe te passen. Milton verhaalt nog van zijn jeugdige studiën. Niet alleen had hij Latijn en Grieksch geleerd, maar ook Italiaansch. Romantische verhalen beminde hij zeer. Het ridderlijke ideaal in het algemeen, de vrouwenvereering in het bijzonder, trok hem verbazend aan. Milton doet uitkomen, dat hij een zeer ingetogen leven geleid heeft en altijd een afkeer gehad heeft van de ontucht.

De jonge Hall had in zijn confutatie den raad gegeven, Milton maar te steenigen: hij ontkwam dan niet aan zijn rechtvaardige straf.

---

[1]) Masson II, p. 396.

Milton vergelijkt hem nu — niet ten onrechte — met de Jezuïeten, wier gewoonte het is aldus te raden, als ze lastige tegenstanders niet af kunnen maken met de pen. Ook de afkeer der tegenwoordige Episcopalen van pamfletten is verdacht. Toen er vinnige, venijnige schotschriften werden geschreven tegen de Puriteinen, hebben de prelaten de auteurs aangemoedigd. Maar nu zijn ze omgedraaid. Zou dit geen bewijs van zwakheid zijn?

Verder spreekt Milton een warm woord van lof voor het Lange Parlement, dat een einde maakte aan de tyrannie van den koning en aan de rampen van het rijk. Na deze uitweiding komt hij tot de heeren geestelijken van de staatskerk. In geen enkel opzicht prijst hij hen. Als mensch en als geleerde heeft hij geen achting voor hen.

Milton is niet zeer ingenomen met de liturgie in het algemeen, maar minacht „The Common Prayer-Book'' in het bijzonder.

Vermakelijk is Milton's tegenstand tegen het formulier van dankzegging voor herstelde kraamvrouwen. In het formulier dankten zij voor de verlossing van de brandende zon en de verdorrende maan, alsof de kraamvrouwen haar barensnood hadden niet op het bed, maar in de woestijnen van Arabië.

„The Common Prayer-Book'' is met eenige wijzigingen vertaald uit het Latijn en de Latijnsche tekst wordt gebruikt in de Roomsche kerk: ook daarom deugt het niet. Ook de Roomsche ceremoniën vindt Milton niet passend bij een hervormden eeredienst. De apostel Paulus heeft ernstig gewaarschuwd tegen vleeschelijke vertooningen. Men moet niet zeggen, dat door zinnelijke versieringen de godsdienst mooier wordt. Het aanbidden in geest en in waarheid en in allen eenvoud — dat is het schoonst. Door die vleeschelijke bijkomstigheden wordt het Evangelie krachteloos gemaakt.

Milton beweert ook in dit pamflet, dat het huwelijk van kerk en staat, tot stand gebracht door Constantijn, de oorzaak is geweest van het jagen naar wereldsche eer, van heerschzucht, van twist en tweedracht onder de bisschoppen. Onder elkaar hebben de bisschoppen geschil; in groote kerkvergaderingen is het nog veel erger. Milton vindt de besluiten van die vergaderingen van geen groote waarde. De bisschoppen zijn voor hem dienaars van den Mammon, nog slechter dan Simon de Toovenaar. Een dienaar van Christus kan zoo grof rijk niet zijn en mag door wereldsche eer niet van de geestelijke dingen afgetrokken worden. Door de groote

inkomens der bisschoppen kunnen niet alle deelen van het land voorzien worden met predikers en daardoor zijn vele menschen verstoken van geestelijk voedsel. Milton raadt de afschaffing van het prelaatschap aan, want de strijd van de bisschoppen is de strijd voor hun dikke buiken en hun heerschersstaven. Zijn de bisschoppen weg, dan verdwijnt meteen het goddelijk recht van het episcopaat.

Is Milton hier in de vijf anti-episcopaalsche tractaten volbloed Presbyteriaan, in zijn volgende geschriften komt de Independentistische sectariër, zooals men in zijn tijd zou zeggen, aan het woord. Op kerkrechtelijk gebied heeft Milton — zijn *Doctrina Christiana* uitgesloten — nog twee pamfletten geschreven. Beide geschriften zijn in 1659 verschenen en getiteld:

1. „*A Treatise of Civil Power in Ecclesiastical causes.*"
2. „*Considerations touching the likeliest means to remove hirelings out of the Church, wherein is also discoursed of tithes, church fees, and church revenues, and whether any maintenance of ministers can be settled by law.*"

In het eerste tractaat geeft Milton uiting aan zijn overtuiging, dat de Staat geen zeggenschap heeft op het gebied van den godsdienst. Hij begint met een toespraak te richten tot het Parlement, waarin hij op de scheiding van burgerlijke en geestelijke zaken aandringt [1]).

Milton gaat dan over tot zijn eigenlijk tractaat. Er zijn twee dingen, zegt hij, die veel kwaad hebben gedaan aan de kerk van God en de uitbreiding van de waarheid: de dwang aan den eenen kant en de loondienst van de leeraars aan den anderen kant.

Om het geloof of uitoefening van den godsdienst mag niemand worden gestraft of worden gemoeid door eenig uitwendig geweld, waar ook op aarde; dit vertrouw ik, zegt Milton, met Gods hulp, door de volgende argumenten duidelijk te maken.

Ten eerste kan niet worden ontkend, dat het fundament van onzen protestantschen godsdienst geen ander is dan de Heilige Schrift en wij geen andere voorlichting hebben dan die van den Heiligen Geest. Geen mensch of vereeniging van menschen kan in de zaken van den godsdienst een onfeilbare rechter zijn. Daarom waren de Bereeërs zoo edel, omdat zij de Schriften onderzochten, of deze dingen alzoo waren. Indien wij het zoo onkundig en zoo goddeloos in den Pausgezinde vinden, dat hij zich verantwoord

---

[1]) Milton's *Prose-Works.* London, George Bell and Sons, Vol. II, p. 521.

rekent door te gelooven, wat de Kerk gelooft, hoeveel schuldiger is dan een Protestant, die zegt, dat hij slechts datgene gelooft, wat de Staat gelooft. Daarom is met goede reden het algemeene gevoelen van alle echte Protestanten, dat noch tradities, noch concilies, noch regelen van eenige zichtbare kerk, nog minder uitspraken van eenigen magistraat of burgerlijken raad de laatste beslissing in godsdienstzaken zijn, maar alleen de Heilige Schrift en ieder afzonderlijk geweten.

Toen Karel V de gewetens wou dwingen, hebben de mannen, die de Schrift boven de traditie achtten, geprotesteerd tegen den gewetensdwang en zoo is de naam Protestanten in de wereld gekomen. Maar ook moet geprotesteerd worden tegen elke inmenging van regeeringswege in godsdienstzaken. Milton zegt, dat de geheele Schrift overvloeit van teksten — hij noemt ze ook —, die te kennen geven, dat de geestelijke mensch geen rechter boven zich heeft dan God. Daarom, zegt Milton [1]), achten de Protestanten den Paus den Antichrist, omdat hij aanspraak maakt op onfeilbaarheid om te oordeelen over het geweten en de Schrift.

Ook de Erastianen [2]) moeten een veer laten; hij, Milton, vindt een burgerlijk pausdom nog erger dan een kerkelijk, en de politici, die opperste uitleggers van de Schrift willen instellen, hebben evenveel van den Antichrist als de Roomschen.

Ook is het vleeschelijk heerschappij voeren over de gewetens in de Schrift geoordeeld: II Corinthe 1 : 24. 1 Petr. V, 2 : 3.

Nu wil misschien iemand beweren, dat er dan geen tuchtoefening kan bestaan. Milton antwoordt: geen gewelddadige tuchtoefening.

Hij zegt dan verder, dat zij die tucht oefenen, toch vooral dit niet moeten doen door menschen te treffen in hun beurs of door een lichamelijke boetedoening voor te schrijven: dat zijn Roomsche tuchtmiddelen [3]).

Als antwoord op de tegenwerping: maar hoe moet het dan met de blasphemie? haalt Milton dan Marcus IX : 39 aan: „There

---

[1]) *Prose-Works*, Vol. II, p. 525: „Chiefly for this cause do all true protestants account the pope antichrist, for that he assumes to himself his infallibility over both the conscience and the scripture; sitting in the temple of God as it were opposite to God, and exalting himself above all that is called God, or is worshipped."

[2]) Zie over Erastus en zijn volgelingen: Hallam's *Constitutional History of England*, Chapter X.

[3]) *Prose-Works*, Vol. II, p. 526.

is none who doth a powerful work in my name, and can lightly speak evil of me." De menschen noemen alles godslastering, wat het nog niet is, zoo ook heresie. In de apostolische tijden werd alleen ketterij genoemd een leer strijdig met datgene, wat de apostelen onderwezen. Niemand, geen synode, geen vereeniging van menschen, ofschoon kerk genoemd, kan beslissend oordeelen over de meening van de Schrift, zoodat die uitlegging bindend is voor het geweten van een mensch. Daarom, wanneer iemand zijn overtuiging grondt op de Schrift, dan kunnen wij hem geen ketter noemen, hoezeer zijn meening ons een dwaling dunkt. Voor ons Protestanten, voor wie de Heilige Schrift de eenige regel en toetssteen is, moet een vrije, gewettigde bespreking ten allen tijde geduld worden, indien slechts de kwestie kan worden opgelost door een beroep op den Bijbel. De eenige ketter van deze dagen is de Pausgezinde, die tradities eert en meeningen koestert niet overeenstemmend met de Schrift: „he the only heretic, who counts all heretics but himself."

De Staat, gaat Milton voort, kan alle zedelijke dwalingen niet straffen. De overheid en de kerk zijn twee. De Staat kan ook zoo licht den Paus gaan nabootsen.

Men moet ook de toestanden van het oude Israël niet willen naäpen. Het verbond met Israël was een nationaal verbond.

Ook de tekst: de Overheid draagt het zwaard niet tevergeefs, wordt verkeerd toegepast. De kerk kan niet — volgens Milton — uitmaken, wat waarheid is of niet, wanneer de Schrift de autoriteit is. Aan iedere conscientie moet het overgelaten worden [1]).

Milton gaat verder met te zeggen, dat hij met Gods hulp twee keer een verkeerde uitlegging van Romeinen 13 heeft moeten verbeteren. Eerst tegen Salmasius omtrent de koninklijke tyrannie over den Staat, nu tegen Erastus en de tyrannie van den Staat over de kerk.

Milton vindt het dwingen der gewetens nog hatelijker in Protestanten dan in Roomschen, want de Roomsch-Katholiek vervolgt uit beginsel, maar de Protestant tegen zijn beginsel [2]). Hoe meer iemand Protestant is, hoe meer hij het vervolgen moet goed praten, daar het tegen zijn gevoel ingaat en naar de beginselen der Roomschen is. Een Protestant kan, wanneer hij het gezag der Schrift erkent,

---

[1]) Milton is hier al zeer anti-dogmatisch en afkeerig van allen leerdwang. Hij is individualistisch in zijn geheele opvatting van kerk en leer.

[2]) *Prose-Works*, Vol. II, p. 532.

niet vervolgen en mag niet gemoeid worden. De Pausgezinden kunnen niet onder de tolerantie vallen, daar zij eigenlijk geen godsdienst hebben, maar een Roomsch vorstendom uitmaken. Hun godsdienst is de schaduw van een godsdienst en kan beter een katholieke ketterij tegen de Schrift genoemd worden (being more rightly named a catholic heresy against the Scripture). Zij worden gesteund hoofdzakelijk door een burgerlijke en — uitgezonderd in Rome — door een Ultramontaansche en anti-nationale macht en zij zijn daarom terecht verdacht aan den magistraat van een ander land en behoeven door hem niet geduld te worden.

Nog een andere reden, waarom geen geweld in godsdienstzaken kan gebruikt worden is, dat het koninkrijk van Christus niet is van deze wereld. De geestelijke dingen hebben betrekking op den inwendigen mensch en zijn daden, en uitwendig geweld kan daarop niet toegepast worden. Bovendien, de goddelijke voortreffelijkheid van het geestelijk koninkrijk van Christus komt daarin uit, dat het alle machten en koninkrijken van deze wereld aan zich onderwerpt, die alleen door uitwendig geweld kunnen worden staande gehouden. Ons geheele geloof en leven, dat onzen godsdienst bevat, komt voort uit vermogens van den inwendigen mensch, vrij en onbedwingbaar door hun eigen natuur, en onze wandel is van godvreezenden, die staan in de christelijke vrijheid en die bezield zijn met liefde en barmhartigheid, die voortkomen uit een wedergeboren hart, vernieuwd door den wil en macht van God alleen.

Maar er is nog meer. Ten eerste: De toestand van den godsdienst onder het Evangelie is zeer verschillend van dien onder de wet. Toen was het een tijdperk van hardheid, kindsheid, gebondenheid en werken, waarvoor geweld niet ongepast was. Nu is het het tijdperk van genade, mannelijkheid, vrijheid en geloof, waartoe wilvaardigheid en rede behooren, geen geweld. De wet was toen geschreven op steenen tafelen en moest worden gehouden naar de letter, gewillig of onwillig. Het Evangelie, ons nieuw verbond, is gegrift in het hart van ieder geloovige en het moet uitgelegd worden naar den geest van liefde en inwendige overtuiging. De wet had geen afzonderlijke bestuurders voor de Kerk en voor den Staat, maar de priesters en Levieten oordeelden in alle zaken, niet alleen kerkelijke, maar ook burgerlijke: Deut. XVII 8, enz. [1]).

---

[1]) *Prose-Works*, Vol. II, p. 537.

Christus heeft alle burgerlijk gezag afgeslagen. Ten tweede: de koningen van Juda en de overheidspersonen onder de wet konden hun toevlucht nemen tot de goddelijke ingeving. De Overheidspersonen onder het Evangelie niet. Zij zouden soms tegen den Heiligen Geest vechten. Ten derde: die koningen en magistraten gebruikten geweld slechts in zulke dingen, die ongetwijfeld verboden waren in de wet van Mozes. Magistraten onder het Evangelie dwingen dikwijls tot datgene, wat vrijgelaten moest worden. De tekst: Dwing ze om in te gaan, moet dienen om den Staat de functie van het dwingen tot godsdienst op te dragen. Maar de kerk alleen heeft tot taak den godsdienst te bevorderen en de geestelijke dingen te verzorgen. Ook moet de kerk met geestelijke wapenen strijden, tegenover de dwaling de waarheid stellen: *„no unequal match: truth the strong to error the weak, though sly and shifting.*" Geweld baat dikwijls niet veel en is vaak noodlottig voor hem, die het gebruikt.

Ik heb, zegt Milton, aangetoond, dat de burgerlijke Overheid het recht niet heeft, noch iets goeds kan uitrichten door dwang in het godsdienstige. Ik wil nu verder aantoonen, welk nadeel men teweegbrengt door het fundamenteele privilegie van het Evangelie geweld aan te doen, het nieuwe geboorterecht van ieder waar geloovige, de christelijke vrijheid. 2 Cor. III 17: „Waar de Geest des Heeren is, daar is vrijheid". Milton haalt dan verschillende Bijbelteksten aan om te bewijzen, dat een christen in de vrijheid staat.

Een vierde reden, waarom de magistraat geen geweld behoort te gebruiken is, dat de voorwendselen voor het geweld zijn: de eere Gods, het geestelijk welvaren van hen, die gedwongen worden, het moeten straffen van het ergernis geven aan anderen. Nu wordt de eere Gods niet verhoogd, het geestelijk welvaren van de gedwongenen niet bevorderd door de bemoeienis van den Staat. Milton geeft daar voorbeelden van. Jerobeam deed zelfs Israël zondigen.

De kerk moet zorgen, dat de menschen gered worden [1], moet de menschen trachten te brengen tot hun eeuwig heil. Geweld haalt meestal niet veel uit: het brengt niet tot berouw of verbetering des levens, maar maakt het hart hard, kweekt formalisme en huichelarij en voert tot vermeerdering van zonde. Geweld vervreemdt het hart van den godsdienst en doet de menschen dwalen zooals de oude Britten tusschen de Picten en de zee.

---

[1]) *Prose-Works*, Vol. II, p. 545.

Tot de taak van de Overheid behoort het beschermen van de kerk. De Overheid is niet, wat men dikwijls beweert „custos utriusque tabulae'', handhaver van de beide tafelen der Wet, tenzij men met handhaver alleen verdediger bedoelt. De tien geboden leeren ons, wat we doen moeten ten opzichte van God en onzen naaste, uit liefde voor beiden; zij geven aan de overheidspersonen geen gezag om iemand te dwingen. De eerste tafel der tien geboden levert geen gronden voor de strafwet. Ook de tweede tafel kan geen basis zijn voor de burgerlijke wetgeving, daar de burgerlijke wetten bestonden lang voor Mozes en de Wet.

Het tweede tractaat: „*Considerations touching the likeliest means to remove hirelings out of the church, where in is also discoursed of tithes, church fees, and church revenues, and whether any maintenance of ministers can be settled by law,*'' geeft reeds zijn inhoud in den titel aan.

Dit tractaat is opgedragen aan het „Lange Parlement''. De heele opdracht is merkwaardig om het doorklinken van den vrijheidstoon.

Milton had van de vrijheid van schrijven gebruik gemaakt om Salmasius te bestrijden en de rechten van kerk en staat te verdedigen[1]). Nu was het zijn streven de kerk te bevrijden van de huurlingen.

Het vorige tractaat, zegt Milton, begon met twee dingen, die veel nadeel berokkenden aan den godsdienst: aan den eenen kant geweld, dat den godsdienst belemmerde in zijn voortgang, en aan den anderen kant loondienst, die de predikers bedierf. Het laatste is verreweg het gevaarlijkst. Onder het geweld, ofschoon ondanks de gewelddoeners, kan de godsdienst vaak best gedijen en bloeien. Het geloof is een gave Gods en kan niet met geweld in het leven worden geroepen, maar ook niet door geweld verstikt worden.

Loon is geen woord met een slechte beteekenis. De Heiland zelf zei: De arbeider is zijn loon waardig. Alleen buitensporigheden zijn te veroordeelen. Arbeiders worden huurlingen in de slechte beteekenis van het woord, als zij het geld hooger schatten dan den arbeid. Toen Constantijn als voedsterheer der kerk optrad, dacht hij, dat hij nooit te veel kon doen voor haar en daarom heeft hij ze overladen en verstikt. De kerkelijke overlevering verhaalt dan ook, dat toen een stem in den hemel gehoord werd, roepende: Dezen dag is het vergift de kerk binnengeslopen. Ook een andere opmerking werd gemaakt: de godsdienst bracht welvaart voort, maar de dochter verslond de moeder.

---

[1]) *Prose-Works*, Vol. III, p. 2.

Judas was de eerste huurling en Simon de Tooveraar de volgende. Al de geldzuchtigen gaan den weg van Bileam, die het loon der ongerechtigheid liefhad.

Er zijn twee perioden in de Openbaring; de eerste periode is het Oude Verbond en de tweede het Nieuwe. De dienaren der kerk onder de oude bedeeling kregen de opbrengst der tienden; de dienaren van het Evangelie moeten leven van de christelijke weldadigheid en mildheid. Alleen de Engelsche protestanten verdedigen nu de tienden nog. De Joden betalen geen tienden meer sedert de tempel verwoest is, maar de Engelsche christenen hebben ze weer opgevat, hoewel zij geen Levieten meer hebben.

De Levieten waren een stam, iets geheel anders dan onze evangeliedienaars. Bij de eersten waren rangen, familiën, waardigheden en ambten. De rang van den hoogepriester, zijn broeders en zijn zoons was boven allen uitstekend en geheel eenig.

Bij de ware hervormde protestanten zijn maar twee kerkelijke ambten: presbyters en diakenen. De diakenen zijn te vergelijken met de Levieten en de presbyters met de priesters. Indien wij nu de vergelijking doortrekken, dan moesten wij onze tienden betalen aan de diakenen en de diakenen hun tienden weer aan de predikers. De Joden achtten de tienden alleen ceremoniëel. Abraham gaf een tiende aan Melchizedec en zoo zijn alle priesters onderworpen aan Christus, maar wij zijn niet onderworpen aan de priesters, want wij zijn volgens 1 Petrus II : 9 een koninklijk priesterdom, medeerfgenamen, koningen en priesters met Hem, die een priester was naar de ordening van Melchizedec. Wij kunnen niet onder de wet vallen, die tienden beval te betalen aan de Levieten. Paulus heeft wel bevolen, dat de predikers van hun ambt moesten leven, maar nergens spreekt hij van tienden. Indien Christus de instelling gewild had, Hij had ze zeker bevolen. Er is dan ook in de eerste drie eeuwen geen sprake van tienden. Vóór het jaar 356 wordt er in de geschiedenis der christelijke kerk over geen tienden gehandeld.

Een ander argument van de pleitbezorgers voor de tienden is, dat de tienden even goed een ethische basis hebben als de Sabbath: een tiende van de vruchten evenals een zevende der dagen. Ik antwoord, zegt Milton, dat de prelaten, die dit argument vooropschuiven, de minste reden hebben het te bezigen, daar zij ethiek in het houden van den Sabbath ontkennen, terwijl ze daarin meer overeenkomen met de hervormde kerken uit het buitenland dan de rest van onze theologen. Daarom is de zevende dag geen Israëlietische heilige

dag, maar een geschikte gelegenheid om te aanbidden. Zoo is het ook met de tienden, „only a convenient subsistence morally due to ministers," een passende bijdrage in het levensonderhoud, die men zedelijk aan de predikanten verplicht is [1]).

Milton beweert verder, dat wanneer de geestelijken hun recht op de tienden niet kunnen bewijzen, zij doen als Gehasi, die zijn meester's naam misbruikte om geld af te troggelen van Naäman. Waar werd bevolen, dat tienden zouden worden genomen met geweld? Wat is grootere godslastering dan het goddelijk gezag te beliegen en den naam van Christus medeplichtig te maken aan geweldpleging en hem te berooven van de eer, waarop hij aanspraak maakte (het Evangelie om niet te brengen), en simonie en roof te bedrijven, zoowel wereldlijke als kerkelijke?

Ook het vragen van geld voor het doopen, voor begrafenissen en huwelijken is niet te verdedigen. Het is ongehoord, dat de geestelijken dit doen. Volgens de uitspraak van verschillende synoden is het het werk van dieven en roovers [2]). Wat de geestelijkheid met huwelijken te maken heeft, weet ik (Milton) niet. In de Heilige Schrift is er geen voorbeeld of voorschrift van. Het waarschijnlijkst is, dat het in navolging is geschied van heidensche priesters, die gewend zijn bij een huwelijk een menigte ceremoniën te verrichten, en voornamelijk ook hierom omdat de geestelijken meenden, dat het profijtelijk zou zijn en tot verhooging van hun gezag zou dienen, indien zij niet maar alleen toeschouwers waren bij zulk een belangrijke gebeurtenis in het leven van den mensch. Zij maakten den menschen wijs, dat het huwelijk niet heilig was zonder hun zegen en maakten het voor den mooien schijn tot een sacrament; terwijl het een burgerlijk contract is, een indifferente zaak, waarin het geheele menschelijke geslacht vrij kan handelen. De natuurlijke mensch mag even goed huwen als de wedergeborene, hoewel een geestelijk huwelijk het ideaal is.

Wanneer nu een gemeente een predikant niet kan onderhouden, wat moet dan gedaan worden? Milton zegt, dat de Heilige Schrift ons ook in dit geval den weg wijst. Is kennis van den godsdienst moeilijker te verkrijgen dan eenige andere kunst of godsdienst? Neen, de kennis Gods is veel gemakkelijker te verkrijgen dan eenige andere kennis, gezien de hulp van Gods Geest, daar het Evangelie aan herders werd verkondigd door de Engelen en aan

---

[1]) *Prose-Works*, Vol. III, p. 18.
[2]) Ibid., Vol. III, p. 21.

Oostersche wijzen door de ster, en onze Verlosser verklaart, dat hij gezalfd is, om het Evangelie aan de armen te verkondigen. Nu de Bijbel vertaald is in de verschillende volkstalen, hebben de menschen de zuivere bron. Predikanten, die geen eigen gemeente hebben, moesten rondgaan om het Evangelie te verkondigen in de omliggende plaatsen, evenals de apostelen in den eersten tijd van het christendom. En dan liefst zonder omhaal van geleerdheid: al die theologie maakt de menschen dikwijls nog meer duister en verward. En indien ze het volk willen opvoeden, laten de overheidspersonen dan overal scholen oprichten met goede bibliotheken. Laten ook de predikers evenals Paulus een handwerk leeren, opdat zij het Evangelie kunnen verkondigen zonder ten laste te komen van de menschen. De predikers onder de Waldenzen zijn meestal artsen, die dus ziel en lichaam beide trachten te genezen.

Het bezoldigen van de geestelijken door den Staat is niet bestaanbaar met de volksrechten noch met de christelijke vrijheid, daar de kerk dan een onderdane van den Staat wordt en de evangeliedienaars staatsbeambten [1]).

Want, indien de kerk van alle vereenigingen de heiligste is op aarde en moet worden geëerbiedigd door den magistraat en zij niet wordt vrijgelaten in haar belijdenis en in haar stoffelijke zaken, dan wordt zij geen heilige gemeente geacht, maar een troep onnoozele en niet eerbare personen, die in gewijde zaken moeten worden geregeerd door het burgerlijk gezag (to be ruled by civil power in sacred affairs).

De predikers moeten leven van de personen, die zij onderwijzen, en indien zij van hen niet kunnen bestaan, moeten zij onderhouden worden door de christelijke weldadigheid.

Een bewering, die ook gehoord wordt, is dat de opleiding voor predikant veel geld kost en dat de vergoeding voor de gemaakte onkosten moet gevonden worden in een rijk bestaan gedurende het verdere leven. De menschen vergeten, zegt Milton, dat beurzen arme jongelingen in staat stellen de studie aan een universiteit te voltooien.

Verder is er nog een geliefde dwaling, namelijk, dat de universiteit een prediker van het Evangelie maakt. Maar de Schrift leert het ons anders: de Heilige Geest maakt de predikers. De nood moet opgelegd worden.

In een particulier huis kan de toekomstige leeraar zijn kennis

---

[1]) *Prose-Works*, Vol. III, p. 29.

voor het predikambt wel opdoen. Hoe ontoereikend is ook de kennis, die de predikant aan de universiteit verkrijgt! Veel ballast in 't Engelsch en in 't Latijn. De heele scholastiek beteekent weinig voor de stichting en leering van de eenvoudigen. Maar het is waar ook: papisten en andere tegenstanders kunnen niet worden weerlegd zonder vaders en concilies, omvangrijke boeken en uitgebreide beschuldigingen. Ik wil een korteren en beteren weg tot beantwoording aanwijzen: Titus I, 9: vasthouden aan het getrouwe woord, dat naar de leer is.

Alle pogingen van sommige huurlingen om een eigen priesterstand te vormen, die onderhouden moet worden door het publiek, zijn te veroordeelen.

Indien Protestanten, zegt Milton, de moeite niet doen hun eigen godsdienst te begrijpen, maar tevreden zijn met het stellen van hun geloof in het hart of in de boeken van een geestelijke en het daarvandaan te nemen bij stukjes en beetjes, als hij het uitdeelt bij zijn Zondagsche bedeeling, dan zullen zij altijd blijven leeren, maar nooit kennen. Zij zullen altijd kinderen zijn, of wel vazallen blijven, zooals de Roomsche leeken tegenover hun priesters, tenzij zij op voet van oorlog met den geestelijke komen, indien de gereformeerde beginselen hem den moed geven om niet geheel inschikkelijk te zijn: waaruit beroeringen in den Staat noodzakelijk moeten volgen [1]).

Milton wijkt, zooals reeds gezegd is, in zijn opvatting van kerkordening en kerkrecht niet af van den orthodox-calvinistischen standaard. Alleen klinkt hier en daar een achttiende-eeuwsche toon van verlichting en rationalisme. De taal is subliem en het pathos vloeit voort uit diep gegronde overtuiging.

---

1) *Prose-Works*, Vol. III, p. 41.

HOOFDSTUK II.

DE GESCHRIFTEN OVER DE ECHTSCHEIDING.

Gedurende den Grooten Opstand werden vele zaken beschouwd op zeer vrijzinnige wijze. Wel werd de Bijbel er bijgehaald, maar dikwijls om er een bewijsplaats uit te nemen voor een meening, die reeds vaststond. Een instelling als het huwelijk — door de hervormers een goddelijk gebod verklaard, evenwel op het gebied der natuur — werd door de secte der „Divorcers'' ontluisterd door het nagenoeg vrij te noemen, en de echtscheiding om allerlei redenen geoorloofd te heeten. Milton was het hoofd der secte der „Divorcers''. Men weet niet, of hij reeds vóór zijn huwelijk met Mary Powell over de echtscheiding heeft nagedacht. Vast staat, dat hem bij het schrijven der pamfletten over de echtscheiding die episode uit zijn leven steeds voor oogen stond.

Milton gaf 1 Augustus 1643 zijn eerste tractaat over de echtscheiding uit. Van „*The Doctrine and Discipline of Divorce*" bestaan twee edities. De tweede editie verscheen in Februari 1644. De tweede uitgaaf is uitgebreider en voorzien met een stouten inleidenden brief „To the Parliament of England with the Assembly [1]).''

Milton wil aantoonen, dat de canonieke wetten omtrent huwelijk en echtscheiding het huwelijk aan zijn verheven doel niet doen beantwoorden. In de voorrede zegt hij al dadelijk:

„For although God in the first ordaining of marriage taught us to what end he did it, in words expressly implying the apt and cheerful conversation of man with woman, to comfort and refresh him against the evil of solitary life, not mentioning the purpose of generation till afterwards as being but a secondary end

[1]) De Westminster Assembly, geopend 1 Juli 1643.

in dignity, though not in necessity: yet now, if any two be but once handed in the church, and have tasted in any sort the nuptial bed, let them find themselves never so mistaken in their dispositions through any error, concealment, or misadventure, that through their different tempers, thoughts and constitutions, they can neither be to one another a remedy against loneliness, nor live in any union or contentment all their days — yet they shall, so they be but found suitably weaponed to the least possibility of sensual enjoyment, be made, spite of antipathy, to fadge together and combine as they may to their unspeakable wearisomeness, and despair of all sociable delight in the ordinance which God established to that very end. What a calamity is this! and as the wise man, if he were alive, would sigh out in his own phrase: what a „sore evil is this under the sun!"

De thesis, die Milton dan wil verdedigen, schrijft hij neer in hoofdstuk I:

„That indisposition, unfitness, or contrariety of mind, arising from a cause in nature, unchangeable, hindering and ever likely to hinder the main benefits of conjugal society, which are solace and peace, it is a greater reason of divorce than natural frigidity, especially if there be mutual consent."

Hij neemt dan tot grondslag van zijn betoog Deuter. XXIV 1: „Wanneer een man een vrouw genomen en die getrouwd zal hebben, zoo zal het geschieden, indien zij geen genade zal vinden in zijn oogen, omdat hij iets schandelijks aan haar heeft gevonden, dat hij haar een scheidbrief zal schrijven en in haar hand geven en laten ze gaan uit zijn huis."

Hij wil dezen tekst in overeenstemming met het gebod van Christus brengen: Marcus X vers 11—13, Mattheus V vers 31, 32, Matth. XIX vers 3, 4, enz.

De exegese van Milton is zeer aprioristisch en gaat uit van een transcendentale philosophie, die hij inlegt in de Heilige Schrift. Milton legt nl. den nadruk op de geestelijke zijde van het huwelijk. Wanneer de geestelijke conversatie gemist wordt, zegt hij, dan is het huwelijk „a worse condition than the loneliest single life." „The unconversing inability of mind" maakt het huwelijk tot een groote bezoeking. Zonder geestelijke verwantschap tusschen de echtgenooten ontstaat maar al te licht „that melancholy despair which we see in many wedded persons."

De vleeschelijke zijde van het huwelijk staat bij Milton zeer in

minachting. God heeft de vrouw geschapen tot een hulp, niet tot een voorwerp van hartstocht voor den man. Adam kreeg Eva, omdat hij zich zoo eenzaam gevoelde. En al heeft de apostel Paulus gezegd: het is beter te trouwen dan te branden, toch kan dit branden niet beteekenen een loutere beweging van vleeschelijken lust of een loutere prikkeling van zinnelijke begeerte. De begeerte naar een verwante ziel is de hoogere drijfveer tot het huwen. Milton kan zich niet voorstellen, dat Mozes een slecht gebod heeft gegeven alleen om de hardheid des harten van den Hebreeër. In hoofdstuk VI zegt hij: „*Marriage is a covenant, the very being whereof consists not in a forced cohabitation and counterfeit performance of duties, but in unfeigned love and peace.*" Werkelijk geen slechte definitie van een huwelijk!

Milton verwijt aan de Roomsche canonici: aan den eenen kant verklaart gij het huwelijk heilig, maar aan den anderen kant weer onheilig, want gij verbiedt uw priesteren te huwen. Gij zijt zeer nauwgezet, wat uw gevoelen omtrent de echtscheiding betreft, maar zeer los, wat uw levenswandel aangaat, terwijl gij gehuwd zijt. Hij vindt dat behalve overspel ook andere dingen wel degelijk in aanmerking komen om een huwelijk te doen ontbinden. Ongeloof en ketterij zijn evenzeer een reden tot echtscheiding. Ten slotte toont hij aan, dat onberaden stappen in de richting van het huwelijk veel menschen komen te staan op veel huwelijksongeluk.

Den 15den Juli 1644 verscheen zijn tweede tractaat over de echtscheiding. De titel luidde: „*The judgement of Martin Bucer concerning Divorce. Written to Edward the Sixth, in his Second Book of the Kingdom of Christ. And now Englisht. Wherein a late Book restoring the Doctrine and Discipline of Divorce, is heer confirm'd and justify'd by the authoritie of Martin Bucer. To the Parliament of England.* John 3, 10: Art thou a teacher in Israel and know'st not these things? Publisht by Authoritie, London, Printed by Matthew Simmons, 1644."

Voorop in de brochure gaan: „Testimonies of the high approbation which learned men have given of Martin Bucer."

Onder „the learned men" zijn Calvijn, Beza, Petrus Martyr. Ook Paulus Fagius wordt door Milton met veel nadruk genoemd als een voorganger in de meening van de echtscheidingsectariërs.

Het tractaat wordt ingeleid door een opdracht aan het Parlement. In die inleiding wordt er op gewezen, dat Bucer het in beginsel

eens was met Milton. Nadruk wordt er op gelegd, dat het sacramenteele van het huwelijk wordt bestreden.

Milton vecht tegen de canonieke tyrannie van stupide en kwaadaardige monniken, die hun regelen hebben opgesteld in de duisterste eeuwen van de geschiedenis. Verder hebben die monniken weer nieuwe belemmeringen voor het huwelijk uitgedacht, opdat de wereld losbandiger werde en zij bij de algemeene lichtzinnigheid zelf konden zondigen met meer gemak. „The abrupt and papistical way of a literal apprehension against the direct analogy of sense, reason, law and gospel" heeft de oogen der menschen verblind. Nu hebben verschillende godgeleerden ons willen verlossen van de canonieke wetten. Paulus Fagius, de reformator van de Palts, Capito uit Straatsburg en zoo ook Bucer. Ook onze Hugo de Groot wordt genoemd als een bondgenoot. Milton zegt van hem: „When I had finished the first edition (of the Doctrine and Discipline of Divorce), I chanced to read in the notes of Hugo Grotius upon the fifth of Matthew, whom I straight understood inclining to reasonable terms in this controversy; and something he whispered rather than disputed about the law of charity, and the true end of wedlock."

Bucer wordt hoogelijk vereerd. Waarom, zegt Milton, loop ik vooruit op de indrukwekkende en overheerschende stem van den geleerden Bucer, den herder van volken? O, kon ik hem levend voor u zetten in dien stoel der geleerden, waarvoor de geleerdste mannen van Engeland het geen vernedering achtten te knielen. Hij zou zoo'n veilige loods, zoo'n zorgzame vader zijn. Gij zoudt zoo spoedig zijn hand gevoelen aan den helmstok van het schip der reformatie. En zoo verder.

Op de opdracht aan het Parlement volgen dan de citaten uit *De Regno Christi* van Bucer, opgedragen aan Eduard VI. De citaten zijn uit het tweede boek. Milton begint bij hoofdstuk XV: „The seventh Law of the Sanctifying and Ordering of Marriage. That the ordering of Marriage belongs to the civil Power, That the Popes have evaded by Fraud and Force the ordering of Marriage."

In dit hoofdstuk wordt beweerd, dat het huwelijk een burgerlijke instelling is en dat de Roomsche kerk inbreuk gemaakt heeft op de rechten der burgerlijke overheid door het huwelijk tot een kerkelijke plechtigheid te maken. De maatschappij heeft er een groot belang bij, dat huwelijken naar den wil van Christus worden

gesloten, gehandhaafd en niet zonder een rechtvaardige oorzaak worden ontbonden. Want tenzij dat de eerste en heiligste vereeniging van man en vrouw zuiver wordt ingericht, opdat de huiselijke orde worde opgehouden naar Gods wet, hoe kunnen we een ras van goede menschen verwachten?

Het volgende citaat is een aanprijzing van de burgerlijke wetten van Mozes. Wanneer de burgerlijke overheid meer aandacht schenkt aan Solon, Plato, Aristoteles of andere regeerders en wetgevers dan aan Mozes, erkent zij dan het koninkrijk Gods wel? In de aanhaling uit hoofdstuk XIX komt nog een merkwaardige redeneering voor. Het verbreken van de trouwbelofte is geoorloofd: „especially where there is only a promise and not carnal knowledge. And as there is no true marriage between them, who agree not in true consent of mind, so it will be the part of godly magistrates to procure that no matrimony be among their subjects, but what is knit with love and consent." Een ontzetttend zware taak voor de overheid!

In hoofdstuk XXI worden de middelen aangegeven om het huwelijk heilig en rein te houden. Men moet uit iedere gemeente vrome en ernstige mannen kiezen, die toezicht houden op mannen en vrouwen: of de mannen zich wijs gedragen tegenover de vrouwen, haar liefhebbende en aansporende tot godsvrucht en de andere plichten van dit leven, of de vrouw onderdanig is aan haar echtgenoot en er naar streeft waarlijk een hulp voor hem te zijn, in de eerste plaats wat betreft de godsvrucht en verder voor het geheele leven. En indien zij te kort schieten in hun plicht of één van beiden zonder geldige of dwingende reden te lang afwezig is of onder verdenking staat van een ongodsdienstigen of onreinen levenswandel of leeft in openbare goddeloosheid, laat het hun intijds worden meegedeeld. Indien dan zij, die zich misgaan, de vermaningen van die personen, die toezicht moeten houden, verachten, laten zij dan als overspeligen voor de Overheid worden gebracht en gestraft.

In hoofdstuk XXII worden de gevallen genoemd, waarin de oude kerk echtscheiding geoorloofd achtte. De heilige Hieronymus verdedigde zelfs een vrouw Fabiola, die haar man om zijn ergerlijken levenswandel had verlaten en een ander getrouwd had. Fabiola ging alleen volgens Hieronymus een weinig buiten „the vigour of the gospel" [1]).

[1]) *Prose-Works*, Vol. III, p. 293.

In het volgende hoofdstuk wordt betoogd, dat de oude Vaders zelfs het huwelijk toestonden aan menschen, die de gelofte hadden gedaan van alleen te willen leven.

In hoofdstuk XXV wordt de meening van Milton verdedigd, dat het goddeloosheid is te denken, dat God den Israëlieten iets had geboden, dat eigenlijk zedelijk niet geheel hoogrein was [1]).

In het volgende hoofdstuk haalt Bucer evenals Milton ook Maleachi II 15, 16 aan. Hoe die tekst echter met de echtscheiding kan worden gerijmd, is niet duidelijk.

Bucer behandelt in hoofdstuk XXXVI ook den tekst van Mattheus V en 1. Cor. VII. Ook hieruit blijkt, dat men de exegese van een beroemd man niet altijd kan vertrouwen. Hij komt vervolgens met allerlei personen uit de gewijde en ongewijde geschiedenis aan om zijn meening kracht bij te zetten. Codices van Theodosius en Valentinianus omtrent de echtscheiding worden opgehaald. Gevallen, waarin de Nederlandsche wetgeving toestaat, het huwelijk te ontbinden, worden als nieuwe en toch oude casus geponeerd.

Het was een heele aanwinst voor Milton te zien, dat de Straatsburger hervormer Bucer aan zijn zijde stond en om dezelfde redenen, die Milton reeds aangaf: het huwelijk geestelijk, niet vleeschelijk, is ook bij Bucer het motto.

Milton kon ook hier zijn afschuw voor de Roomsche kerk niet verbergen. Met hartstocht wordt het Beest bevochten, dat het bloed der martelaren had gedronken.

Nadat Milton deze merkwaardige compilatie had uitgegeven, werd de aandacht der Presbyterianen nog meer op hem gevestigd. Herbert Palmer noemde hem in een preek voor het Parlement een aanprijzer van bloedschendige huwelijken en de preek drong door tot het bureau van de boekverkoopers, de zoogenaamde „Hall of the Stationer's Company". De boekverkoopers waren verontrust geworden en boden een petitie aan de Commons aan, waarin zij zich vrijpleitten van alle schuld, daar de stoute ketterijen, godslasterlijke en schadelijke meeningen, waarover men klaagde, waren verspreid in „inlicensed and unregistered pamphlets", geschriften, die geen vergunning hadden om te verschijnen. Die geschriften waren „grievous to the soul of the regular book-trade,

---

[1]) *Prose-Works*, Vol. III, p. 296.

injurious to its pockets and contrary to the express ordinance of Parliament" [1]).

Masson geeft den inhoud van deze ordonnantie van het Parlement. [2]) Er werden daarin censoren benoemd voor theologie, literatuur, rechtswetenschap, heraldiek, mathematica, pamfletten, portretten en schilderijen.

De tweede editie van Milton's *Doctrine of Divorce* was verschenen zonder vergunning. The Stationer's Company wist dan ook niets van de verschijning van deze brochure. Ze was niet geregistreerd. Daarom diende de „Company" een petitie bij het Lagerhuis in om de verordening ten opzichte van het uitgeven te handhaven. Het Huis aarzelde. Cromwell's Motion of Accommodation on Toleration werd daarop aangenomen in September 1644 en Milton verder met rust gelaten.

Inmiddels werd de polemiek over de echtscheiding voortgezet. Herbert Palmer publiceerde zijn „*Sermon on the Divorce before the Parliament*," October 1644. Prynne gaf uit: „*Twelve considerable serious Questions touching Church-government:* sadly propounded (out of a Real Desire of Unitie and Tranquillity in Church and State) to all sober-minded Christians, cordially affecting a speedy settled Reformation and Brotherly Christian Union in all our Churches and Dominions, now miserably wasted with Civill Unnaturall Wars and deplorably lacerated with Ecclesiasticall Dissensions" [3]). Ter karakteriseering van dit geschrift deelen wij vraag 11 mede; zij luidde als volgt: „Whether that Independent Government, which some contend for, be not of its own nature a very seminary of schisms and dangerous divisions in the Church and State? a floodgate to let inundation of all manner of heresies, errors, sects, religious destructive opinions, libertinism and lawlessness among us, without any sufficient means of preventing or suppressing them when introduced?

Whether the final result of it (as Master Williams in his late dangerous licentious work, A Bloudy Tenent, determines) will not really resolve itself into this detestable conclusion, that every man, whether he be Jew, Turk, Pagan, Papist, Arminian, Anabaptist, etc.,

---

[1]) Masson III, p. 265. The Ordinance of Parliament was the Ordinance for Printing van Juni 1643.

[2]) Masson III, p. 269.

[3]) Masson III, p. 299.

ought to be left to his own free liberty of conscience without any coercion or restraint, to embrace or publicly to profess what Religion, Opinion, Church government he pleaseth and conceiveth to be truest, though never so erroneous, false, seditious, detestable in itself?

And whether such a government as this ought to be embraced, much less established among us, the sad effects whereof we have experimentally felt by the late dangerous increase of many Anabaptistical, Antinomian, Heretical, Atheistical opinions, as of „The Soul's Mortality, Divorce at Pleasure", etc., lately broached, preached, printed in this famous city; which I hope our Grand Council will speedily and carefully suppress" (September 1644).

In November 1644 verscheen een nieuw strijdschrift tegen Milton, getiteld: „*An Answer to a Book, intituled The Doctrine and Discipline of Divorce,* or a Plea for Ladies and Gentlewomen and all other Married Women, against Divorce. Wherin Both sexes are vindicated from all bonadge (sic!) of Canon Law, and other mistakes whatsoever: And the Unsound Principles of the Author are examined and fully confuted by authority of Holy Scripture, the Laws of this Land and sound Reason. London, printed by G. M. for William Lee, at the Turks Head in Fleet-street, next to the Taverne, 1644".

Caryl, de censor, betuigde in zijn Imprimatur zijn instemming met de in het geschrift verkondigde gevoelens en vooral met het bestrijden van de gemakkelijke echtscheiding.

Dr. Featley [1]) liet ten slotte in Januari 1645 een tractaat drukken over „*The Dippers dipt*, or the Anabaptists Duck'd and Plung'd over Head and Eares", waarin Milton in één adem genoemd werd met Roger Williams en den schrijver van *Man's Mortality.*

In Maart 1645 antwoordde Milton daarop met 2 nieuwe echtscheidings-tractaten, zijn *Tetrachordon* en *Colasterion.*

Het Tetrachordon (vier snaren) heeft tot titel: Tetrachordon, Expositions upon the four chief Places in Scripture, which treat of Marriage or nullities in marriage.

Gen. I, 27, 28 compared and explained by Gen. II, 18, 23, 24, Deut. XXIV, 1, 2, Mattheus V, 31, 32, with Matth. XIX from verse 3 to 11, 1. Cor. VII from 10 to 16.

Wherein the doctrine and discipline of divorce, as was lately

---

[1]) Masson III, p. 300.

published, is confirmed by explanation of scripture: By testimony of ancient fathers of civil laws in the primitive church; of famousest reformed divines; and lastly, by an intended act of the Parliament and the Church of England by the last year of Edward the Sixth."

Milton begint met een opdracht aan het Parlement. Herbert Palmer, die voor het Parlement gepreekt had over de *Doctrine and Discipline of Divorce*, wordt er in afgestraft. Palmer had over Milton's geschriften o. a. in deze woorden gesproken: „there was a wicked book abroad", „uncensured, deserving to be burnt". Hij had Milton een man genoemd „full of impudence".

In de opdracht wordt nog weer op het feit gewezen, dat Martin Bucer van hetzelfde gevoelen als Milton was, en er nadruk op gelegd dat Mozes tot de Anabaptisten moest worden gerekend volgens Dr. Featley. De opdracht is zeer welsprekend, in den classieken stijl van Milton, vol verhevenheid en waardigheid zonder stijve deftigheid. De expositie van de teksten getuigt echter van gebrek aan historisch besef. Milton is, zooals reeds gezegd is, een Bijbelgeloovige, die de Heilige Schrift als een door den Heiligen Geest ingegeven boek beschouwt. De Bijbel heeft het volle gezag voor hem. Hij wijkt er volgens zijn meening geen haarbreed van af. Evenwel legt hij in de H. S. meer in, dan dat hij ze uitlegt. De H. S. is voor Milton geen historisch boek met verschillende trappen en perioden van Openbaring, maar een „codex locorum demonstrandorum theologiae systematicae".

Zijn exegese is aprioristisch. Christus zegt op deze wijze, wat Milton hem wil laten zeggen. In 1 Corinthe VII wordt door den Apostel Paulus er op aangedrongen, dat een christelijke man of vrouw blijve bij zijn of haar heidenschen echtgenoot, als deze niet wegloopt. Milton maakt er een vergunning tot scheiden van.

In zijn nadruk leggen op de geestelijke zijde van het huwelijk is hij echter onwedersprekelijk. Hij wijst er op, dat God geplaatst heeft „the meet help and society of life" vóór „the communion of body". „Vulgar estimation undervalues beyond comparison all society of life and communion of mind beneath the communion of body, granting no divorce, but to the want or miscommunicating of that".

Milton bespreekt dan verschillende definities van het huwelijk. In zijn „*Doctrine*" heeft hij het huwelijk genoemd „a mere covenant, a mutual contract". Nu stijgt hij hooger, verwerpt alle juridische bepaling en noemt het huwelijk „a divine institution, joining man

and woman in a love fitly disposed to the helps and comforts of domestic life." Een zeer schoone bepaling. Het burgerlijk contract is verdwenen.

In zijn toelichting is Milton niet zoo duidelijk. Het huwelijk moet zijn uitgangspunt hebben in het hart. Zonder liefde kan geen huwelijk aan zijn doel beantwoorden. Zonder liefde is het huwelijk geen zegen, maar een vloek, geen gave Gods, maar een bezoeking. En wanneer het wezen van het huwelijk ontbreekt, hoe kan men den vorm handhaven? Wanneer de liefde ontbreekt, is het huwelijk reeds daardoor ontbonden en bestaat niet meer. Merkwaardig is de uitlegging, waarom „domestic" in de definitie moet voorkomen: *„I find the properties and excellencies of a wife set out only from domestic virtues; if they extend further, it diffuses them into the notion of some more common duty than matrimonial."* Wat Milton verstaat onder „domestic virtues" en onder „notion of some more common duty than matrimonial" in verband met zijn vroegere verbazend hooge eischen aan de vrouw gesteld, is niet duidelijk. Feminist is Milton zeker niet! De bedoeling van Milton is in het algemeen zoo mooi mogelijk. Hij wil liefdeshuwelijken, hij wil den droeven vluchteling uit Eden, het zalig Eden doen verkrijgen op deze wereld. Hij wil den mensch benijd zien door de Engelen.

Zijn tweede tractaat was getiteld: *„Colasterion: A Reply to a nameless answer against the doctrine and discipline of divorce.* Wherein the trivial author of that answer is discovered, the licenser conferred and the opinion, which they traduce, defended. Pror. XXVI: 5. „Answer a fool to his folly, lest he be wise in his own conceit."

Zooals reeds ten deele opgemerkt is, was Milton aangevallen van den kansel door Herbert Palmer, door Prynne in zijn *„Twelve considerable, serious Questions touching Church government,"* door Dr. Featley in de gevangenis in zijn *Dippers Dipt*, door den anonymus van *„The Answer to Milton's Treatise"* en door den censor Josef Caryl.

Palmer en Featley waren reeds in de opdracht aan het Parlement van de Tetrachordon gestriemd; de beurt was nu aan Prynne, Caryl en den Anonymus. Milton begint met Prynne en zijn 12 Questions, waarin Milton's strijdschrift werd genoemd onder anabaptistische, antinomische, heretische, atheistische meeningen als die van „The Soul's Mortality, Divorce at Pleasure". Hij pakt Prynne op de volgende wijze aan.

Na vele geruchten van wederleggingen en vonnissen tegen de *Doctrine and Discipline of Divorce* en een zijstoot van den kansel, vergezeld van een afstraffing, die inderdaad ernstig was, maar die toch weinig argumenten bevatte en die steunde op het gezag van de gewijde plaats, waar zij uitgesproken werd, hoopte ik (Milton) eenig doorwrocht stuk te zien of een geleerde beschouwing tegen mij te ontmoeten. Mij was evenwel het lot beschoren, terwijl ik een reeks van vragen tegenkwam, aan het einde van anabaptistische, antinomische, heretieke, atheistische bijvoeglijke naamwoorden een vermakelijke lastering aan te treffen: „Divorce at Pleasure". Ik stond een wijle verslagen, hoe ik moest handelen met een menschenhart, of welke anatomie ik zou moeten gebruiken om er ernst in te vinden, want alle gewone kenmerken begeven mij elken dag. En zoo bemerkte ik, dat niemand vast is in zijn overtuiging en dat zelfs hoogstaande menschen gevaar loopen in strijd met hun beginsel te handelen, nu iemand, die boven anderen veel en lang heeft geleden [1]) bij de verdediging van de waarheid, ze thans in den steek zal laten en niet meer verdedigen. Hij is nu zoover gekomen, dat zijn mond leugen spreekt en dat hij op onchristelijke wijze zijn naaste lastert. Want welk boek is er ooit gedrukt met den titel: „Divorce at Pleasure"? Het is waar, er is een boek, dat de echtscheiding gewettigd acht in de uiterste noodzakelijkheid. En zoo gaat Milton door, totdat hij komt aan „*An Answer to the Doctrine and Discipline of Divorce*". Dan wordt zijn toon geheel anders, bitter scherp. De Milton van de scheldwoorden, te vergelijken met den Vondel van de Hekeldichten, verschijnt. De Anonymus noemt zijn naam niet door „the guilt of his wretchedness". Hij is „an illiterate and arrogant presumer". De man weet niets, hij kent zijn moedertaal niet. Zijn stijl is laag en alledaagsch, waarschijnlijk is de schrijver een handwerksman. De man kan niet redeneeren. De eerste beginselen van de logica zijn hem vreemd. Hij is een waardig kampioen! Zijn groote domheid komt daarin uit, dat hij mij bestrijdt naar de eerste editie van de Doctrine, niet naar de tweede. De eerste editie werd indertijd, naar men mij vertelt, door een clubje menschen beantwoord. Het hoofd ervan was een huisknecht. De man is nu procureur geworden. Hij heeft eerst omgegaan met een student in de theologie

[1]) Prynne was verminkt aan ooren en neus om zijn Presbyteriaansche gevoelens en geschriften.

of met twee pas uitgevlogen proponenten, die op verkenning uitgaan en op de loer liggen om de betrekking machtig te worden van huiskapelaan bij een ridder. Zij hebben het stuk samen klaar gemaakt, hij het juridische en de beide anderen het theologisch gedeelte. Ik was eerst van plan er niet op te antwoorden, maar het stuk is nu nagezien door een godgeleerde van naam en voorzien van de aanbeveling van een censor. Daarom zal ik antwoorden, maar allereerst den censor.

Het is, zegt Milton, niet genoeg zijn Imprimatur te geven, neen, de censor zit als rechter in zijn stoel en oordeelt en veroordeelt de boeken, die hij gelieft te vonnissen. Een verheven taak, de eerste de beste auteur of boekdrukker verlangt er naar! Maar tot de zaak: „he approves the publishing of this book, to preserve the strength and honour of marriage against those sad breaches and dangerous abuses of it." Milton zegt: het is een dwaze leer te willen, dat de menschen om de onverbreekbaarheid van het huwelijk allerlei treurige en nare dingen verdragen. In de politiek strijden wij voor de vrijheid, laten wij nu ook voor de vrijheid in het huisgezin kampen. Mr. Caryl heeft geen medelijden met een rechtvaardig man en zijn tegenheden, evenmin als de Edomietische vrienden van Job.

Van den censor gaat Milton over tot den procureur (attorney). Milton noemt hem een beunhaas, een kramer van de wet (huckster at law) maar toch, die handwerksman maakt soms rake opmerkingen. „Disagreement of mind" of „indisposition" is geen geldige reden voor echtscheiding volgens Gods wet, zegt de attorney. Milton beweert, dat er een grens is en dat de verwijdering tusschen de echtgenooten te groot kan worden. Alleen de Roomsche kerk beschouwt het huwelijk voor onontbindbaar. De anonymus zegt: De Schrift spreekt over geen geestelijk verschil of verwijdering, die een reden zou kunnen zijn voor echtscheiding. Milton antwoordt daarop: denk om het „no favour" van Deuteronomium XXIV, 1. Hij is hier echter zeer zwak in zijn bewijsvoering.

In het vervolg van het strijdschrift is Milton's positie niet sterker. Het vierde argument van den „handwerksman" is: Een Christen behoort de gebreken van een ander te verdragen. Wat Milton daarop antwoordt is rhetorica: Men mag geen Christen, onder den naam van liefde, een te zwaren last op de schouder leggen. (Let not therefore, under the name of fulfilling charity, such an unmerciful and more than legal yoke be padlocked upon the neck of any christian).

Milton noemt de woorden van Christus „alleen uit oorzake van hoererij" „the main obstacle of divorce", maar hij springt over de belemmering heen en zegt: het huwelijk is ontbonden, wanneer er tusschen man en vrouw geen overeenstemming in geestelijke gesteldheid is (unfitness and contrariety of mind). De scheldwoorden, die hij slingert naar het hoofd van den anonymus, maken bovendien zijn zaak niet sterker [1]).

Verscheidene biografen hebben de echtscheidingstractaten als de talentvolste prozageschriften aangemerkt. Men kan niet ontkennen, dat verschillende gedeelten van een sublieme welsprekendheid zijn, hoewel naar mijn meening de argumentatie zwak is. Maar de echtscheidingspamfletten zijn reeds een volslagen bewijs voor wat reeds uitgesproken is, dat Milton niet de woordvoerder is van het Puritanisme. Een oprecht Puriteín zou de christelijke vrijheid nooit hebben toegepast op een goddelijke instelling als het huwelijk.

---

[1]) Milton noemt hem een „brainworm, country-hind, groom, a rank serving-man, a rank pettifogger". Een staal van de polemiek van Milton: „Next the word „politician" is not used to his maw, and thereupon he plays the most notorious hobby-horse, jesting and frisking in the luxury of his nonsense with such poor fetches to cog a laughter from us, that no antic hobnail at a morris, but is more handsomely facetious".

HOOFDSTUK III.

De geschriften over de opvoeding en over de drukpersvrijheid.

Zooals reeds gezegd is, heeft Milton zich verscheiden jaren beziggehouden met het opvoeden van jongelieden. In den tijd van Comenius kon men geen onderwijzer zijn zonder na te denken over de opvoeding. Dit deed ook Milton. Zijn geschrift over dit onderwerp is merkwaardig om den verlichtingsgeest, die er in doorstraalt. Hij gaf zijn beschouwing over de opvoeding uit onder den titel „*On Education, to Samuel Hartlib*" (Juni 1644).

De verhandeling is opgedragen aan Samuel Hartlib, den bewonderaar van Comenius [1]). Het tractaat geeft meer de groote lijnen dan de kleine onderdeelen. Wanneer we dit niet in 't oog houden, dan is de inhoud van de brochure visionair, hersenschimmig.

De opdracht is breed en voornaam. Het doel van de opvoeding moet zijn het beeld Gods, door de zonde in ons verduisterd, weer te herstellen [2]).

Met verschillende paedagogen, zooals Comenius [3]), is Milton het eens, dat het talen leeren slechts een middel is om ons dingen bij te brengen, die waardig zijn gekend te worden (language is but the instrument conveying to us things worthy to be known). Het tegelijk leeren van vele talen maakt het onderwijs echter dikwijls onvruchtbaar (hence appear the many mistakes which have made learning generally so unpleasing and so unsuccessfull). Het thema's maken, het opstellen van verzen en oraties is een

---

[1]) Masson III, p. 193—231.

[2]) *Prose-Works* III, p. 464.

[3]) Over Comenius zie o. a. Masson III, p. 221 vlg.

marteling voor het onrijpe brein. Geleidelijk moeten de jonge menschen voortgaan, de leerstof verwerkende in oefeningen. Ook de scholastieke manier, waarop logica en dialectiek worden gedoceerd, verdient sterke afkeuring. Ook is het zoo dwaas met het allermoeilijkste te beginnen, met de afgetrokkenste begrippen in de logica en metaphysica [1]).

Milton wil een opvoeding, die van de jonge zonen van het volk mannen maakt, geschikt voor iedere taak, voor ieder beroep in oorlog en vrede. Lichamelijke zoowel als geestelijke opvoeding moeten daartoe medewerken. Hij geeft een schets van de noodzakelijke voorwaarden voor een goede opvoeding. Eerst over het gebouw en de plaats, waar het moet staan: ten eerste moet er een ruim huis gevonden worden, geschikt voor een academie om honderd en vijftig personen te herbergen, waarvan er twintig ongeveer helpers kunnen zijn onder het bestuur van één, die daarvoor de bekwaamheid heeft.

Gymnasium en universiteit moeten niet gescheiden zijn. Alleen de seminaries tot practische opleiding voor advocaat en arts moeten afzonderlinge inrichtingen zijn.

Het dagelijksch werk moet worden verdeeld in drie gedeelten: studiën, ontspanning van den geest door lichamelijke oefeningen, en etensuren. Wat de studiën betreft, eerst moeten de leerlingen de grammatica en de uitspraak van het Latijn kennen. Voor de uitspraak moet dan tot voorbeeld genomen worden het Italiaansch. Gemakkelijke boeken in 't Latijn voor eerstbeginnenden, waarin zij opgeleid worden tot gehoorzaamheid en deugd, bestaan er niet. Er zijn maar enkele uitgezochte stukken, die door beginnelingen kunnen gebruikt worden. Terzelfder tijd moet met wiskunde begonnen worden. Na den avondmaaltijd kunnen de beginselen van den godsdienst en de bijbelsche geschiedenis worden onderwezen.

De volgende leertrap bestaat in de schrijvers, die over landbouw handelen, Cato, Varro en Columella. Vergelijkende aardrijkskunde kan eveneens onderwezen worden. Tevens kan nu begonnen worden met het Grieksch. Aristoteles en Theophrastus zijn dan voor hen te begrijpen. Ook kunnen dan Vitruvius, Seneca, Mela, Celsus, Plinius of Solinus behandeld worden. Vervolgens kunnen de leerlingen van de beginselen van de arithmetiek, geometrie, astronomie

[1]) *Prose-Works* III, p. 465 en 466.

en geografie overgaan tot trigonometrie, voorts tot fortificatie, architectuur, werktuigkunde en scheepvaartkunde.

In de natuurphilosophie kunnen zij nu voortgaan tot geschiedenis of leer der hemellichamen, mineralen, planten en levende schepsels tot de anatomie toe. Vervolgens kan begonnen worden met de studie van de medicijnen, de hygiëne en natuurkunde.

De ervaring van jagers, vogelaars, visscherlieden, schaapherders, hoveniers en apothekers kan geraadpleegd worden. In de andere wetenschappen kunnen architecten, werktuigkundigen, scheepvaartkundigen en anatomen van dienst zijn voor het onderwijs. Deze opleiding zou den leerlingen een natuurlijke gezonde kennis geven, die zij nooit zullen vergeten, maar dagelijks met genoegen zullen vermeerderen.

Poëten, die nu taai gevonden worden, zullen met gemakkelijkheid en genot worden gelezen: Orpheus, Hesiodus, Theocritus, Aratus, Nicander, Oppianus, Dionysius, de Latijnsche schrijvers Lucretius, Manilius en de landgedichten van Vergilius.

De leerlingen nu allengs tot oordeel des onderscheids (proairesis) gekomen, kunnen dan de ethische werken van Plato, Xenophon, Cicero, Plutarchus, Laërtius en de Locrische fragmenten ter hand nemen.

De wijsheid van David, Salomo, de evangelisten en de apostelen kan op hun pad tot voorlichting zijn. Economie, staatsleer, jurisprudentie, theologie, waaronder kerkgeschiedenis en algemeene geschiedenis kunnen van lieverlede de aandacht vragen der meer ontwikkelde leerlingen.

De Zondagen en iedere avond kunnen gebezigd worden voor de diepere inleiding in de heilsleer en de kerkgeschiedenis. De Bijbel moet gelezen worden in de oorspronkelijke taal, Hebreeuwsch en Grieksch. De klassieke literatuur kan voorts beter en grondiger worden onderwezen, voornamelijk ook het voordragen van Demosthenes en Cicero, van Euripides of Sophocles. Verder moeten de leerlingen worden ingewijd in de stijlleer. Daarvoor is noodig de logica. Deze kan heel bevattelijk worden gegeven naar Plato, Aristoteles, Phalereus, Cicero, Hermogenes, Longinus. De prosodie kan ook worden beoefend aan de hand van Aristoteles, Horatius en de verschillende commentaren vanTasso, Mazzoni en anderen, die leeren, wat usantie is en hoe de wetten voor de compositie van epische, dramatische en lyrische gedichten zijn.

Milton zegt nu verder, dat hij zich een studiecursus heeft voorgesteld, zooals Plato, Pythagoras, Isocrates, Aristoteles hebben gehad

met zoo'n goeden uitslag. Deze academies zijn goed voor tijden van oorlog en voor tijden van vrede. De lichamelijke verzorging wordt niet verwaarloosd. Alle gymnastische oefeningen worden in het stelsel van Milton aangewend om het lichaam naar behooren te ontwikkelen. De muziek zorgt er voor, dat de ontspanning geen inspanning wordt en dat er rust in de ziel komt. Militaire oefeningen worden op rijperen leeftijd voortgezet te paard en naar de regelen der krijgsmanskunst. Wandelingen naar buiten om bekend te worden met den landbouw, wandelingen om gebouwen, havens en andere instellingen te bezichtigen moeten steeds den heelen leergang door ondernomen worden. Zeetochtjes zijn ook aan te bevelen. Vooral moet gewerkt worden op individueele ontwikkeling; alle bijzondere gaven moeten zooveel mogelijk tot haar recht komen. De natie kan niet anders dan voordeel hebben bij het opgroeien van haar jeugd tot persoonlijkheden. Een Fransche opvoeding kunnen we wel missen, zegt Milton. Reizen in den vreemde zijn voor het vermeerderen der ervaring (to enlarge experience) zeer nuttig. Het eten in de onderwijsgebouwen acht Milton zeer aanbevelenswaardig, daar de leerlingen dan minder slechte gewoonten leeren. De maaltijden moeten zijn gezond en matig [1]).

Behalve over het vraagstuk der opvoeding heeft Milton ook over de vrijheid van drukpers geschreven. De strijd over dit

---

[1]) Dr. Johnson heeft in zijn „*Life of Milton*" een critiek op Milton's stelsel geleverd, naar het oordeel van ieder ernstig lezer niet zeer billijk. Johnson zegt, dat Milton de prioriteit bij het onderwijs niet geeft aan de „moral philosophy". Het is Milton meer te doen om kennis van de uitwendige natuur (knowledge of external nature) dan om zedelijke opvoeding. Johnson zegt en terecht, dat wijsheid en gerechtigheid deugden zijn van alle tijden en alle plaatsen, dat de normen van zedelijkheid en recht eeuwig zijn. Hij vergat evenwel, dat Milton wel degelijk den mensch als zedelijk wezen vooropzet: „The end then of learning is to repair the ruins of our first parents by regarding to know God aright, and out of that knowledge to love him, to imitate him, to be like him, as we may the nearest by possessing our souls of true virtue, which being united to the heavenly grace of faith, makes up the highest perfection." Dit zegt genoeg, hoewel misschien de wedergeboorte, hier geschilderd, meer een verstandelijk inzicht is dan een zedelijke wedergeboorte des harten. Toch is het opvoedingstractaat al een weinig riekende naar den verlichtingsgeest. Dit bedoelt Johnson waarschijnlijk. Het verdient wel opmerking, dat Milton en Johnson reeds over twee methoden van onderwijs spreken: de aanschouwelijke (empirische) en de geestelijke (abstracte) methode.

laatste punt houdt wel degelijk verband met den Grooten Opstand. Deze was immers een strijd voor kerkelijke, burgerlijke en domestieke vrijheid; ook de vraag: censuur of drukpersvrijheid? was daarom in deze jaren een druk besproken onderwerp. De Presbyterianen waren voor censuur, de Independenten er tegen [1]). Ook Milton mengde zich in den strijd door de uitgave zijner brochure: „*The Areopagitica. A speech for the Liberty of Unlicensed Printing.* 1644".

De Areopagitica is een nobel en verheven geschrift. Zonder het dwaze geloof in de groote voortreffelijkheid van het menschekind, vinden wij hier toch een fierheid, een prat zijn op de vrijheden van het Britsche volk. Er zou nog een tijdperk van donkerheid aanbreken, maar de vrijheid zou daarna te glorierijker schijnen. Vol nationalen trots en vol vertrouwen spreekt Milton het Parlement aan. Het Parlement had het land vrij gemaakt. „*De vrijheid is niet gekomen, als we denken, dat er geen klachten meer zullen rijzen — dat is een onbillijke eisch — maar de volstrekte burgerlijke vrijheid is verkregen, als klachten vrij worden geuit, grondig worden onderzocht en er spoedig in voorzien wordt. Meer kan een wijs man niet verwachten* [2])."

Vol lof was hij voor de handelingen van het Parlement. „Alle loven is slechts vleijerij en likken, wanneer er drie dingen gemist worden. Datgene, wat prijzenswaardig is, moet alleen geprezen worden. Wanneer men vergelijkingen maakt, moeten de vergelijkingen opgaan. Ten derde moet de prijzer toonen, dat het hem ernst is met zijn loftuiting. Een bewind als het uwe is niet bevreesd voor eenige critiek. Bij mij is het ernst, anders zou ik niets dan lof en geen aanmerkingen gegeven hebben. Gij staat ver boven die prelaten en leden van den geheimen Raad, gij kunt

---

[1]) Masson III, p. 265—297.

[2]) *Prose-Works* II, p. 50. „For this is not the liberty which we can hope, that no grievance ever should arise in the common wealth: that let no man in this world expect; but when complaints are freely heard, deeply considered, and speedily reformed, then is the utmost bound of civil liberty obtained that wise men look for."

Ibid. p. 51. „And men will then see what difference there is between the magnanimity of a triennial parliament, and that jealous haughtiness of prelates and cabin councillors that usurped of late, when they shall observe ye in the midst of your victories and successes more gently brooking written exceptions against a voted order etc."

wel een stem velen, die eenigszins anders klinkt dan de uwe."

Bij de oude Grieken kon iedereen zijn oordeel uitspreken en opmerkingen maken, waarmee men zijn voordeel deed. Vrije gedachtenwisseling over de zaken van den Staat komt dan ook ten bate van het algemeen.

Het Parlement is bereid te luisteren naar de stem der rede, waarvandaan de stem ook moge komen. Milton wil nu hebben, dat het Parlement de Acte van Juni 1643 herzie: „The order to regulate printing, that no book, pamphlet or paper shall be henceforth printed unless the same be first approved and licensed by such or at least one of such, as shall be there to appointed".

Deze verordening — zoo betoogt Milton — zal niet treffen de boeken, waartegen ze gericht is, maar zal de ontwikkeling belemmeren, de waarheid tegenhouden, niet alleen door onze talenten te verstompen, maar ook door te verhinderen, dat er ontdekkingen worden gedaan in godsdienstige en burgerlijke zaken.

„Ik loochen niet, dat het van het grootste gewicht is voor kerk en staat er op te letten, welke boeken worden uitgegeven en op slechte boeken dezelfde straffen toe te passen, die kwaaddoeners treffen. Want boeken zijn niet in elk opzicht doode dingen, maar bevatten den levensinhoud van de ziel, die ze het aanzijn heeft gegeven. Ze bevatten evenveel levenstinctuur als het intellect inhoudt, dat de boeken heeft geschapen. Boeken zijn geweldig vruchtbaar als de tanden van dien befaamden draak, die gezaaid, gewapende mannen op deden komen. Een goed boek dooden is even slecht als een mensch dooden. Gods beeld in rede en mensch wordt bij het dooden van een goed boek geraakt. Menig mensch is een last voor den aardbodem, maar een goed boek is het kostbare levensbloed van een subliemen geest, gebalsemd en bewaard voor een leven na dit leven. Het is waar, geen enkele tijd kan een leven teruggeven, maar misschien is dit geen groot verlies. Het verlies van de waarheid evenwel kan tot schade zijn van geheele volken. Het vernietigen van een boek kan zijn een soort van moord, waardoor niet een beginsel van leven wordt gedood, maar waardoor een etherische essentie, de adem van de rede zelf, eer een onsterfelijkheid dan een leven wordt uitgeroeid [1]."

Milton geeft nu een geschiedenis van de censuur. Bij de Atheners

[1]) *Prose-Works* II, p. 55.

werden alleen twee soorten van geschriften onderzocht en veroordeeld. Ten eerste de godslasterende of goddelooze en ten tweede menschenlasterende, schandelijke, den goeden naam van een mensch aanrandende geschriften.

In de eerste christeneeuwen was de vrijheid om boeken te schrijven en te lezen tamelijk onbeperkt; alleen moest de staatsgodsdienst worden ontzien. Toen het Roomsch-Katholicisme opkwam, werd de vrijheid langzamerhand ingekort. Toch werd in het begin nog veel aan de conscientie van de leden der kerk overgelaten. Paus Martinus V (1417—1431) was de eerste Paus, die het lezen van kettersche boeken absoluut verbood. Het was in den tijd, toen de geschriften van Wicliff en Huss gevaarlijk begonnen te worden voor de kerk. Leo X, het Concilie van Trente en de Spaansche Inquisitie hebben gemaakt, dat er indices en catalogi van verboden boeken in de Roomsche kerk verschenen. Maar het verbranden der boeken beteekent niet veel. De waarheid verrijst toch uit het stof der vergane leugens. Waarheid en leugen zullen, evenals het goede en het kwade, te zamen wassen, maar de waarheid en het goede zullen blijven, terwijl de leugen en het kwade te niet zullen worden gedaan. Men kan het goede en het kwade nog niet scheiden. [1]).

Milton begeeft zich op het rationeele pad, als hij zegt, dat door het proeven van de vrucht door Adam en Eva de kennis van goed en kwaad in de wereld is gekomen, *as two twins cleaving together*

---

[1]) Dr. Johnson zegt naar aanleiding van de Areopagitica in zijn „*Life of Milton*" Cassell-editie p. 70: „The danger of such unbounded liberty and the danger of bounding it, have produced a problem in the science of government, which human understanding seems hitherto unable to solve. If nothing may be published but what civil authority shall have previously approved, power must always be the standard of truth; if every dreamer of innovations may propagate his projects, there can be no settlement, if every murmurer at government may diffuse discontent there can be no peace; and if every sceptic in theology may teach his follies, there can be no religion. The remedy against these evils is to punish the authors; for it is yet allowed that every society may punish, though not prevent, the publication of opinions which that society shall think pernicious; but this punishment, though it may crush the author, promotes the book. And it seems not more reasonable to leave the right of printing unrestrained because writers may be afterwards censured, than it would be to sleep with doors unbolted, because by ours laws we can hang a thief". Dr. Johnson laat de kwestie dus vrijwel onbeslist.

leaped forth in the world. Misschien is dit de vloek, dat Adam goed en kwaad kende, d. w. z. dat hij het goede kende door het kwaad [1].

„Zonder de geleerdheid en de kennis afbreuk te doen, is het onmogelijk boeken te verbieden. De geleerde menschen staan het meest bloot aan den verderfelijken invloed van slechte boeken. Voor eenvoudige menschen zijn de meeste boeken zonder uitlegger niet te begrijpen. Ketterijen en ongebonden gevoelens komen door geleerde menschen tot de lagere volksklasse. Alle censuur is een ijdele en vruchtelooze onderneming. Iemand, die schertsen wou, zou het heele pogen kunnen vergelijken bij de handeling van een man, die kraaien wou vangen door zijn parkpoort te sluiten. Bovendien, hoe kunnen de censoren worden gevonden, die hun werk goed doen? Als de keurmeesters aan het werk gingen, zouden zij misschien niet alleen in Aristoteles, maar ook in Salomo en zelfs bij onzen Verlosser woorden vinden, die zij moesten laken. De censuur zou weinig goeds uitrichten, maar zeer veel schade berokkenen aan de beschaving."

„Plato heeft in zijn *Politeia* wel beweerd, dat er geen andere soort van ontwikkeling zou mogen zijn dan die, vastgesteld bij de wet, en dan meest van practischen aard, zoodat zijn eigen dialogen een boekenschat zouden zijn van een reeds te grooten omvang, maar niemand twijfelt aan de onuitvoerbaarheid van Plato's stelsel. Voorts is het niet voldoende, dat men één poort sluit tegen het bederf en de andere poorten wijd open laat staan. Indien wij

---

[1]) „And perhaps this is that doom which Adam fell into of knowing good and evil, that is to say of knowing good by evil": *Prose-Works* III, p. 68. Schiller beweert in zijn: *Etwas über die erste Menschengesellschaft nach dem Leitfaden der mosaischen Urkunde*, hoofdstuk I, *Uebergang der Menschen zur Freiheit und Humanität*: „Dieser Abfall des Menschen vom Instincte, der das moralische Uebel zwar in die Schöpfung brachte, aber nur um das moralische Gute darin möglich zu machen, ist ohne Widerspruch die glücklichste und gröszte Begebenheit in der Menschengeschichte, von diesem Augenblick her schreibt sich seine Freiheit, wurde zu seiner Moralität der erste entfernte Grundstein gelegt", etc. De volksonderwijzer (volkslehrer), zegt Schiller, moet het als een val aanmerken, de philosoof als een reuzenschrede op den weg naar het beschavingsideaal. Milton is niet ver af van de philosophische zienswijze, hoewel hij denkt de waarheid historisch opgevat, gegrepen te hebben. Door zijn verheven ernst en religieuzen toon kan hij echter nooit worden ingelijfd bij de deïsten der 18de eeuw, die een Godsopenbaring in de Heilige Schrift als iets ridicuuls verwerpen. Milton blijft ook in zijn Prozawerken de dichter van „*Paradise Lost*".

denken, dat we de drukpers moeten aan banden leggen om den zedelijken mensch te verbeteren, dan zouden wij ook alle vermaken en tijdkortingen moeten regelen. Geen muziek zou moeten worden gehoord dan deftige en Dorische. Er moesten opzichters bij het dansen zijn, die toekeken, dat geen gebaar, beweging of houding werd geleerd aan onze jeugd, dan die zij dachten, dat eerbaar was. Indien in de huisgezinnen toezicht werd gehouden, was echter het einde niet te overzien. En dan onze huiselijke slemppartijen? En dan de drankhuizen? Onze kleeren moesten worden gekeurd. Men moest het oog houden op den gemengden omgang van onze jeugd. Wie zal verbieden elke ijdele plaats van ontspanning of kwaad gezelschap? Verschillende slechte dingen zullen altijd bestaan, maar het wijs en degelijk beleid van goede staatkunde zal het kwaad zooveel mogelijk binnen zijn grenzen beperken. Utopia en Atlantis zullen onzen toestand niet verbeteren. Geen dwang tot deugd moet er zijn, maar de godsdienstige en deugdzame opvoeding moet nopen tot zedelijk goed."

Milton bespreekt verder een diepzinnige kwestie. Sommige menschen, zegt hij, beklagen zich over de Goddelijke Voorzienigheid, die toeliet, dat Adam zondigde. Dwaze tongen! Toen God hem een rede gaf, gaf hij hem vrijheid om te kiezen [1]), anders was hij een louter mechanische Adam geweest. Wij achten geen gehoorzaamheid uit dwang, maar uit liefde. God liet hem daarom vrij, zette een verleidelijk voorwerp bijna altijd binnen zijn gezicht. Indien hij zich nu maar onthield, had hij de belooning voor zijn gehoorzaamheid. Deugd is de beheersching van hartstochten. Het zijn geen groote menschenkenners, die de zonde willen wegnemen door de voorwerpen der zonde te verwijderen. Opsluiting maakt geen mensch kuisch en rein van gedachten. Door de tegenstelling met de ondeugd bestaat de deugd. De overwinning in den strijd tegen de hartstochten is aangenaam voor God en geeft den mensch de zegekroon. Waarom zouden wij dan een rigorisme voorschrijven tegen den wil van God en de natuur, waardoor de middelen worden weggenomen, die de deugd beproeven en de waarheid toetsen? Bovendien, zonder de verordeningen van Trente en Sevilla weder in te voeren is geen volledige censuur te oefenen.

---

[1]) Milton redeneert hier anders dan hiervóór (blz. 86 bovenaan). Daar kende Adam slechts het goede door het kwade, was hij dus instinctief. Hier heeft Adam de vrijheid van keuze, was hij reflectief, wist hij, wat hij deed. Geen gering verschil!

„Volgens Sir Francis Bacon zijn geautoriseerde boeken „but the language of the times". Alleen boeken, die in het gevlij komen bij den tijdgeest, worden doorgelaten. Dus alleen middelmatige en makke boeken zouden ongefnuikt doorgaan. Wanneer er boeken van overleden schrijvers voor den dag kwamen, zelfs al was het van Knox „the reformer of a kingdom", hoe zouden de scherpe puntjes verstompt worden door een overgedienstig censor. De waarheid en de rede zijn geen waren, die kunnen worden gemonopoliseerd en behandeld volgens statuten en regels. Wij kunnen geen stapelplaats oprichten van al de kennis in het land om daar die kennis te laten goedkeuren en merken, evenals ons laken en onze wol."

„De Philistijnen hebben hetzelfde gedaan, toen zij den Israëlieten verboden smeden te hebben en deze naar het Philistijnsche land moesten trekken om hun spaden, ploegijzers, bijlen en houweelen te scherpen."

Milton vertelt nog, dat hij op zijn Italiaansche reis geleerden heeft gesproken, die zuchtten onder het juk der Inquisitie. Daar heeft hij den beroemden Galilei opgezocht, oud geworden, een gevangene van de Inquisitie, omdat hij in de astronomie anders dacht dan de Franciscaansche en Dominicaansche censoren. Evenals Cicero tegen Verres door de Sicilianen, werd Milton door geleerde mannen in Engeland bestormd met verzoeken om op te treden tegen de censuur en opheffing der slavernij voor de geleerdheid te verkrijgen: „the removal of an undeserved thraldom upon learning". Aan dien aandrang heeft hij gevolg gegeven door het schrijven zijner *Areopagitica.*

„De kwade gevolgen van het prelaatschap" — zoo besluit Milton — „hebben wij ondervonden, maar door de censuur zal de predikant van een kleine onbeduidende gemeente op eens worden verheven tot aartsbisschop over een groote diocees van boeken en toch niet verhuizen: hij zal worden een mystische pluralist [1]). Alle vervolging vestigt slechts te meer op het verbodene de aandacht. Bacon heeft al gezegd [2]): het straffen verhoogt de autoriteit van de intellectueelen."

---

[1]) Een geestelijke, die meer dan één gemeente heeft en tractement krijgt zonder zielszorg uit te oefenen over zijn gemeente.

[2]) „The punishing of wits enhances their authority, and a forbidden writing is thought to be a certain spark of truth, that flies up in the faces of them who seek to tread it out."

„De waarheid wordt in de Schrift vergeleken bij een stroomende fontein; indien haar wateren niet steeds doorvloeien in een onafgebroken vloed, vertroebelen zij in een modderigen poel van eenvormigheid en traditie. Een waarheid, die niet ingeleefd is, is geen waarheid". Dan volgt die schoone episode [1]), die zoo welsprekend en waar is. Hij laat daar zien, wat hij in zijn laatste tractaat *„Of True Religion"* uitvoerig heeft besproken, dat de mensch een vormelijken godsdienst, die geen invloed uitoefent op zijn leven, wel aanvaardt, terwijl het levend geloof dikwijls wordt gemist.

We kunnen uit het laatste gedeelte van de *Areopagitica* voortdurend merken, dat Milton een voorlooper is van Locke, den apostel der Aufklärung, en van de moderne vrijheid volgens Eucken [2]). Uit verschillende aanhalingen is te zien, dat Lessing de primeur niet heeft van het bekende *zoeken naar de waarheid.* Masson [3]) spreekt in zijn hoofdstuk over de secten over de Seekers — waartoe Sir Henry Vane volgens Burnet behoorde — als menschen, die een vurige begeerte hadden naar de waarheid. Masson zegt woordelijk, dat Roger Williams, zijn leer van de meest volstrekte gewetensvrijheid nog steeds handhavend, ontevreden was geworden met alle kerkvormen en een hijgend verlangen koesterde naar de onbereikbare waarheid, waarvoor de naam Seekerisme was uitgevonden door hemzelf of door anderen [4]). Milton nu helt naar dit gevoelen over, maar is meer rationalistisch dan mystiek, dus meer een waarheidszoeker in den zin van Lessing dan van Roger Williams, hoewel Milton evenals Coornhert en Hugo de Groot buigt voor de autoriteit van de Heilige Schrift. Milton was geen Calvinist meer, zelfs geen Independent Baptist, maar een Independentisch Remonstrant, geestverwant van Coornhert en Hugo de Groot, wel verbazend bijbelvast, maar toch meer transcendentaal philosoof dan eenvoudig belijdend christen.

---

[1]) Milton, *Prose-Works* II, p. 85. Een verhaal van een koopman, die den godsdienst pro memorie uittrekt: 's Zondags is de godsdienst nog wel goed, maar gedurende de werkdagen behoeft er geen rekening mee gehouden te worden. De dominee wordt beleefd en vriendelijk onthaald, maar zijn woorden zijn alleen goed voor den Zondag!

[2]) *Die Lebensanschauungen der groszen Denker*, p. 358.

[3]) Masson III, p. 154.

[4]) „Williams still retaining his doctrine of the most absolute liberty of conscience, had worked himself into that state of dissatisfaction with all visible church-forms and of yearning quest after unattainable truth, for which the name Seekerism was invented by himself or others."

De geest der achttiende-eeuwsche philosofen ruischt door de sublieme perioden van Milton. De Restauratie moest daarom voor Milton een schrikkelijke teleurstelling worden: zijn geloof in den mensch, in de rede, in den vooruitgang zou op gevoelige wijze geknakt worden. De apotheose van den verstandsmensch zou verdwijnen en Milton werd de vereenzaamde zanger van een verloren Paradijs, die vol weemoed zijn hart uitstortte in een verheven klaagtoon [1]).

---

1) *Prose-Works* II, p. 88—101.

HOOFDSTUK IV.

De strijd over de rechten van het volk.

Bij de botsing der geesten, die het tijdvak van den Grooten Opstand ook voor de cultuurgeschiedenis der menschheid zoo belangrijk maakt, gaf door den loop der politieke gebeurtenissen vooral de vraag over het goddelijk recht der koningen aanleiding tot een levendigen pennestrijd. Ook Milton heeft daaraan op hartstochtelijke wijze deelgenomen. Polemiseeren tegen royalisten over het recht van het volk om een koning te vonnissen was voor hem een geestelijk genot.

Den 13den Februari 1649 — veertien dagen na de terechtstelling van Karel I — publiceerde hij: „*The Tenure of Kings and Magistrates*: proving that is lawfull and hath been held so through all Ages, for any, who have the Power, to call to account a Tyrant, or wicked King, and after due conviction, to depose and put him to death, if the ordinary Magistrate have neglected, or deny'd to do it. And that they, who of late, so much blame Deposing are Men that did it themselves".

Milton begint met wat later in de dagen der Fransche Revolutie één der bekendste artikelen uit de verklaring van de rechten van den mensch zou worden.

„Alle menschen zijn van nature vrij geboren. Ze zijn geschapen naar het beeld en de gelijkenis van God zelf en geroepen heerschappij uit te oefenen over de geheele creatuurlijke wereld. Ze waren bestemd om te bevelen en niet om te gehoorzamen. Na den val zagen zij in, dat zij elkaar zouden vernietigen en ze hebben een *verdrag* [1]) gemaakt om elkaar te beschermen tegen geweld

[1]) Het maatschappelijk verdrag van Knox, Hugo de Groot, Rousseau en Kant!

en elkaar gezamenlijk te verdedigen tegen verstoorders van orde en rust. Hierdoor ontstonden vlekken, steden en gemeenebesten. Overheidspersonen werden aangesteld om gezag uit te oefenen. Om recht te spreken werd een wijs man aangewezen. Zoo kwamen er koningen en andere magistraten. Ze waren geen heeren of meesters, maar zaakgelastigden om de bevelen van het volk uit te voeren en recht te spreken. Die zaakgelastigden werden allengs tot tyrannen en daarom werden er wetten gemaakt om de macht van de overheidspersonen te beperken. De wet staat boven de koningen en andere overheidspersonen. Bij de inhuldiging van de koningen wordt steeds een eed op de wetten gevergd. De koning moet dus regeeren ten behoeve en tot het welzijn van zijn volk. Wanneer men het koninkrijk beschouwt als patrimonium regis, maakt men de onderdanen tot slaven."

„Dat David zich niet alleen verantwoordelijk gevoelde aan God, maar ook aan het volk, blijkt daaruit, dat hij een verbond maakte met het volk (2 Sam. 3, 1 Kron. XI). En Jojada de priester, Joas koning makend, maakte een verbond tusschen hem en het volk (2 Kron. X, 7). Toen Rehabeam de voorwaarden verwierp, antwoordden de mannen van Israël hem: Wat deel hebben wij aan David of erfenis aan den zoon van Isai. Naar uw tenten, o Israël, voorzie nu uw huis, o David! Samuel werd ontzet uit zijn ambt, omdat zijn zonen een wanbeheer voerden."

Milton komt dan op voor het recht van een volk om zijn koning af te zetten. Afzetten is evenzeer geoorloofd als verkiezen. De macht van koningen en magistraten is oorspronkelijk de macht van het volk. Een tyran is iemand, die hetzij door recht, hetzij door onrecht op den troon gekomen, niet lettend op de wet of op het welzijn der gemeenschap, alleen voor zichzelf of voor zijn groep zorgt. Een tyran af te zetten is plicht. In het Oude Testament wordt telkens gesproken van opstand tegen de koningen en wordt die opstand bevolen door God. Denkt aan Jehu. Saul was de gezalfde des Heeren en toch werd hij veroordeeld. Zijn er nu nog gezalfden des Heeren? De Heiland was ook niet ingenomen met de rol, die de koningen spelen. Denkt aan Mattheus XX, 25: „Gij weet, dat de oversten der volkeren heerschappij voeren over hen en de grooten gebruiken macht over hen." Maria, de moeder van Jezus, prees God wegens het vernietigen van vorstenhuizen of trotsche monarchen. Altijd zijn de koningen verantwoordelijk geweest voor hun daden. Lodewijk de Vrome heeft de afzetting van een koning goedgekeurd.

De Paus en de baronnen hebben in Engeland altijd het wettige recht gehad den koning te vonnissen. In 1581 zwoeren de Staten der Vereenigde Provinciën Philips af.

Toen de Schotten in 1559 om vrijheid van godsdienst vroegen aan de koningin-regentes, dreigden zij bij weigering haar de gehoorzaamheid op te zeggen. In het jaar 1564 bepleitte John Knox het recht van opstand in „the General Assembly" tegen den secretaris van staat Lethington door te verwijzen naar Jehu.

De koning heeft niet het privilegie vrijgesteld te zijn van de straffen, die de wetten den boosdoeners opleggen. Toen de Schotten Maria Stuart hadden onttroond, zonden zij gezanten naar Elizabeth en betoogden schriftelijk, dat zij Maria genadiger behandeld hadden dan zij verdiende, want hun voorvaderen hadden wel koningen ter dood gebracht of verbannen. De koninklijke macht over het volk is voortgekomen uit het mutueele contract tusschen vorst en volk. Luther, Zwingli en Calvijn waren allen tegen de tyrannie en het afzetten werd door hen goedgekeurd. Fenner en Cartwright waren er voor, dat een Parlement tyrannen ontzetten kon uit hun waardigheid.

Milton bestrijdt vervolgens de Presbyterianen, die de autoriteit van den koning zeven jaar op zij hebben gezet en hem nu weer willen erkennen. Zeven jaar hebben zij hem vogelvrij verklaard en nu willen zij hem sparen. Milton doet een beroep op 't broederlijk gevoel van de Presbyterianen om hun vrienden niet in den steek te laten. Hij raadt hun aan hun vroegere vijanden niet te vertrouwen. Ze komen als wolven in schaapskleeren; ze zullen na eenigen tijd de schapenvacht afwerpen: denkt maar aan den Bartholomeusnacht! De koningen danken hun gezag aan het volk en daarom kan het volk dat gezag weer opeischen om het vervolgens aan een ander te geven.

Het stuk eindigt met een heftigen aanval op de Presbyteriaansche predikanten, die kerkwolven zijn en waardige navolgers van Simon den Toovenaar, die hun juk willen opleggen aan de burgerlijke Overheid.

Het zwakst is — naar mijn overtuiging — Milton, waar hij den tyrannenmoord verdedigt. Moord is nooit goed te praten. Gardiner [1])

---

[1]) Gardiner, *Commonwealth and Protectorate* I, p. 1 vlg.

zegt, dat de executie van Karel I het werk was van militaire geweldenarij gehuld in een kleed van wettigheid. Welnu, die schijn van wettigheid is nog te waardeeren. Zooals Busken Huet naar aanleiding van de terechtstelling van Oldenbarnevelt opmerkte, had men in dien tijd niet de hulpmiddelen van nu om een persoon, die geheel in strijd met de wenschen van het volk regeerde, te verwijderen.

Na het onthoofden van Karel I overstroomden de Royalisten het land met pamfletten. Hun beroemdste pamflet is de *Eikon Basilike*, verschenen Februari 1649. Milton werd door den Raad van State uitgenoodigd dit pamflet te weerleggen.

De *Eikon Basilike* is een soort dagboek van koning Karel I van het begin der beroeringen tot zijn dood, voorgesteld als door hemzelf geschreven. Het eerste hoofdstuk heet: „Upon his Majesty's calling his last Parliament"; het tweede: „Upon the Earl of Strafford's Death"; het laatste: „Meditations upon Death". Op dit geschrift berust de legendaire voorstelling van den koning-martelaar Karel I, die de hoogkerkelijke partij heeft verbreid. Hier doet Karel I zich voor, of wordt hij voorgesteld, als een heilige van de kerk van Engeland, als een George Herbert [1]) in koninklijk gewaad.

Milton schreef daartegen zijn *Eikonoklastes*. In deze weerlegging gaf hij meer dan een antwoord, hij gaf een nieuwe lezing van en een nieuwen blik op de gedachten en het mooipraten van Karel I. Nu aan de valschheid en onbetrouwbaarheid een glimp van vroomheid en godsvrucht was gegeven, prikkelde dit Milton nog meer om het masker der huichelarij af te rukken.

De *Eikonoklastes* heeft tot motto's: Prov. XXVIII, 15, 16, 17. „As a roaring Lion, and a ranging Bare, so is a wicked Ruler over the poor people".

„The Prince that wanteth understanding, is also a great oppressor; but that hateth covetousness, shall prolong his dayes".

„A man that doth violence to the blood of any person, shall fly to the pit, let no man stay him".

Salust. Conjurat. Catilin. „Regium imperium, quod initio con-

---

[1]) George Herbert, een aristocraat, rector van Bemerton, een ideaal geestelijke van de Engelsche kerk, dichter van Anglikaansche hymnen. Verg. Masson I, p. 415.

servandae libertatis atque augendae reipub. causa fuerat, in superbiam dominationemque se convertit".

„Regibus boni, quam mali, suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est".

„Impune quaelibet facere, id est regem esse".

Milton volgt de *Eikon Basilike* op den voet, artikel voor artikel. In de voorrede zegt hij, dat het niet zijn doel is te schrijven tegen een koning, met de gedachte roem in te oogsten. Nooit heeft iemand vermaardheid gekregen door tegen een vorst te schrijven, wel omgekeerd. Als Milton den invloed van de *Eikon Basilike* bespreekt zegt hij, dat hij den titel *Eikonoklastes* heeft gekozen om alle afgoderij tegen te gaan. Hij begint genezen te worden van zijn hoogen dunk van het Engelsche volk: dit wordt niet meer als een machtige leeuw voorgesteld, die zijn manen schudt en alle tyrannie verfoeit; maar hij begint te naderen tot de opvatting der inleiding van het derde hoofdstuk van zijn *History of Britain*, die van teleurgestelde verwachting en ontgoochelde betoovering [1]) spreekt.

---

[1]) Het is merkwaardig te zien hoe de koninklijke macht geapotheoseerd is. Prescott verhaalt van de aanbidding van de Inca's door de Peruanen, Eduard Meyer van de goddelijke eer bewezen door Egyptenaren en Perzen aan hun koningen. Bij Homerus waren de koningen διογενεῖς; de Romeinen bewezen goddelijke eer aan overleden keizers. Door invloed van het Oude Testament zag men in de eerste Christelijke Keizers Gezalfden Gods. In den heerscher werd de vertegenwoordiger Gods gezien. *Pseudo-Augustinus, Quaestiones Veteris et Novi Testamenti XCI*: „Rex enim adoratur in terris quam vicarius Dei. Christus autem post vicariam impletam dispensationem adoratur in coelis et in terra. XXXV: Qua ratione David Saul postquam Deus ab eo recessit, Christum Domini vocat et honorem defert ei? Non nesciens David divinam esse traditionem in officio ordinis regalis, idcirco Saul in eadem adhuc traditione positum honorificat, ne Deo injuriam facere videretur, qui his ordinibus honorem decrevit. Dei enim imaginem habet rex sicut et episcopus Christi. Quam diu ergo in ea traditione est, honorandus est, si non propter se, vel propter ordinem", aangehaald bij: Carlyle, *Mediaeval Political Theory in the West*. Vol. I, p. 148 vlg. Ook Augustinus beweert in zijn *De Civ. Dei v. 19*: „Etiam talibus tamen dominandi potestas non datur nisi summi Dei providentia, quando res humanas judicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox divina est loquente Dei sapientia: „Per me reges regnant et tyranni per me tenent terram." Sed ne tyranni non pessimi atque improbi reges, sed vetere nomine fortes dicti existimentur".

Isidorus van Sevilla zegt *Sententiae III*, p. 48: „Quo manifestius elucet bonam malamque potestatem a Deo ordinari, sed bonam propitio, malam irato".

De voorliefde van Karel I voor het prelaatschap wordt door Milton nog eens gewraakt en de Presbyterianen worden gegispt, die vroeger zoo zeer het Covenant beminden en nu stil zitten en er zelfs behagen in scheppen, dat schandelijke dingen geuit worden tegen hun geloofsbelijdenis en vrijheid. Het is bespottelijk, dat ze nu zwijgen, terwijl ze zoo gehoond zijn. Een handvol menschen, sectariërs genoemd, moeten nu voor Kerk en Staat opkomen. Maar de menschen, die met wijsheid, dapperheid en standvastigheid strijden voor godsdienst en vrijheid, en zoowel met het woord als met de daad tegen de tyrannie opkomen, worden nu scheurmakers en twistgierigen genoemd.

Tot dusver de voorrede. Hoofdstuk I brengt ons dadelijk midden in het gevecht. Er stond in de *Eikon Basilike*: „He hoped by his freedom and their moderation to prevent misunderstandings." En waarom — zoo vraagt Milton — niet door *hun* vrijheid en *zijn* gematigheid? Maar vrijheid, meende de koning, was een te hoog woord voor het volk en een te laag woord voor zich zelf. Op deze wijze kon geen misverstand voorkomen worden. Karel I vreesde hartstocht en vooroordeel in andere menschen en niet in zichzelf. Wie kent niet het bijgeloovige mysticisme van zijn Zondagskapel en de wellustige losheid van zijn Zondagstheater, wie heeft niet gehoord van dat eerwaardige statuut voor Zondagsdansen en meiboomen, uitgevaardigd — bij wijze van familiepolitiek — naar het voorbeeld van zijn vader Jacobus?

De koning meende, dat hij regeerde krachtens de wet. Hij vergeet echter, dat zijn particulier goedvinden geen wet is, maar dat een wet ontstaat, als het Parlement een besluit heeft goedgekeurd.

Gregorius de Groote heeft de leer van het goddelijk recht der koningen uitgebreid (Libri moralium, Job XXV : 16, Job XXII : 24. Samuel en Job hebben de teksten geleverd voor de leer van het goddelijk recht der koningen).

In het Oostromeinsche rijk werd de vereering van het koninklijk gezag afgoderij. Het goddelijk recht van Constantijn werd door Eusebius herhaaldelijk verdedigd. Toen Constantijn den band gelegd had tusschen Kerk en Staat, toen de Christelijke kerk een officiëel lichaam werd, zagen de Christenen in Constantijn een goddelijken gezant, die het godsrijk hier op aarde moest grondvesten. De parousia was aanstaande en de Christelijke monarch bij uitnemendheid was de wegbereider voor de komst van Christus. De leer der lijdelijke gehoorzaamheid werd uitgevonden.

Milton heeft niet veel eerbied voor de gebeden van den koning. Hij weet maar al te goed, dat het napraten van vrome woorden zoo gemakkelijk gaat. Maar erger nog: de koning heeft gebeden ontleend aan de *Arcadia* van Sir Philip Sidney en daaruit kunnen wij opmaken, dat de godsdienst van koning Karel I niet van de echte soort is. Milton is daarover zeer verontwaardigd en valt den koning en de royalisten met bijtend sarcasme aan.

Hoofdstuk II is getiteld: *Upon the Earl of Strafford's Death.* De koning heeft berouw, dat hij het doodvonnis van Strafford heeft geteekend. Dat de koning berouw heeft, dat hij den graaf heeft beschuldigd van hoogverraad, is waarschijnlijk, niet omdat hij hem onschuldig zou achten, als de helft van diens misdaden was bedreven tegen zijn eigen belang of persoon — zooals duidelijk blijkt uit zijn aanslag op de zes leden — maar omdat hij wist, dat hij zelf de gebieder was en de graaf slechts zijn dienstknecht. Verraad tegen het gemeenebest kende Karel I niet, alleen verraad tegen zijn eigen persoon. Het was met zijne consciëntie als met die van de Farizeeën en Schriftgeleerden: ze zwelgen een kameel door en zijgen een mug uit.

Hoofdstuk III: *Upon his going to the House of Commons.* De koning wilde dit feit, namelijk zijn poging om de leiders der Puriteinen in het Parlement gevangen te nemen, vergoelijken, maar het was een aanslag op de privilegiën van het Parlement.

Hoofdstuk IV: *Upon the Insolency of the Tumults.* Milton zegt: het is niet de vraag, of de koning en zijn hovelingen een krachtige afkeuring hebben uitgesproken over oproertjes, maar in de eerste plaats, of er oproeren waren of niet; vervolgens, indien zij er waren, of de koning ze niet veroorzaakte.

Bij goede regeeringen, zegt Milton, komen zelden relletjes voor en zij komen niet op zonder oorzaak; indien zij de grenzen overschrijden, dan zijn ze noodlottig voor de tyrannie. De wortel van den haat des konings zit in de kerkelijke en politieke hervormingen. De koning is verwoed op hen, die de bisschoppen afschaften en de High Commission en de Star Chamber vernietigden. Karel I, in het diepst van zijn eenzaamheid, is geen ander man dan hij vroeger was, op het toppunt van zijn macht.

Milton verwijt aan den koning de oproeren te hebben uitgelokt en het bloed te hebben gestort van onschuldigen op de plaats, waar hijzelf geëxecuteerd is. Zoo werd ook het bloed van Achab door de honden gelekt op dezelfde plaats, waar het bloed van Naboth had gevloeid.

Hoofdstuk V: *Upon the Bill for Triennial Parliaments and for settling this* etc. Het wetsontwerp voor een driejarig Parlement was maar het derde gedeelte van een stap in de goede richting. De wet, die verhinderde ontbinding van dit Parlement, was volgens Karel I een onvergelijkelijke daad, die blijk gaf van het grootste vertrouwen in zijn onderdanen. Milton zegt hierop: was het niet een nog grooter vertrouwen van het volk, dat het in de hand van één man zoo'n macht gaf om Parlementen bijeen te roepen en te ontbinden? Het ontbinden van Parlementen was geen prerogatief van hem. De oude wetboeken geven aan, dat Parlementen dan alleen konden worden ontbonden, als alle petities waren gehoord, alle grieven waren opgeruimd.

Milton wraakt het in den koning, dat hij woorden uit de Schrift misbruikt en dat hij zijn genadigheid vergelijkt met Gods genade. Herodes werd door de wormen gegeten, omdat hij vergund had, dat zijn stem werd vergeleken met Gods stem.

De koning heeft het Parlement permanent verklaard uit vrees. Hij beweert, dat hij eenige mannen tot de tinne des tempels heeft laten gaan en dat dit hen heeft verleid, hem naar buiten te stooten. De koning vergelijkt zichzelf dus bij Christus en het Parlement bij den duivel. Hij had zich beter kunnen vergelijken bij Nebuchadnezar, want hij viel met de monarchie van de hooge tin van zijn paleis.

Hoofdstuk VI: *Upon his Retirement from Westminster.* Karel I was, naar hij beweerde, in Whitehall gebleven, totdat hij weg was gedreven meer door schande dan door vrees. In het vorige hoofdstuk, zegt Milton, heeft de koning beweerd, dat hij en zijn vrouw en kinderen gevaar liepen vertreden te worden in de modder. En dan: wat was die schande? De schande van zijn menigvuldige dwalingen en verkeerde handelingen? Neen, de schande van het volk. En dan: die schande om te zien die barbaarsche ruwheid van de oproeren! Terwijl, zegt Milton, de ergste en de vreemdste van de eischen, die het volk stelde, was het afschaffen van het episcopaat, het uitdrijven van de bisschoppen uit het huis der Lords en de wijziging van de kerkregeering naar die van andere Protestantsche kerken. Dit was de barbaarschheid van de oproeren!

In dit hoofdstuk komt een merkwaardig woord van Milton voor, waaruit opgemaakt kan worden, dat de scheiding der politieke machten toen reeds overdacht werd. „In all wise nations the legis-

lative power and the judicial execution of that power have been most commonly distinct and in several hands; but yet the former supreme, the other subordinate".

Milton verkondigt dan verder de leer, dat de koning twee meerderen heeft, het Parlement en de Wet.

Hoofdstuk VII: *Upon the Queen's Departure.* Dit hoofdstuk van de *Eikon Basilike* is de uiting van een belachelijke genegenheid van een echtgenoot tot zijn vrouw, die daar geen enkele aanleiding toe heeft gegeven. Milton merkt ook nog op, dat Henriette Maria met evenveel eer een protestantsch koninkrijk heeft verlaten, als haar moeder Maria de Medici een roomsch nl. Frankrijk. Dat Protestanten voor het eerst tegen een protestantsch vorst de wapens hebben opgevat, is geen oneer, als men weet, dat deze het eerst den oorlog begon en in het belang meer van de Papisten dan van de Protestanten. Zij, de koningin, had meer invloed op hem dan hij op haar. Henriette Maria was een bekrompen Papiste, die een afkeer had van haar gemaal en den godsdienst van het Engelsche volk [1]). Zoo gaat het boek door. Milton verdenkt Karel van zeer sterke Roomsche sympathieën. Het beeld, dat Milton geeft van Karel I, wat zijn karakter betreft, is niet zeer fraai. Hij beschouwt hem als een valschaard, als een huichelaar. Hij stelt de liefde van Karel voor de bisschoppelijke kerkregeering gelijk met haat tegen de verbreiders van den waren godsdienst. Ook op de volgende hoofdstukken maakt Milton aanteekeningen. Die commentaren zijn een scherpe aanklacht tegen de regeering van Karel I. Er blijft letterlijk niets over van den koning. Volgens Milton was moeilijk een slechter vorst uit te denken dan Karel I was. Zijn regeering was een periode van vervolging van ieder, die ernstig was. Zijn gezag was op onrecht en geweld gegrond. De koning zag in zijn onderdanen slechts ontevredenen, die er naar streefden zijn macht te knotten, door steeds te roepen om vrijheden en rechten. Zoo werd Karel I een tyran voor zijn volk. In hoofdstuk XI zegt Milton het helder en duidelijk, dat het absolutisme van Karel I geen ruimte open liet voor een enkel recht van de onderdanen. Zijne leus was: alle menschen in

---

[1]) De oude d'Israeli verhaalt in zijn *Curiosities of Literature* III, p. 404—405, allerlei stalen van smakelooze middeleeuwsche kastijding door Henriette Maria op last van haar biechtvader zichzelf aangedaan.

de hand van één! Milton daarentegen huldigt het beginsel van de superioriteit des volks boven den vorst [1]).

Na de „*Iconoclastes*", die de Royalisten gedurende meer dan een menschenleeftijd tot vijanden van Milton maakte, zoodat zijn nagedachtenis hun nog gehaat was, heeft Milton zijn naam als republikeinsch voorvechter ook nog op het vasteland verbreid.

Salmasius, een Franschman van geboorte, professor te Leiden, werd door Karel Stuart — den lateren Karel II — belast met de verdediging van den koning en de koninklijke macht. Omstreeks November 1649 verscheen de brochure van Salmasius, getiteld: „*Defensio Regia*".

Zij was bij Elzevier gedrukt en werd nog vóór het einde van 1649 in Engeland ingevoerd.

In de voorrede geeft Salmasius zijn groote verontwaardiging lucht. De koningsmoord heeft hem met ontzetting vervuld. Nog onlangs, zegt hij, heeft een verschrikkelijk bericht onze ooren gekwetst en nog meer onze zielen: het bericht van den moord door een goddelooze bende in Engeland op de persoon van hun koning gepleegd [2]). Toen de tijding ons bereikte, werden wij als door den bliksem getroffen: „*arrectaeque horrore comae et vox faucibus haesit*".

Op deze ontboezeming laat hij een overzicht volgen van de bewegingen, die in Engeland plaats grepen vóór de terechtstelling van den koning. Vooral de verschillende secten zijn een nachtmerrie voor Salmasius. Hij noemt ze „pestiferae sectae". Ze haten alle regeering, behalve hun eigen dwinglandij. Ze noemen zich independent, omdat zij van niemand afhankelijk willen zijn, maar alle menschen ondergeschikt willen maken aan zichzelf. Zij wilden het koningschap vernietigen, daarom hebben zij den koning verdaan, wiens grootste misdaad was, dat hij als koning regeerde. Ze noemen zich „custodes libertatis publicae", maar met hetzelfde recht kan een struikroover zich

---

[1]) *Prose-Works* I, p. 397—407. Het heele geschrift vloeit over van minachting voor en afkeer van de koninklijke waardigheid. Het Parlement wordt hoog geloofd. Milton voelt niets voor de laatste woorden van Karel I, dat „subject" en „government" toch altijd gescheiden moeten blijven. Milton is doorzult met republikeinsche ideeën en kan een goede koninklijke regeering zelfs niet waardeeren. Vrijheid en republiek zijn verwante begrippen voor hem.

[2]) *Prefatio Defensionis:* „Horribilis nuper nuntius aures nostras atroci vulnere, sed magis mentes, perculit, de parricidio apud Anglos in persona Regis sacrilegorum hominum nefaria conspiratione admisso."

bewaarder van de geldbeurs laten noemen. Het zijn wel uitstekende bewaarders der vrijheid, zij, die eerst de vrijheid aan den koning hebben ontroofd, later aan het Hoogerhuis. Zoo zij een democratie hadden gewenscht: er was een gezonde volksregeering. De bisschoppen vertegenwoordigden de geestelijken, de pairs den adel, de afgevaardigden der steden den derden stand. Maar ze hebben het episcopaat afgeschaft, den adel uit de vergadering van het Parlement gejaagd en den koning het hoofd afgeslagen. Wanneer die fanatieke schurken zich nu zoo gedragen in aangelegenheden van godsdienst en regeering, wie zou hen dan geen vijanden van hun land noemen? Het is nog te zwak uitgedrukt: ze moeten gemeenschappelijke vijanden van het menschelijk geslacht geacht worden. Zoudt gij meenen, dat zij slechts den koningen slechtgezind en voor dezen noodlottig zijn, zij, die het een spel achten een koning te dooden? Daar is geen ambt in de Christelijke wereld, geen macht, die zij niet met gelijken haat vervolgen, die zij niet begeeren uit te roeien, want overal waar dezelfde hartstocht is om te bevelen, daar is dezelfde hardnekkige ongeschiktheid om te gehoorzamen. Daarom noemen zij zich Independenten. Evenals verschillende scholen van wijsgeeren zich noemen naar hun voornaamste leerstelling, de Skeptici zich aldus heeten, omdat zij twijfelen, de Dogmatici, omdat zij dogma's bevestigen, de Critici, omdat zij oordeelen, zoo noemen zij, omdat zij als voornaamste dogma hebben, dat zij niet ondergeschikt willen zijn aan magistraten, koningen of wetten, zich Independenten, daar zij de independentie begeeren boven alles [1]).

Inderdaad, indien zij iets konden verbidden, of indien God zulke goddelooze gebeden zou verhooren, dan zou nu geen enkele koning over de Christelijke volken regeeren. De fanatici twijfelen er niet aan, dat de hemel voor hun partij zorgt, dat zij de toekomst kunnen voorspellen en dat er binnen de tien jaar geen gekroond hoofd in eenig deel der aarde meer zal zijn. Zij denken, dat de vreemde volken hun voorbeeld zullen volgen. De koningen, indien zij veilig willen zijn, of vast en zeker, moeten niet aarzelen uit de geheele wereld samen te komen, opdat zij met vereenigde krachten deze pest uitroeien. De Independenten zijn zulke kerels, die de hoofden van koningen als ballen beschouwen, die met kronen spelen als met hoepels, die in de heerschersscepters niets meer zien dan staven

---

[1]) *Praefatio Defensionis*, p. 19.

van narren, die de kenteekenen der hoogste overheidspersonen nog vuiler achten dan smerige en havelooze lorren.

Daarom gij Engelschen, Schotten en gij Ieren, en gij Christelijke volken, haat dit gruwelijke, goddelooze en sectarische geslacht en hun nakomelingen. „Nullus amor cum his vobis, nec foedera sunto." Want hoe zou er vrede, betrekking, vriendschap, gemeenschap tusschen dezulken en eenigen Christelijken vorst kunnen zijn, terwijl zij door geen wetten worden ingetoomd, door geen godsdienst worden saamgesnoerd, door geen burgerlijke overheid of kerkelijk gezag worden beheerscht? Geen overheid of vorst kan met hen vriendschap sluiten of een verbond aangaan, om geen andere reden dan dat zij hun eeden toch verbreken. Geen rhetorica behoeft gebruikt te worden om de rechtvaardige zaak te verdedigen. De zaak eenvoudig vertellen is reeds den koning verdedigen.

Salmasius eindigt zijn voorrede met het bericht, dat in zijn *Defensio* eerst het feit van den koningsmoord in zijn onwaardigheid en wreedheid verhaald zal worden, en dat hij vervolgens over de rechtskwestie zal handelen.

Het boek zelf is verdeeld in 12 hoofdstukken.

Het eerste hoofdstuk bevat, volgens Salmasius, het verhaal van het gebeurde. Het is eigenlijk een schelden in 't Latijn op de koningsmoordenaars [1]). De volgende aanhaling geeft een staaltje van den gezwollen stijl: „Van plan zijnde over het feit te handelen, voel ik, dat ik door de verschrikkelijkheid van het nieuwe word omringd en benauwd, zoodat ik niet weet, wat ik het eerst zal beginnen, wat verder zal uiteenzetten. Terwijl ik gebukt ga onder de moeilijkheid om zulk een ongeloofelijke misdaad te beschrijven op een wijze, eenigszins evenredig aan de geweldigheid van het feit, is er toch een opmerking, die zich aan ons als van zelf opdringt, die voortdurend moet herhaald worden: de zon heeft nog nooit in haar jaarlijkschen loop een goddeloozer en een wreeder daad aanschouwd". Zelfs gaat Salmasius de Engelsche natie beschuldigen, die zulke monsters heeft opgeleverd en die smet nooit zal kunnen uitwisschen. „In onzen tijd" — zoo schrijft hij dan verder — „behooren onder de Christenen de Hervormden de plaats in te nemen, die eertijds de Christenen innamen onder de heidenen. Toen de heidenen het meest hun goddelooze en gewelddadige handen sloegen aan de Christenen, hebben dezen hun gebeden voor hen

---

[1]) *Defensio Regia*, Cap. I, p. 26.

tot God opgezonden, voor hun welzijn, hun leven, opdat het rijk niet werd verscheurd. Inderdaad, die Engelsche Independenten, die beweren, dat zij de reformatie zullen reformeeren, die de scheur in den godsdienst zullen heelen, worden in deze zaak nog slechter en misdadiger dan de heidenen zelf bevonden. Indien dezen goede koningen hadden, vereerden, beminden, aanbaden zij hen. De heidenen hebben alleen de schandvlekken van het menschelijk geslacht verdreven, de Nero's, Caligula's, Vitellii, Domitiani, Heliogabali. Zij meenden met recht hen te kunnen terdoodbrengen. De Christenen, die toen leefden, waren echter van een andere meening. Maar deze Hervormers van de Hervorming zijn verre verwijderd van de godsvrucht en lijdzaamheid der oude Christenen. Wat zouden zij vreemden en vijandigen koningen aandoen, zij die een man beschuldigden, veroordeelden, doodden, die niets dergelijks verdiende, die integendeel voortreffelijk was in elk opzicht? Of handelden zij Gode waardig, die zelfs ongeloovigen, heidenen, afgodendienaars, die geen begrip hebben van den waren God, overtroffen in woestheid, wreedheid, verschrikkelijkheid, boosheid, trouweloosheid, goddeloosheid en eerloosheid, terwijl zij toch zeggen, dat zij het uitverkoren volk des Heeren zijn en de bloem der geloovigen? Wat zullen wij voortaan aan de Jezuïeten antwoorden? Met welken mond, met welk voorhoofd zullen wij Hervormden onszelf verwijten de hatelijke leer ten opzichte van koningen, die zij omhelzen, den sluipmoord en de oproerige bewegingen, die zij aanstoken? Maar deze stekelige vrucht zal voor de Jezuïeten een appel zijn, indien zij naar de Hervormden kan worden geworpen. Wij, Hervormden, zouden Independenten zijn of aan anarchie lijden, indien de opinie van de koningsmoordenaars de meening van alle Hervormden was; maar helaas! wij hebben ook onze Jezuïeten, ja zelfs meer dan Jezuïeten en veel slechter dan de Jezuïten zelf. De Jezuïeten leeren nog, dat geen andere koning mag worden afgezet, dan die voor een tyran gehouden wordt. Een tyran, die verwijderd zou moeten worden, moet dit zijn naar het oordeel van wijze en geleerde menschen. Hier waren het echter ongeleerde, fanatieke, duistere en eerlooze menschen, de heffe des volks, die alleen wapengeweld konden gebruiken. Wij dachten, dat met koning bedoeld werd iemand, die de hoogste macht in den staat uitoefende en aan niemand, behalve God verantwoordelijk was" [1]).

---

[1]) *Defensio Regia* Cap. II, p. 58.

Dit is de leer van Salmasius en daarom ziet hij in de Engelsche republikeinen afschuwelijke booswichten, te slecht om in een Christelijke samenleving te kunnen worden gedoogd.

In het tweede hoofdstuk bespreekt hij het goddelijk recht der koningen, zooals het Oude Testament dat aangeeft. Zelfs slechte koningen waren volgens hem onschendbaar en aan God alleen verantwoordelijk.

Al de bekende voorbeelden uit het Oude Testament worden achtereenvolgens gemonsterd. Toen de Israëlieten bij Samuel om een koning vroegen, zeiden zij: „daar zal een koning over ons zijn en wij zullen zijn gelijk den anderen volken, en onze koning zal ons richten".

Volgens Salmasius regeerden de Oostersche vorsten zonder verantwoordelijk te zijn, naar het hoogste recht en volgens niet omschreven bevoegdheid. Samuel zei op het einde van de rede in het achtste hoofdstuk van het naar hem genoemd boek: „En gij zult hem nl. den koning tot knechten zijn".

Sallustius zei: „Straffeloos te doen, wat men wil, dat is koning zijn". Salmasius voegt er dan toch bij: Hier zegt het volk terecht: summum jus summa injuria. De koning heeft het recht om alle dingen te doen, maar moet daarvan geen gebruik maken, want alle dingen zijn geoorloofd, zegt Paulus, maar alle dingen stichten niet.

Op deze wijze worden door Salmasius de volksrechten verdedigd!

Deuteronomium XVII moet dienen om aan te toonen, dat de Israëlietische koningen door God gewild waren en wettig.

In den codex van het Sanhedrin, Cap. 11, staat: „Rex neque judicat, neque judicatur; non dicit testimonium, nec in ipsum dicitur." Waaruit, volgens Salmasius, helder blijkt, dat de koning niet gevonnist kan worden. Ook I Kronieken 21 vers 3 wordt aangehaald, waar Joab zegt: „Zijn zij niet allen, o, koning, mijnen heere tot knechten"? Evenzoo Jeremia 21, vers 12: „O huis Davids, zoo zegt de Heere, richt des morgens recht en verlost den beroofde uit de hand des verdrukkers". Salmasius vat dan samen en zegt: er is maar één stem onder alle vorsten in alle eeuwen, dat de koning geen rekenschap van zijn regeeringsdaden behoeft af te leggen.

Dikwijls komt hij met argumenten voor den dag, die voor ons als belachelijkheden zouden gelden [1]). In I Kronieken 29 wordt de

---

[1]) *Defensio Regia*, p. 80: „Omnium quippe saeculorum ac gentium una vox fuit et una haec sententia, regem non esse videri, nec dici debere a quo ratio

troon Davids genoemd de troon des Heeren: voor Salmasius een argument voor 't goddelijk recht der koningen!

Eenigszins onnoozel is het aanvoeren van Psalm 51 vers 11: „Tegen U, o God, heb ik alleen gezondigd", om het goddelijk en onschendbaar recht der koningen te verdedigen! Een exegese, die niet veel vertrouwen wekt in de scherpzinnigheid van Salmasius.

In het derde hoofdstuk ontleent Salmasius zijn argumenten aan het Nieuwe Testament en de Kerkvaders.

Christus heeft ons in Lucas 22 geleerd, dat de koningen heerschappij voeren over de volken. De koningen zijn dus de heeren. Geheel in strijd met deze leer van Christus is de meening van de fanatieke Engelsche Molossiërs, die bij monde van hun verdediger, een boosaardigen pleitbezorger van den goddeloozen moord, dien zij bedreven, leeren, dat het volk de heer is van den koning en de koning een creatuur van het volk.

Petrus, dien Salmasius noemt „Apostolicae coronae princeps [1])" heeft gezegd: „Weest allen menschelijken ordeningen onderdanig om Gods wil, hetzij van den koning, hetzij van den stadhouder".

Paulus zegt: „Alle ziel zij den machten over haar gesteld onderworpen, want daar is geen macht dan van God en de machten, die daar zijn, zijn van God verordineerd". „We kunnen ons aan het bevel van God niet onttrekken. Zij, die zich, onder het voorwendsel van de vrijheid, daaraan niet willen onderwerpen, zijn geen ware dienaren van God, noch waarlijk vrij, wanneer zij den schijn van de vrijheid voor een deksel van hun boosheid gebruiken. Wat doen die Molossische monsters anders, die nu Engeland's regeering met een ondragelijke tyrannie overlast aandoen?" [2])

Petrus heeft gezegd: „Vreest God, eert den koning". Paulus heeft gezegd, dat men schatting, tol en eerbied moet geven, wien men het schuldig is. De Heiland zei: „Geef den Keizer, wat des Keizers is en Gode, wat Gods is."

Soms gaat Salmasius weer terug en haalt een tekst, bijvoorbeeld uit

---

eorum quae ageret exigi posset aut qui propter mala facta poenam persolvere deberet. Illustris est apud Josephum locus lib. XV Antiquitatum, Cap. IV, de Herode, qui cum postularetur apud Antonium a quo precarium obtinuerat regnum, caedis in Aristabulo commissae, uxoris suae Mariamnes fratre, Antonius respondit, non esse justum aut aequum a rege reposci rationem eorum quae tanquam rex egisset". Wij zouden uitroepen: *Non tali auxilio talis argumenti!*

[1]) Ibid. p. 112.

[2]) Ibid. p. 116.

Jeremia, Cap. 27, vers 6, waar God Nebuchadnezar zijn knecht noemt. De koningen zijn dus de knechten en dienaren van God; zoo zijn de onderdanen de knechten en dienaren van den koning. De nieuwbakken heiligen echter meenen, dat de koning de knecht en dienaar des volks is [1]).

De Engelsche wijzen zeggen, dat alle macht uit het volk voortkomt. Maar wie is dat volk, aan wien de souvereiniteit toekomt? Komt de souvereiniteit toe aan het geheele volk of aan een gedeelte van het volk? Indien het geheele volk souverein is, wie moeten dan gehoorzamen? Zoo niet, hoe worden dan die deelen onderscheiden? „Aliud est populus, aliud magistratus".

Salmasius beweert soms dingen, die klaarder dan de dag zijn; zoo zegt hij: „Het volk moet zelfs, waar het zelf de magistraten kiest, gehoorzamen, evenals de soldaten aan den veldheer, dien zij zelf hebben gekozen om over hen te bevelen [2])".

Belachelijk is volgens hem het bedenksel van de fanatieken, dat de Overheid komt van het volk. Wie is dan het volk? Maarten de schoenlapper, Willem de bontwerker, Jan de snijder?

De Apostel Paulus is van een andere leer; hij zegt in zijn brief aan Titus, Cap. III: „Vermaan hen, dat zij den overheden en machten onderdanig zijn" en I Timotheus, Cap. II, dat er gebeden moet worden voor den koning en voor allen, die in hoogheid zijn gezeten, opdat zij een gerust en stil leven leiden. Ook de Spreuken worden in dit verband aangehaald: „door Mij regeeren de koningen en het hart des konings is in de hand des Heeren."

In het vervolg van hoofdstuk III komen de Kerkvaders aan het woord en ook de theorie en practijk van de Joden en van de eerste Christelijke Kerk worden verhaald; in hoofdstuk IV, V, VI en VII worden Irenaeus, Tertullianus, Ambrosius en Augustinus achtereenvolgens geplunderd. Van Ambrosius is de exegese van het „*Tegen U alleen, o God, heb ik gezondigd*", als aanduidende, dat David als koning boven de wet stond. Ambrosius predikt werkelijk de volkomenste onderdanigheid. Zelfs wanneer de keizer het vaderlijke erfdeel zou opeischen, zou Ambrosius hem ter wille zijn. Ook Augustinus leert het goddelijk recht der keizers. De keizer kan andere wetten maken en staat dus boven de wet: dit is de

---

[1]) Ibid. p. 121.
[2]) Ibid. p. 122.

redeneering van Augustinus[1]). Ook Isidorus Hispalensis Episcopus spreekt aldus: De koningen moeten alleen tegengehouden worden door vrees voor God en de Hel[2]).

Salmasius eindigt het derde hoofdstuk met een resumptie: het blijkt dus overtuigend, wat we hierboven hebben aangetoond, dat volgens de leer der vaderen uit de vier eerste eeuwen, die alleen evangelisch en Christelijk genoemd mogen worden, de goede en slechte koningen door God gewild zijn, dat de koningen alleen God tot rechter hebben en niet door wetten of door hun onderdanen gevonnist kunnen worden.

In het achtste hoofdstuk komt de geschiedenis van Engeland aan de beurt. De Engelsche vadermoordenaars — zoo noemt Salmasius de Independenten — houden vol dat de Engelsche regeeringsvorm gemengd is en doorzult met democratische ideeën. Bij het Parlement, zooals zij het noemen, is alleen de naam en glorie van de majesteit en niet bij den koning. We moeten nu onderzoeken, of de koning van Engeland, Schotland en Ierland, een koning is niet alleen in naam, maar ook inderdaad, met al de rechten van een volledig koning.

Dat het koningschap in Engeland erfelijk was, is gemakkelijk te bewijzen, want ondanks alle beweringen is de regeeringsvorm nooit veranderd. De regeering was altijd monarchaal en altijd erfelijk. In den tijd van Caesar waren er vele koninkrijkjes. Strabo, Boek IV, schrijft van de Britten: δυναστεῖαι δ' εἰσὶ παρ' αὐτοῖς, hiermee wil hij zeggen, dat er een menigte koninkrijkjes in dat eiland waren. Toen Caesar een inval deed, was er een zekere Cassivelaunus koning. Pomponius Mela zegt: „Fert Brittannia populos, regesque populorum". Tacitus zegt van de Britten van zijn tijd: eens gehoorzaamden zij koningen, nu worden zij verscheurd door partijschappen en veeten.

Zoo verhaalt Salmasius de geschiedenis van Engeland, maar zonder eenige waarde voor de beslissing van het punt in kwestie. Aanhalingen uit Caesar en Tacitus moeten bewijzen, dat het koningschap erfelijk was. Het recht van verovering is voor Salmasius een voldoende grond om het bewind van Willem den Veroveraar te wettigen. Hij beweert verder, dat er vóór „the Conquest" geen Parlement bestond, maar kan niet ontkennen, dat er al een soort

---

[1]) Ibid. p. 146.
[2]) Ibid. p. 151.

van vertegenwoordiging was. Hij beproeft dan uit de samenroeping van het Parlement, uit zijn naam en bevoegdheden toch te bewijzen, dat de koning boven het Parlement staat. De koning van Engeland heeft een macht even groot als een Oostersch vorst of een Europeesch monarch [1]). Allerlei statuten en acten worden opgerakeld om aan te toonen, dat de koning de opperste macht heeft in burgerlijke zaken, strafrecht en godsdienst [2]).

De Independenten zijn nog slechter dan de Jezuïeten, want de laatsten richten hun pijlen alleen tegen slechte koningen, de eersten tegen slechte en goede. In hoofdstuk X worden de Puriteinen geschilderd en de *Basilicon Doron* van Jacobus I aangehaald. De Puriteinen komen er slecht af; allerlei scheldwoorden worden hun naar het hoofd geslingerd; ze zijn fanatiek, oproerig, huichelachtig. Jacobus heeft zijn zoon wel terecht tegen hen gewaarschuwd, zegt Salmasius. Maar de Independenten worden het hardst gescholden. Cromwell, „Rex Independentium, Angliae Tyrannus, Regis sui perduellis et parricida" is de gruwelijkheid in eigen persoon. Voordat hij met zijn leger overtrok naar Ierland, wist hij een edict van het Parlement uitgevaardigd te krijgen, waarbij aan allerlei secten en ketterijen toegestaan werd in het openbaar godsdienstoefening te houden. Alleen de Episcopalen werden van deze vrijheid uitgesloten, terwijl de Antinomisten werden geduld, ja de Arianen, Photinianen, Chiliasten en duizend van zulke fanatieke monsters. De Episcopalen werden Baäldienaars genoemd, maar allerlei ketterijen geduld. De Presbyterianen zijn ook schuldig, want zij hebben gemeene zaak gemaakt met de Independenten. Maar de groote meerderheid van het Engelsche volk heeft hun zijde niet gekozen; de koning is omgebracht door de woede van misschien slechts het honderdste gedeelte der bevolking.

Tegen dit boek moest Milton nu een verweerschrift opstellen. Hiermede hield hij zich bezig gedurende het jaar 1650; op den 31sten December 1650 verscheen „*Johannis Miltoni Angli. pro Populo Anglicano Defensio contra Claudii Salmasii Defensionem Regiam*".

Milton heeft evenals Salmasius zijn verdediging verdeeld in 12 hoofdstukken en een voorrede. De voorrede laat al dadelijk het

---

[1]) Ibid. p. 475.
[2]) Ibid. p. 530.

groote meesterschap van Milton gevoelen: „Ofschoon ik vrees, dat ik in het verdedigen van het Engelsche volk even rijk aan woorden, maar arm aan argumenten ben, als Salmasius het is in zijn *Defensio regia*, hoop ik het verheven onderwerp te behandelen met ernst en met een daaraan evenredige gezindheid. Ik spreek over geen geringe of alledaagsche zaken, maar over een zeer machtigen koning, die, nadat hij de wet verkracht, den godsdienst benadeeld en naar eigen inzicht had geregeerd, door zijn volk, dat hem langen tijd had gediend, in een oorlog was overwonnen, in de gevangenis was geworpen en toen hij geen verwachting opwekte van beterschap, eindelijk door den Hoogen Raad van zijn rijk was ter dood veroordeeld en voor de poorten van zijn paleis terechtgesteld. Ik moet tevens aantoonen met welk recht en volgens welke wet dit geschiedde en het zal mij niet moeilijk vallen mijn dappere en kloeke medeburgers, de verdienstelijkste van alle burgers en volken der wereld, te verdedigen tegen de boosaardigste lasteringen van den waanzinnigen sophist, die zich gedraagt als leider en hoofd van de overige schreeuwers.''

Milton wijst dan verder op de opgeschroefde hoogdravendheid van Salmasius, op zijn zwetsende breedsprakigheid en ten slotte op zijn inconsequentie. In zijn *Apparatus contra primatum Papae* had Salmasius de meening geuit, dat zelfs de bisschoppen een kwaad waren in de Christelijke Kerk en dat die weer moest terugkeeren tot haar vroegeren eenvoud; in zijn *Defensio regia* bejammert hij daarentegen de afschaffing van de bisschoppen.

In het eerste hoofdstuk bestrijdt hij dan het patriarchale karakter van het koningschap. Een vader en een koning zijn verschillende personen. Een vader heeft ons verwekt, de koning niet. Wij hebben onszelf een koning gegeven. Het volk is er niet om den koning, maar de koning om het volk.

Het tweede hoofdstuk bevat in het kort het volgende: Een koning en een tyran zijn verschillende, tegenstrijdige begrippen. Een koning beveelt niet alleen, maar gehoorzaamt ook. Hij moet in de eerste plaats aan de wet gehoorzamen. De koningen staan onder de wet. Ook de Israëlieten verlangden geen koning, die boven de wet stond. Is het den koning geoorloofd allerlei slechte dingen te doen? Is het den koningen geoorloofd te rooven, te moorden en te hoereeren [1])?

Indien het vergund is, God aan te roepen tegen een koning, is

[1]) *Pro Populo Anglicano Defensio*, p. 12.

het zonder twijfel ook oorbaar een middel te beramen om zich van een tyran te ontdoen. Israël werd het kwalijk genomen een koning te hebben begeerd: hoe is het dan mogelijk, dat wij iets onloffelijks of boos hebben gedaan door onzen koning, dien we niet hebben begeerd, te verwerpen?

De Israëlieten hebben, toen ze uit Babylon teruggekeerd waren, de republiek weer ingevoerd. Uzzias, door de priesters uit den tempel verwijderd, onderwierp zich aan de verordeningen omtrent melaatschen als een gewoon Israëliet en deed afstand van de regeering.

De leer, dat de koning aan niemand rekenschap behoeft af te leggen en aan niemand verantwoording verschuldigd is, is volgens Aristoteles in de hoogste mate tyranniek en niet te dulden bij een vrij volk.

Niemand kan — volgens Salmasius — toezien op de uitoefening van de koninklijke macht, want de koningen hebben hun macht alleen van God. Milton antwoordt: „Saul werd slechts door de wederstrevigheid van Israël koning en oefende die macht slechts uit, nadat hij te Gilgal ten tweeden male tot koning was benoemd. David werd slechts tot koning van Israël benoemd, nadat er een verbond tusschen het volk en hem was gesloten. Jojada maakte Joas tot koning, maar ter zelfder tijd maakte hij een verbond tusschen vorst en volk."

Milton voert verder aan, dat bijzonderlijk moet worden aangetoond, dat de koningen door God zijn geroepen. 1 Kronieken 29 staat daar om de koningen te vermanen, dat, hoewel zij goden genoemd zijn, de Heere de Opperste macht is, wien zij alles te danken hebben. Het recht van God op de geheele Schepping sluit het recht van het volk niet uit.

De Schrift getuigt, dat de koningen door God regeeren, maar ook door Hem van den troon worden gestooten. Het recht van den koning en het recht van het volk komen beide van God. Inderdaad: een tyran verwijderen is vromer dan het bevestigen van een tyran.

Ook Salmasius heeft beweerd, dat de koningen wetten hebben gegeven, maar niet, dat ze zich aan die wetten moeten houden. Christus is ook een koning, zegt Salmasius. Hij bedoelt daarmee, dat het koningschap een verheven ambt is, maar verliest uit het oog, dat zooveel koningen alles behalve waardige bekleeders van een zoo subliem ambt geweest zijn. Milton antwoordt hem dan ook,

dat een hooge stelling een persoon eischt van uitmuntende zedelijke grootheid.

Allerlei dwaasheden en ongerijmdheden verkondigt Salmasius, volgens Milton. Gods macht draagt hij over op menschen. Hij maakt van Samuel een baatzuchtige en van den Heere God een onoprechte.

Salmasius beweert, dat alleen God rechter moet zijn over tyrannen; God moet dus ook alleen de rechter zijn over roovers, herneemt Milton. Het tweede hoofdstuk eindigt dan met de lasterlijke aantijging, dat Karel I zijn eigen vader zou vergiftigd hebben.

Hoofdstuk III begint met te beweren, dat genoegzaam is aangetoond, dat de koningen onder de Mozaïsche wet gebonden waren aan de wetten, evenals het volk, en dat het te dwaas is te denken, dat de koningen ongestraft de wetten mogen overtreden. Maar nu de koningen onder het Evangelie?

Maria jubelt er in, dat God de hoogmoedigen heeft verstrooid en de machtigen van de tronen heeft gestooten. De Apostel Paulus raadt den onvrijen aan, te streven naar de vrijheid: „Gij zijt duurgekocht; wordt geen dienstknechten der menschen".

Milton haalt ook Mattheus 17 aan: „Wat dunkt u, Simon? De koningen der aarde, van wie nemen zij tollen of schatting, van hun zonen of van de vreemden?" Petrus zeide tot hem: „Van de vreemden." Jezus zeide tot hem: „Zoo zijn de zonen dan vrij." Christus zou dus nooit hebben gezegd, dat het het recht der koningen was, hun volk te berooven, te vernietigen, te kwellen en te dooden.

In Matthëus 22 wil Christus de vragers, die hem een valstrik trachten te zetten, wegzenden en antwoordt dan: „Geef den keizer wat des keizers is en Gode, wat Godes is". Christus heeft dit alles niet gezegd om de plichten tegenover den keizer op te noemen, maar om den Farizeeërs het masker der huichelarij af te lichten.

Milton beweert, dat Chrysostomus voldoende de uitspraken van Christus en de Apostelen heeft verklaard: Christus en de Apostelen hebben er voor willen waken, dat men hen voor oproerige lieden hield. Christus wilde den Staat op een zedelijke basis grondvesten. Christus en de Apostelen hebben nooit de overheersching van tyrannen verdedigd. De Apostel bedoelde met het „Alle ziel zij den gestelden machten onderdanig" niet, dat men alle wetten en instellingen van een natie moest afschaffen en alles moest onderschikken aan de luimen van één mensch.

Pindarus zegt bij Herodotus zelfs: de wet is de koning van allen. Orpheus zegt in een hymne, dat de wet de koning is van

sterfelijken en onsterfelijken. Plato beweert in zijn *Leges*, dat de wet het beste in den Staat moet zijn en in zijn *Epistulae* zegt hij, dat hij dien Staat het meest prijst, waarin de wet de hoogste Bevelvoerster is, en niet dien, waarin de koning Opperheer is.

Volgens Milton is de Overheid een instelling van God, opdat de Overheid er voor zorge, dat het menschelijk geslacht onder wetten leeft. Bij vrije volken is de magistraatskeuze aan het volk zelf. In dien zin zijn koningen en overheden menschelijke instellingen. Bij de Israëlieten alleen werd de koning volgens Goddelijke aanwijzing gekozen.

Chrysostomus zegt duidelijk: De Apostel spreekt er niet van, dat iedere vorst door God aangesteld is, maar dat iedere macht door God aangesteld en dus van God is. De Christenen moesten wel Nero gehoorzamen, maar de Engelschen behoeven niet de tegenwoordige republikeinsche regeering te gehoorzamen volgens Salmasius!

Milton drijft Salmasius in het nauw, door uit een van diens geschriften [1]) een uitspraak aan te halen, waarin hij de aristocratische republiek verkiest boven de monarchie. Daarmee is hij het eens; maar hij gaat nog verder; volgens Milton heeft God door de instelling van de Richteren aangeduid, dat de republikeinsche regeeringsvorm de beste is.

Milton beweert verder, dat alleen de Schrift absolute autoriteit heeft en dat de Kerkvaders zeer dikwijls den eenvoud van de Schrift verduisteren. Tertullianus vond, dat de Keizer geen Dominus genoemd mocht worden, daar alleen God dien naam droeg; toch vond hij de moordenaars van Domitianus vadermoordenaars.

Athanasius beweerde, dat het schandelijk is, dat de koningen der aarde den menschen belastingen opleggen. Hij heeft dat echter niet gelezen in het Woord Gods; de vorsten zelf hebben hem op die gedachte gebracht.

In Jesaja 54, vers 16 staat: „Ook heb ik den verderver geschapen om te vernielen." Zou nu de verderver boven het recht staan, vraagt Milton?

Hij verwijt ten slotte Salmasius nog een groote inconsequentie: gij wilt geen tyran in de Kerk, den Paus, maar wel een tyran in den Staat, den absoluten koning.

In hoofdstuk IV wordt Salmasius weer op den voet gevolgd. De

---

[1]) *De Episcopis dissertatio*, p. 4.

geschiedenis van Salomo en Rehabeam wordt door Milton verteld om te bewijzen, dat er geen absoluut koningschap bestond. Jehu werd door God verkoren om het vonnis aan zijn koning Joram en koning Ahazia te voltrekken. In de Heilige Schrift staat er niets van, dat de Hebreeën geen vorst, die zich misdroeg, mochten vonnissen.

Milton beweert verder, dat ook de heilige Vaders, de eerste bisschoppen, zich niet ontzagen om desnoods een burgeroorlog aan te stoken: Konstantinopel werd herhaaldelijk, toen Chrysostomus was verbannen, door een oproer tegen keizer Arcadius geteisterd. Hij noemt verschillende bisschoppen op, die zich verzet hebben tegen het wereldlijk gezag.

In hoofdstuk V betoogt Milton: „Indien de koning er is om het volk, is het volk er dus eerder en is het hooger dan hij; wanneer dit alzoo is, kan er geen enkel recht voor den koning bestaan, waarom hij het volk kwelt of in slavernij houdt" [1]).

Het is volgens hem ook bespottelijk, dat de mindere misdadigers voor hun euveldaden worden gestraft en dat de koningen, die zich misgaan, niet gestraft zouden mogen worden en nog zouden moeten worden geëerd als personen, die God zeer dicht naderen.

Dan ontleent Milton eon aantal argumenten aan de Romeinsche geschiedenis en aan de klassieken. Romulus heeft, volgens Tacitus, naar eigen goeddunken Rome geregeerd; maar toen waren er geen wetten, omdat er eigenlijk nog geen staat was. Onder Servius Tullius daarentegen waren er wetten, die hij eerst bevestigde, voor hij als koning erkend werd.

De keizers hebben volgens Milton zich door listen en lagen meester gemaakt van het gezag, maar in den tijd van Theodosius en Valens was de keizerlijke macht geregeld bij de wet. Het keizerlijk gezag was in groote mate usurpatorisch. Daarom kan men aan de uitoefening van dat gezag geen argumenten ontleenen voor het onbeperkt koningschap, eer het tegendeel.

De Romeinen hebben de tyrannie der slechte keizers slechts noode geduld. Goede keizers hebben steeds getracht volgens wettelijke bepalingen te regeeren. Kwalijk kan men — volgens Milton — een goede regeering hebben, als die gevestigd is op de willekeur van een vorst.

Tacitus verhaalt ons, dat ook de macht der Germaansche koningen

---

[1]) *Defensio pro populo Anglicano*, p. 47.

in alle dingen beperkt was. Over de minste dingen moest de volksvergadering geraadpleegd worden.

Milton put als het ware zijn klassieke geleerdheid uit om te bewijzen, dat de wet het hoogste behoort te zijn in een geordenden staat. Op de uitspraak van Salmasius: „De koninklijke macht moet de hoogste macht zijn in den Staat", antwoordt hij: „Plato en Euripides zijn het in het geheel niet met u eens. Volgens hen — Euripides voert Theseus sprekende in — heeft het volk de grootste macht. In Thebe werd men niet geregeerd door één mensch; de stad was vrij en het volk regeerde. Plato zegt: de wet is de opperste macht; de koning mag leiding geven; maar hij staat onder de wet".

Milton gaat voort met het pleiten voor volkssouvereiniteit. De rechten van het volk zijn afgestaan aan de Overheid. Indien de Overheid de belangen van het volk niet goed behartigt, kan het volk zijn rechten weer opeischen. Een verstandig volk zal evenwel niet alle macht afstaan en niet gauw het afgestane recht weer terugeischen. Het heil van het volk blijft de opperste wet en daarom moeten niet de rechten van den tyran, maar de rechten van het volk worden voorgestaan.

Op de menigte personaliteiten, die Milton naar het hoofd van Salmasius werpt, zullen wij niet ingaan. Het is onverkwikkelijk deze twee geleerde mannen zich te zien verlagen tot den rang van scheldende baliekluivers. Maar ondanks deze vlekken blijft Milton's *Defensio* een meesterstuk van polemiek, gemeten naar de eischen van zijn tijd.

De uitwerking van de „*Defensio pro populo Anglicano*" was verbazend. Salmasius was voor eenigen tijd de mond gesnoerd; maar hij had handlangers, die hand- en spandiensten voor hem verrichtten.

In het jaar 1652 verscheen in Den Haag bij Adriaan Vlac een tractaat tegen Milton: „*Regii sanguinis clamor ad coelum*", opgedragen aan Karel II. De schrijver was Petrus du Moulin. Milton verdacht echter Alexander Morus, predikant te Middelburg, van het schrijven ervan.

Deze brochure is eigenlijk een samenvatsel van de „*Defensio Regia*". De toon is nog erger dan van de reeds genoemde pamfletten. De scheldwoorden zijn grover en de lasteringen venijniger. De latere hoogkerkelijke royalisten, ja zelfs Dr. Johnson, de vermaarde schrijver der „Lives of Poets", hebben den laster heel gretig aangenomen en verbreid. Een anti-churchman moest

noodzakelijkerwijze een slecht mensch zijn. Daarom stond het vast, dat Milton in zijn jeugd een losbol en op lateren leeftijd een vrouwenmishandelaar was.

In de voorrede van den *Clamor* staat een versregel, waarin de blindheid van Milton wordt gebruikt om den indruk van zijn verfoeilijkheid nog te vergrooten. Een weinig verder wordt gezegt: „non tetrior ulla Pestis et ira Deum Stygiis sese extulit undis". De voorrede aan den Christelijken lezer eindigt met: „Exurge Deus ultionum, o Deus fortis ultionum, exurge!" Voor den toon van het geschrift is teekenend de — naar mijn meening — godslasterlijke vergelijking van den gerechtelijken moord op Christus met de terechtstelling van Karel I. De Joden, die den Heiland kruisigden — zoo staat er — waren niet zoo schuldig als de Independenten, die Karel I op het schavot brachten [1]).

Toen de tijding van den moord, zegt de schrijver, naar het vasteland overkwam, waren de vrome menschen verbijsterd. Daar stond Claudius Salmasius op, een prins op het gebied der letteren. De groote Salmasius heeft zich geheel gewijd aan de verdediging van den koning; hij heeft het web stukgereten. Nooit was de groote man grooter. Tegen dien grooten man wilde Selden niet schrijven, maar Milton zou met vuile modder naar hem gooien.

„Wie is die Milton?" zoo vraagt de auteur van den *Clamor* dan verder. De menschen beweren, dat hij van de universiteit van Cambridge is weggejaagd en dat hij zijn vaderland ontvlucht is en naar Italië getrokken. Toen de beroeringen in Engeland uitbraken, is hij teruggekeerd, in de hoop er wel bij te varen en is hij door de goddelooze bende als vriend ontvangen. Die eerlooze menschen kunnen ook rekenen op de trouw der boozen, terwijl ze bij de brave menschen geen invloed en vermaardheid krijgen. Na zijn terugkeer heeft hij een boek over de echtscheiding geschreven, waarin hij het goedkeurt, dat het huwelijk ontbonden en gesloten wordt naar willekeur. Van de echtscheiding is hij tot de ontrouw aan den koning gekomen.

De *Clamor ad Coelum* is eigenlijk precies, wat de titel aanduidt: een ten hemel geslaakte kreet. Op elke bladzijde staan moorden als: parricidia, impietates, flagitium, scelus, facinus impii, wonstra etc. Zoo arm aan argumenten het geschrift is, zoo rijk is het aan lofredenen op Karel I, Salmasius en zelfs op Henriette

---

[1]) *Regii Sanguinis Clamor ad Coelum*, p. 4.

Maria. De koning wordt, evenals in de *Eikon Basilike*, voorgesteld als martelaar voor „the Church of England." Alles had hij toegegeven, maar de afschaffing van de Episcopaalsche kerk kon hij niet toestaan. De koning was ernstig en oprecht in zijn onderhandelingen, maar het leger bestond uit schurken. De uitdrijving van leden uit het Hoogerhuis was een wraak van God. De Lords hadden zooveel misdaden goedgekeurd, zij hadden den koning zoo benauwd, waren medeplichtig aan zooveel misdaden.

Du Moulin staat dan ook als auteur verre achter bij Salmasius. Vergelijkingen als Du Moulin maakt, komen bij Salmasius niet voor. De eerste vergelijkt b.v. het vermoorden van koning Karel I door de Independenten met den moord door Nero op zijn moeder en vrouw gepleegd [1]).

Achter den *Clamor ad coelum* staan twee gedichten, één lofrede op den grooten Salmasius en één scheldgedicht op Milton, „in impurissimum Nebulonem, Parricidarum et Parricidii Advocatum".

Salmasius stierf in September 1653. Onder zijn nagelaten papieren was een „*Responsio*" aan Milton. Dit antwoord werd echter eerst in 1660 uitgegeven.

Milton, die van het bestaan van de *Responsio* van Salmasius niets af wist, zette zich tot de weerlegging van den „*Regii Sanguinis Clamor*". Het verweerschrift verscheen onder den titel: „*Joannis Miltoni Angli pro Populo Anglicano Defensio Secunda: Contra Infamem Libellum Anonymum cui titulus Regii Sanguinis Clamor ad Coelum adversus Parricidas Anglicanos. Londini, Typis Newcomianis*, 1654."

Het pamflet begint: „In het menschelijk leven is het de eerste plicht in alle zaken, dat wij dankbaar zijn jegens God en indachtig aan zijn weldaden, en voornamelijk, indien er dingen zijn uitgevallen boven hopen en denken. We moeten nu onzen bijzonderen en plechtigen dank uitspreken om drieërlei reden. Ten eerste, omdat wij zijn geboren in dien tijd, dat de buitengewone deugd der burgers en hun grootheid van ziel en standvastigheid, die allen lof der voorvaderen overtreft, na de aanroeping van God, dien zij klaarblijkelijk als leidsman hebben gevolgd, terwijl er daden en verrichtingen zijn gedaan zoo dapper als ooit sedert de Schepping, den staat uit de slavernij hebben verlost en den godsdienst van een onwaardige dienstbaarheid. Ten tweede, toen spoedig

---

1) *Clamor ad coelum*, p. 103.

velen opgestaan zijn, om, zooals het grauw pleegt te doen, uitmuntende daden op boosaardige wijze te kleineeren, en toen één uit hen, meer dan de overigen omhangen met literairen trots en opgeblazen door de bewondering van zijn vleiers, het schrijven van een zeer eerloos boek had ondernomen om de tyrannie te verdedigen, toen dan ben ik, eer dan eenig ander, als niet ongelijk èn om een zoo vermaarden tegenstander te ontmoeten èn over zulke voorname zaken te spreken, door de bevrijders van het vaderland, in overeenstemming met het algemeen gevoelen, zelf belast met de taak om het Engelsche volk en de vrijheid tegen elk, wie er ook kome, te verdedigen. Ten slotte, omdat ik in zulk een zware zaak, terwijl men zooveel vertrouwen in mij stelde, nòch de hoop van mijn medeburgers nòch hun oordeel beschaamde, nòch er in faalde een groote menigte van vreemdelingen, zoowel geleerde mannen als bekwame mannen van zaken, te voldoen en ik mijn tegenstander zoo versloeg, ondanks zijn onbeschaamdheid, dat hij, geknakt in geest en vermaardheid, gedurende de drie overige jaren van zijn leven, wel dreigde en blies, maar ons geen last meer bezorgde, behalve, dat hij zijn handlangers op riep om zijn faam wat op te knappen" [1]).

Milton gaat zoo voort en hoewel hij, als Vondel, plat en bijna ongelikt zijn vijanden te woord kan staan, blijft hij toch de man van de groote streek en lijn. Daarom is de *Defensio secunda* merkwaardig. Ze is grootscher van opvatting dan de *Defensio prima.*

Milton geeft een mooi overzicht van de vrijheidsliefde van de antieke volken. Toen waren de tyrannen nog geen onderkoningen en stadhouders van God, zooals zij zoo gaarne wilden zijn, toen werden zij nog niet met bijgeloovigen eerbied beschouwd en was het mindere volk door de casuïstiek van den clerus nog niet verzonken in een barbaarschheid, nog erger dan die van de verstompte Indiërs. Want dezen maken de booze demonen, die zij niet kunnen weerstaan, tot Goden, terwijl bij ons de onwetende menschen, tyrannen, die machteloos zijn om hen te beschermen, tot goddelijke wezens verheffen en deze verdervers van het menschelijk geslacht tot hun eigen ondergang wijden [2]).

De Engelschen hadden nu met deze zwarte rij van ingewortelde meeningen, vooroordeelen, lasteringen en vreeselijkheden te kampen,

---

[1]) *Defensio Secunda*, p. 1—3.
[2]) Ibid. p. 4.

en zij hebben met heldenmoed en deugd al de moeilijkheden overwonnen.

„De taak,” zegt Milton, „die mij is opgelegd, is groot en doorluchtig, want ik heb niet alleen te spreken op de publieke tribune, zooals in Athene en Rome, maar voor de geheele wereld van wijze en geleerde mannen in Europa.”

„Hier heb ik voor mij de mannelijke kracht, onwrikbaar tegen de slavernij, daar de levendige en naar waarheid geroemde, edelmoedige dapperheid van de Franschen; hier den vastberaden moed van de Spanjaarden, daar de rustige en kalme zielegrootheid van den Italiaan. Ik ontwaar daar hen, die ademen uit de vrije borst, òf van een grooten geest, òf van een edele gezindheid, die meer gesloten zijn of zich in het openbaar uitspreken, die de vrijheid in 't geheim begunstigen of openlijk bevorderen. Sommigen, die hun toejuiching als uitbazuinen, anderen, die zich langzamerhand gevangen geven en overtuigd worden.”

„Ik heb naar het oordeel van bevoegde rechters den verwaten advocaat van het despotisme geheel verslagen. Salmasius schijnt zelfs bij de koningin van Zweden geheel uit de gunst. Mijn „*Defensio*” schijnt hem van zijn troon te hebben gestort.”

„Ik had dit antwoord reeds vroeger gepubliceerd, als niet de valsche geruchten tot mij waren doorgedrongen, dat Salmasius bezig was geweest met het opstellen van nieuwe schotschriften tegen mij. Ik was van plan mijn krachten te bewaren voor den geduchteren tegenstander, maar nu is Salmasius dood en zijn strijd met mij uit. Ik ben niet van zins met de dooden te vechten. Nu is er evenwel een andere aanleiding voor dezen pennestrijd. Er is iemand — ik weet niet wie — die op mij heeft gescholden. De man noemt zijn naam niet. Het schijnt een schande te wezen te schrijven voor het koningschap. Claudius noemde ook zijn naam niet. Ook deze man heeft zijn *Clamor regii sanguinis* verkocht, daarom moet hij verborgen blijven.”

„Ik ben slechts opgekomen tegen tyrannen. Tyrannen zijn vijandig aan koningen, want een koning wil het recht, een tyran het onrecht. De meeste koningen, die onttroond zijn, hebben dat te danken aan tyrannen. Hij, die den ondergang van tyrannen wil, wil niet den ondergang van koningen. Menschen zooals de schrijver van den *Clamor*, doen veel kwaad aan het koningschap, want zij zeggen, dat de koning geen eerlijk man behoeft te zijn.”

Milton wendt zich dan tegen den armen Morus, dien hij voor

den auteur van den *Clamor* hield, maar in werkelijkheid had deze slechts voor de uitgave zorg gedragen en de voorrede geschreven, die echter naar het gebruik van den tijd door den drukker was onderteekend.

„Daar is een zekere Morus, half Schot, half Franschman (opdat niet één volk en één streek de eerloosheid heeft van den man te hebben voortgebracht) een beginselloos man, en naar overvloedige getuigenissen van menschen met wie hij heeft verkeerd en die hij van vrienden tot vijanden heeft gemaakt, onbetrouwbaar, leugenachtig, ondankbaar, kwaadsprekend en de voortdurende lasteraar van mannen en vrouwen, wier kuischheid hij evenmin spaarde als haar naam."

Zoo geeft Milton een beeld van Morus, hem schetsende als een ontuchtige, die bij voorkeur dienstmeisjes achtervolgde met een overspelige liefde. Van Genève naar Middelburg en vandaar naar Amsterdam getrokken, liet hij overal een geschandvlekten naam achter. Ook de dienstbode van Madame Salmasius heeft hij verleid. Ten laatste zal hij nog aan de galg terechtkomen.

Ook Vlac, de drukker, moet een veer laten; hij wordt een maatschappelijke schipbreukeling genoemd, die overal toe in staat is.

Voor ons zijn die persoonlijke aanvallen in de hoogste mate onaangenaam. We zullen dan ook den aanval op Salmasius voorbijgaan en ons verder alleen bezighouden met de autobiografische mededeelingen van Milton, de schetsen van Fairfax, Bradshaw, Cromwell en de lofrede op Christina van Zweden, welke laatste ook daarom merkwaardig is, omdat Milton in het algemeen geen hoogen dunk van vrouwen had.

„Voor menschen als Salmasius en Morus, zegt Milton, is niets teer. Ze zijn geheel ontbloot van alle edelmoedigheid. Ik word door hen beschuldigd van gebrek aan mannelijke schoonheid en zij verwijten mij mijn blindheid. Hoewel ik niet veronderstel, dat ik zou kunnen treden in een wedstrijd met de Cyclopen, ben ik toch, volgens den auteur van den *Clamor*, een zeer schraal, verschrompeld en bloedeloos mensch. Hoewel iemands lichamelijke verschijning niets beteekent en alleen het Spaansche grauw gelooft, dat de ketters een afschuwelijke gedaante hebben — dat is hun ingeblazen door de priesters — wil ik toch iets meedeelen omtrent mijn lichaam, anders zou men wel denken, dat ik òf het hoofd van een hond òf den hoorn van een rhinoceros had; bovendien heb ik dan tevens gelegenheid om God te danken voor Zijn gaven. Ik weet niet, dat ik ooit befaamd was om mijn leelijkheid bij iemand, die mij gezien heeft; naar den lof van schoonheid heb

ik nooit gestreefd. Mijn statuur is zeker niet groot, maar zij nadert eer de gemiddelde dan de kleine. Maar wat beteekent dat? verschillende beroemde mannen waren klein van persoon. Ik kan iedere lichamelijke oefening uitvoeren. Mijn blindheid heeft mijn oogen niet dof en leelijk gemaakt; men zou zeggen, dat het licht er niet uit was: daarin ben ik dus een veinzer! Verschillende beroemde mannen zijn ook blind geweest: Jacob en Isaac, Doge Dandolo van Venetië, Boemar Ziska, de Boheemsche strijder voor het geloof, en Zanchius."

Milton geeft ook een antwoord op het vers, dat achter den *Clamor* gedrukt was om hem te beschimpen. Het antwoord getuigt van meer vernuft, maar is ook niet voornaam van opvatting. Morus in zijn verhouding tot Bontia, de dienstbode van Salmasius, wordt niet onverdienstelijk gekapitteld, hoewel we ook hier den dichter van *Paradise Lost* in zijn daagsche jas zien. Salmasius wordt weer beschuldigd geld aangenomen te hebben van den Prins van Oranje.

In het volgende gedeelte wendt Milton zich tot de koningin van Zweden. „Mijn eerste „*Defensio*", zoo schrijft hij, trok overal de aandacht. Men was nieuwsgierig te weten, wie het waagde met dat wonder van geleerdheid, Salmasius, in het krijt te treden. Toen men mij las, was Salmasius weg. Ook gij, doorluchtige koningin van Zweden, gij doorzaagt met uw doordringend verstand spoedig de onbeschaamdheid van Salmasius en gij leerdet met een bovenmenschelijke grootmoedigheid aan de souvereinen de waarheid te verkiezen boven den partijleugen. Gij hebt eerst den verdediger van de zaak der koningen bij u ontboden en hem behandeld met de grootste onderscheiding, maar toen gij zijn schaamteloosheid bemerktet, toen hebt gij hem te verstaan gegeven, dat hij kon vertrekken. Gij hebt door uw getuigenis mijn geloofwaardigheid verhoogd. Gij hebt, verlicht door heerlijke stralen van wijsheid en deugd, mijn verdediging met een ongeloofelijke onpartijdigheid en met een verheven minzaamheid gelezen en uw oordeel heeft mij den palm der overwinning toegekend. Ik blijf u eeuwig dankbaar, uw grootheid van ziel is aanbiddelijk voor mij." Milton schijnt toch nog prijs te stellen op het oordeel van de souvereinen, want hij zegt tot koningin Christina: „gij hebt mij verlost van het valsche vermoeden van eerloosheid dat andere vorsten omtrent mij koesteren" [1]).

---

[1]) *Defensio Secunda*, p. 53.

Na de lofspraak op Christina en vóór de beschouwing van de drie heroën van den Grooten Opstand komen de autobiografische mededeelingen. Al de lasterpraatjes van Du Moulin worden met feiten ontzenuwd. Milton maakt behalve over zijn verblijf te Cambridge, ook over zijn Italiaansche reis belangwekkende opmerkingen. Verder geeft hij een overzicht van zijn literaire werkzaamheid. Zoo komt hij ook op de Independenten en op de terechtstelling van Karel I. De voorzitter van het gerechtshof ad hoc, Bradshaw, was genoemd: „een duistere schurk, geplaatst aan het hoofd van de lage en booze Commissie". Milton geeft nu de volgende karakterschets van John Bradshaw.

„John Bradshaw, een naam, dien de vrijheid zelve, waar zij ook vereerd worde, aan de gedachtenis en de beroemdheid zal opdragen, is gesproten uit een aanzienlijke familie. Hij wijdde met ingespannen ernst zijn jeugd aan de studie van de wetten van het vaderland. Hij was later een zeer bekwaam en welsprekend pleiter bij de balie, een moedig voorvechter van de vrijheid en volksrechten, werd in belangrijke staatsambten gebruikt en deed nu en dan met buitengewone onkreukbaarheid dienst als rechter. Ten slotte door het Parlement verzocht als president op te treden bij de berechting van den koning, weigerde hij eerst de gevaarlijke opdracht te aanvaarden. Hij voegde bij groote wetskennis een humane gezindheid, onberispelijke zeden, voor niemand aanstootelijk: daarom vervulde hij zijn opdracht met grooter en meer ingespannen ijver dan iemand ooit heeft gedaan. Hij deed het met meer ernst en vastberadenheid en waardigheid, naarmate hij meer het mikpunt van dolken en bedreigingen was, zoodat het scheen, alsof hij door de Voorzienigheid voorbestemd was voor dat werk. Hij overtreft in roem al de andere Tyranniciden, in die mate als het rechtvaardiger, menschelijker en majestueuzer is een tyran te vonnissen, dan hem onveroordeeld te dooden. Overigens noch droefgeestig, noch hard, maar beminnelijk en opgewekt, volbracht hij zijn taak met standvastigheid, altijd zichzelf gelijk als een consul, die zijn ambt voor het tweede jaar bekleedt, zoodat men zou zeggen, dat hij niet alleen van uit zijn rechterszetel, maar door zijn geheele leven den koning veroordeelt. In raadszittingen en openbare ambten onvermoeibaar, is hij één, die telt voor velen; tehuis is hij naar de mate van zijn vermogen zoo gastvrij en voornaam als iemand; een zeer trouwe vriend en in alle lotgevallen zeer standvastig; niemand is vlugger en volvaardiger dan hij in het erkennen van ware verdiensten en in het bevorderen ervan. Nu eens zijn godvree-

zende mannen, dan weer geleerden, mannen, die bekend zijn om eenig talent, ook militairen en anderen, die tot armoede waren vervallen, door zijn milddadigheid weer opgericht. Wanneer die mannen geen steun behoeven, dan zijn zij zeker van zijn achting en vriendschap. Den lof van vreemden verkondigt hij, zijn eigen daden verzwijgt hij. Niemand is zoo vergevingsgezind als hij. Voor verdrukten en miskenden treedt hij gelijkelijk op. Niemand zal een beteren beschermer, een onverschrokkener en geschikter vriend dan hij kunnen hebben. Geen bedreigingen noch het aanbieden van geld kunnen hem doen afwijken van zijn plicht of hem zijn kalmte ontnemen. Hij zal door zijn deugden blijven leven" [1]).

Op de lofspraak op Bradshaw volgt die op Cromwell. Milton leidt haar op deze wijze in: „de vrijheidsoorlog der Hollanders, zegt hij, is grootscher dan de strijd der Engelschen tegen Karel I; de Hollanders kunnen nooit beschermers der tyrannie zijn. „Toch zijn ze in de hoogste mate onbillijk tegen Olivier Cromwell. Daarom zal ik de uitmuntendheid van zijn karakter en de verhevenheid van zijn vermaardheid trachten te schetsen. Olivier Cromwell is voortgekomen uit een doorluchtig geslacht, dat zich heeft onderscheiden tijdens de monarchie en ook bij het herstellen van den waren godsdienst in dit land. In de kracht en rijpheid van zijn leven, toen hij ambteloos burger was, was hij door niets bekend dan door zijn nauwgezetheid in den zuiveren godsdienst en de eerbaarheid van zijn levenswandel. In stilte heeft hij in zijn borst die vlam van godsvrucht gevoed, die later de kracht was van zijn leven. In het laatste Parlement, dat was samengeroepen door den koning, werd hij door zijn geboortestad afgevaardigd. Spoedig was hij bekend om zijn juiste oordeelvellingen en zijn kloeke adviezen. Toen men zijn toe-

[1]) De uitgever van de *Prose-Works* verhaalt, dat in Amerika vóór den onafhankelijkheidsoorlog het volgende inschrift was gegraveerd in een kanon: „Strangers! ere thou pass, contemplate this cannon, nor regardless be told that near its base lies deposited the dust of John Bradshaw, who nobly superior to selfish regards, despising alike the pageantry of courtly splendour, the blast of calumny, and the terror of regal vengeance, presided in the illustrious band of heroes and patriots who fairly and openly adjudged Charles Stuart, tyrant of England, to a public and exemplary death, thereby presenting to the amazed world and transmitting down through applauding ages, the most glorious example of unshaken virtue, love of freedom and impartial justice, ever exhibited on the blood-stained theatre of human action. Oh! reader, pass not on till thou hast blest his memory and never, *never forget that rebellion to tyrants, is obedience to God*".

vlucht tot de wapenen genomen had, bood hij zijn diensten aan en werd aan het hoofd gesteld van een troep ruiters; deze troep groeide spoedig aan door den toevloed van vrome mannen. Hij overtrof in een korten tijd bijna alle veldheeren door de grootschheid en vlugheid van zijn bewegingen. Dit is volstrekt niet verbazingwekkend. Hij stond volledig onder de tucht van zichzelf; alle vijanden van binnen, zooals ijdele hoop, vrees, begeerten, had hij òf vroeger reeds vernietigd òf onderdrukt. Hij had eerst de heerschappij over zichzelf verkregen en over zichzelf de schitterendste overwinningen behaald: toen hij in het veld kwam, was hij veteraan. Ik kan al zijn zegepralen niet opnoemen. Het geheele Britsche rijk heeft hij met zijn triomfen doorgetrokken. Zijn overwinningen alleen leveren genoeg stof voor een grootsch verhaal. Een bewijs voor zijn buitengewone en bijna bovennatuurlijke deugd is, dat hij niet alleen om zijn militaire eigenschappen, maar door zijn wandel naar de Christelijke voorschriften, allerlei menschen naar zijn legerplaats trok, niet als naar een leerschool voor de krijgswetenschap, maar als naar een godsdienstige leerschool. . . . . ."

„In dit verband kan ook gesproken worden over Fairfax, die den hoogsten moed paarde aan de grootste bescheidenheid en reinheid van levenswandel. Gij moet volgens recht en verdienste uw aandeel in den lof hebben, nu gij u, als eens Scipio Africanus te Literni, terugtrekt, zooveel gij kunt. Gij hebt nu niet alleen den vijand overwonnen, maar ook de eerzucht en begeerte naar roem, die soms de edelste mannen koesteren. Gij moogt uw rust met waardigheid genieten, zooals de helden der Oudheid na vele bemoeienissen hun rust genoten. Gij zoudt u nooit afgezonderd hebben, indien gij niet wist, dat er een beschermer der vrijheid was, in wiens handen ze veilig is."

„Gij, Cromwell, hadt een ander terrein van werkzaamheid. Gij hebt Ierland onderworpen en Schotland veroverd. Gij hebt geen andere titels begeerd dan: leider van onze landsvergaderingen, onze dapperste maarschalk, Vader des Vaderlands [1]). *De titel van koning was Uwer onwaardig.* Als privaat persoon hebt gij over den koning gezegevierd; gij zult niet de goden gaan dienen, die gij hebt overwonnen. Heil u, o Cromwell, want met uw grootheid van ziel past het u zoo. Gij, bevrijder van uw vaderland, bewerker der vrijheid, bewaker en bewaarder daarvan, gij kunt geen grootscher noch

[1]) *Defensio Secunda*, p. 111.

gewichtiger ambt bekleeden; gij hebt niet alleen de daden der koningen, maar ook de verhalen daarvan door feiten overtroffen."

Na deze lofspraak komt de aanmaning en raadgeving:

„Wil toch niet de menschen, die zooveel van u verwachten, teleurstellen. Heb eerbied voor de woorden en blikken van uw krijgsmakkers, die zoo dapper met u gestreden hebben, heb eerbied voor de schimmen van de gesneuvelden, voor de vreemde volken, die zoo veel van ons verwachten. Wanneer de heerlijkheid van de pas opgerichte regeering verdwijnt, dan voert gij ons in een afgrond van schaamte. Heb ten slotte eerbied voor u zelf. Wanneer gij eens inbreuk maakt op de vrijheid, wil dan doen als een goed chirurg, die opereert om den zieke beter te maken. Gij hebt een zeer zwaar werk op u genomen. Die zeer moeilijke taak kunt gij naar mijn overtuiging slechts volvoeren, indien gij uw makkers in uw Raad opneemt."

Uit deze geheele aansporing aan Cromwell spreekt een toon van vrees, dat hij zal bezwijken voor de verlokking der koninklijke waardigheid, en tevens een bijna afgodische vereering voor de republiek, als de vrijheid bij uitnemendheid gedacht.

Een bedekte aanval op Cromwell's kerkelijke politiek [1]) volgt dan: „De Kerk moet aan zichzelf overgelaten worden. De Staat kan de Kerk toch niet sterken en evenmin het omgekeerde. De Kerk en de Staat mogen niet hoereeren met elkaar. Er zullen in de Kerk altijd loondienaars zijn, als de tractementen zoo buitensporig hoog zijn en de liefdegaven niet worden opgebracht, maar afgedwongen."

Op het einde van de *Defensio Secunda* staat een schoone aanmaning tot de burgers van Engeland om toch vooral de vrijheid goed te gebruiken en zich haar waard te betoonen. De hoofdgedachte van Milton is: de vrijheid zonder zedelijken grondslag is onbestaanbaar. Indien de burgers van Engeland de slaaf zijn van hun ondeugden, beteekent hun zegevieren in het veld toch niets. De eerzucht, hebzucht en zinnelijkheid mogen geen heerschappij voeren over de harten der burgers, anders is hun vrijheid niets en zijn ze slaven der zonde. Zoo treedt Milton op tegen de zonden van zijn volk en hij had nu bij zijn echt Christelijke ideeën kunnen aanhalen het schoone woord van Christus: de waarheid zal U vrijmaken.

---

[1]) Voor Cromwell's kerkelijke politiek verg. Masson, *The Life of Milton* IV, p. 565—570. V, 55.

Den indruk, die de *Defensio Secunda* op Morus maakte, moet verbijsterend geweest zijn. Door zijn zedeloozen levenswandel zat hij toch reeds in groote moeilijkheden; die werden er nu niet minder op [1]). Toen hij van zijn eersten schrik bekomen was, publiceerde hij een testimonium morum, *Fides publica*, en later een supplement daarop. Milton gaf daarop weer een *Defensio pro se* uit. Voor iemand, die de persmanieren van dien tijd wil bestudeeren, zijn de schimpschriften van Milton en Morus zeer merkwaardig. Voor ons is alleen belangrijk het laatste gedeelte van de zelfverdediging, waarin Milton de redenen opgeeft, waarom hij dikwijls grove en beleedigende woorden gebruikt. Het blijkt, dat deze hem niet in drift ontvallen, maar dat hij ze bewust gebruikt, met een bepaald rhetorisch doel, nl. om meer indruk te maken en grooter uitwerking te krijgen. Voor ons klinkt dit nog al zonderling; maar Milton kende zijn publiek en zal vermoedelijk wel hebben geweten, welke middelen hij moest aanwenden om indruk te maken op zijn lezers.

---

[1]) Vergelijk Masson IV, p. 459, 627—634, en Stern, *Milton und seine Zeit*, IIde deel, IIIde boek, p. 100 en 297—303.

HOOFDSTUK V.

Andere historische geschriften.

Milton was de penvoerder van de republikeinsche partij. Daarom moest hij ook antwoorden op de vredesartikelen, die de aanhanger van het huis Stuart, de Markies van Ormond, had gesloten met de Iersche katholieke rebellen, tegen het Parlement. Ormond had, in aanmerking genomen den moord, door de Ieren op de Protestanten gepleegd in 1641, een voor hen zeer gunstig verdrag gesloten; de artikelen van dit verdrag worden de artikelen van Kilkenny genoemd. Zijn doel was een legermacht te verzamelen om Karel II op den troon te brengen. Bovendien had hij een brief geschreven aan Jones, den Parlementarischen bevelhebber van Dublin, om hem over te halen zijn lastgevers te verloochenen en de zijde des konings te kiezen.

Zooals wij reeds herhaaldelijk gelegenheid hadden om op te merken, waren de Presbyterianen niet zeer tevreden met den loop der revolutie in Engeland, toen Cromwell de invloedrijkste man werd. Ook de Presbyterianen van Ulster, in het Noorden van Ierland, konden niet nalaten hun misnoegen te kennen te geven. Zij deden dat bij monde van de Classis van Belfast, die haar bezwaarschrift tegen de revolutionnaire regeering van Engeland publiceerde.

Milton schreef naar aanleiding van dit alles zijn „*Observations on the articles of Peace with the Irish rebels, or the Letter of Ormond to Col. Jones, and the Representation of Belfast* (1649)."

Hij handelt eerst over de artikelen van Kilkenny. „Wat die artikelen betreft, zoo schrijft hij, het was één van die meesterstukken van wijlen den koning, dat geen Engelschman anders dan met verschrikking kon lezen. De Ieren waren op één lijn

gesteld met de Engelschen. Van gezag van het Engelsche volk over de Ieren was geen sprake meer. Een geheel koninkrijk was vervreemd. Het oude domein van Engeland was gesmaldeeld.''

„De brief van Ormond aan Yones is zeer fraai, gaat Milton voort. Hij beschuldigt ons omkeerders van den godsdienst en bevorderaars van atheïsme en goddeloosheid te zijn, terwijl hij ons overlevert aan den Antichrist, maar het is een lasterlijke aantijging. Hij begrijpt niet, dat wij juist den godsdienst bevorderen. Het Parlement heeft het Pausdom neergeveld. Wij strijden met geestelijke wapens. De geestelijke leidslieden moeten de hulp van den magistraat niet inroepen. De kerk is gaan ontaarden, toen de hulp van de burgerlijke Overheid werd ingeroepen, wat Christus en zijn Apostelen nooit gedaan hebben. Wanneer de herders der Christelijke gemeenten hun plicht doen, hebben zij den steun van de staatsmacht niet noodig tot bevordering van het geestelijk welzijn der aan hun zorg toevertrouwde kudden. Wij zijn er tegen, dat de wereldlijke macht wordt aangewend om te voorzien in den geestelijken nood, ontstaan door de traagheid, lusteloosheid en nalatigheid der predikanten. Nu worden wij door dwaze, onkundige menschen beschuldigd, dat wij beschermers zijn van valsche godsdiensten, goddeloosheid en atheïsme, maar de geschiedenis van den christelijken godsdienst leert ons zoo te handelen. Onze bestuurders zijn zoo schrander om het zwaard zoover te gebruiken, als de snede ervan kan strekken d. w. z., alleen tegen burgerlijke misdrijven. Het zwaard is altijd een bespottelijk wapen tegen geestelijke dingen'' [1]).

„Menschen, die in de burgerlijke zaken braaf zijn, hebben aanspraak op onze bescherming. Hun geweten moeten wij overlaten aan henzelf. We kunnen alleen trachten hen te overtuigen en voor hen bidden. Nochtans, indien er onder ons verklaarde atheïsten voorkomen, boosaardige vijanden van God en Christus, dan zal het Parlement de gepaste maatregelen nemen om hen onschadelijk te maken. Niemand, die beschuldigd wordt van goddeloosheid en atheïsme, mag geduld worden.'' Milton eischt vrijheid van geweten voor den enkeling; welwillende scheiding van Kerk en Staat. Het verwijt, dat het Gemeenebest de goddeloosheid bevordert, werpt hij zoo ver mogelijk weg.

Ormond had in bovengenoemden brief Cromwell in gezelschap van

---

[1]) *Prose-Works*, II, p. 184—185.

Jan van Leiden genoemd. Daar komt Milton verontwaardigd tegen op. „Cromwell heeft meer roem behaald, zegt hij, dan het heele geslacht Ormond in alle tijden bij elkaar. Cromwell heeft altoosdurende vermaardheid bij het nageslacht verworven door zijn onsterfelijke daden. Wat betreft het vestigen van de tyrannis, dat is meer het doel van de monarchisten dan van hen, die de monarchie hebben vernietigd."

Na dit antwoord aan den Graaf of Markies van Ormond, gaat Milton over tot „the Presbytery of Belfast". Hij pakt de heeren dadelijk kras aan: „Ze zijn dwaas en onbeteekenend. Men zou zoo zeggen, die classis van Belfast zal wel uitblinken door geleerdheid en wijsheid, maar ocharme, ik heb hen nog nooit hooren noemen. En toch, ze beginnen zoo trotsch, vol eigenwaan: Het is hun plicht, te spreken voor God en Zijn volk [1]). De classis van Belfast, een kleine stad in Ulster [2]), meent bevoegd te zijn het geheele volk te vermanen, terwijl de Apostel Paulus den ouderlingen van Ephese beval acht te nemen op zich zelf en de kudde, waarover zij gesteld waren. Uit een barbaarschen hoek worden wij gegispt, worden wij sectariërs genoemd, wordt de leer verkondigd, dat het proces en de executie van den koning zonder voorbeeld zijn geweest. Ze vergeten, deze stompe presbyters, dat John Knox, de eerste stichter van de classis in Schotland, de leer van het recht om vorsten te ontzetten en te vonnissen toegedaan was. En wat is de uitkomst van hun verontwaardiging, roept Milton uit; nu is Ulster in opstand tegen het Parlement en voor Karel II: hoe is hun gedrag nu te rijmen met het altijd aangehaalde Covenant!"

Behalve dit pamflet, dat geschreven werd, toen de republiek pas was opgericht, heeft Milton ook tegen het einde van de republiek verschillende verhandelingen in het licht gegeven, om invloed uit te oefenen op de openbare meening aangaande staatszaken. Deze verhandelingen zijn getiteld: „*The Ruptures of the Commonwealth, the brief Delineation of a Free Commonwealth*, en *The ready way to establish a free Commonwealth*".

Toen in 1659 het Romp-Parlement opnieuw was bijeengeroepen, kreeg het weldra twist met het leger en werd nog in October

---

[1]) „Their duty to God and his people, over whom he hath made them overseeers, and for whom they must give account".

[2]) „A little town in Ulster", — nu evenwel een stad met ruim 350.000 inwoners!

van hetzelfde jaar door generaal Lambert naar huis gezonden. Dit gaf Milton aanleiding tot het schrijven van de eerste der zooevengenoemde brochures, waarvan de titel voluit luidt: *„A letter to a friend, concerning the ruptures of the commonwealth*".

Hij was volstrekt niet ingenomen met den staatsgreep van Lambert; de wedersamenroeping van het Romp-parlement had hem juist groote vreugde veroorzaakt.

Milton geeft te kennen, dat hij niet gesteld is op militaire dictatuur. Het leger moet ondergeschikt blijven aan de Overheid. Met een hart vol weemoedige somberheid bindt hij het leger en zijn hoofdofficieren op de ziel, toch niet lichtvaardig te spelen met de vrijheid. Indien het leger bandeloos wordt, volgt allerlei ellende, tot schade van den godsdienst en de burgerlijke vrijheid.

Er moet een burgerlijke Overheid zijn en zelfs in de Roomsch-Katholieke streken, waar de kennis van den waren godsdienst gemist wordt, zijn de militaire waardigheidsbekleeders ondergeschikt aan de burgerlijke Overheid. Hier in Engeland is de ware kennis; waar is nu de eerbied voor de Overheid? „Het leger mocht den Achan onder hen wel uitwerpen, anders vrees ik, dat de gemeenschappelijke vijand weer binnenrukt en met hem de vernietiging van den waren godsdienst en de burgerlijke vrijheid."

Milton zegt: „De termen, waarop een vergelijk kan getroffen worden, zijn: vrijheid van conscientie voor allen, die belijden, dat de Heilige Schrift de eenige regel des geloofs is, en afzwering van een éénig persoon als hoofd van den Staat".

Het leger wilde geen Presbyteriaanschen kerkvorm met predikanten, onderhouden uit gedwongen tienden. Ook kwam weer de kwestie van Staatskerk of geen Staatskerk, tolerantie of niet-tolerantie te berde.

Milton is in zijn kerkelijke politiek nog altijd Independent, maar hij is afkeerig van driest wapengeweld en voelt, dat de staatsgreep van Lambert voert tot anarchie. Daarom zegt hij: Indien men denkt, dat het beter is het Parlement te ontbinden, daar het niet geheel en al toegeeft aan den eisch van vrijheid van geweten en het noodzakelijk gevolg er van, het afschaffen van het gedwongen onderhouden van predikanten, laat er dan een Raad van State gekozen worden uit het Parlement. Er moet zelfverloochening zijn, en er kan wel een oplossing gevonden worden, indien wij ons bewust zijn, dat we de gemeenschap der heiligen moeten oefenen.

Indien er maar vrijheid van godsdienst is en de monarchie afgeschaft blijft, dan staan we al op een goede basis.

Dit korte overzicht geeft m. i. reeds blijk, dat Milton niet die dogmatische doctrinair was, waarvoor hij altijd doorgaat. Er spreekt een fiere, nog opgewekte, maar zich het gevaar van reactie bewuste geest uit. Evenzoo is het met het tweede tractaat. De toestand was toen reeds donkerder. Monk was meester van den toestand geworden, de ster van de monarchie, van de Stuarts, begon te rijzen. Ieder had zijn advies, ook Milton. Een practisch advies en een theoretisch.

Het practische is: „*The Present Means and Brief Delineation of a free Commonwealth, easy to be put in practice and without delay. In a letter to General Monk*".

Het theoretische: „*The ready and easy way to establish a free Commonwealth and the excellence thereof compared with the inconveniences and dangers of re-admitting Kingship in this nation*". Onder het motto: „*Et nos consilium dedimus Syllae, demus populo nunc*".

Het practische ga voorop: „Het gevaar om een geslacht, dat eens werd uitgeworpen, weer te bekleeden met de macht om zich te wreken is zeer groot. Laten er liever deze maatregelen genomen worden":

„Ten eerste, er worde in iedere stad een Raad opgericht, om het recht te handhaven. Die Raad moge dan een reeks van bevoegdheden hebben. Geschillen tusschen bewoners van verschillende graafschappen kunnen in Londen of in een daarvoor geschikte plaats opgelost worden".

„Ten tweede, in iedere voorname plaats moet het gewone getal heeren en burgers gekozen worden om een Parlement of „Grand" of „General Council of the Nation" te vormen. Deze Raad kan, onder leiding van Uwe Excellentie Monk, over de land- en zeemacht beschikken ter bewaring van den vrede en om onze buitenlandsche politiek kracht bij te zetten. Hij kan de belastingen heffen en de financiën beheeren onder goede hoede en met gedurige rekening en verantwoording. Deze Raad kan de betrekkingen met het buitenland onderhouden, algemeene wetten maken, beslissen over oorlog en vrede, niet zonder de toestemming van iederen Stederaad of zulke andere algemeene vergadering als voor dat doel uit het geheele land wordt samengeroepen."

„Indien die Groote Raad al permanent was, zou hij toch de vrijheid niet in gevaar brengen, daar hij niet veel bevoegdheden

had en het volk besliste over justitieele wetten en de belangen van de geheele republiek. Zoo'n permanente Senaat zou een waarborg kunnen zijn voor onze publieke vrijheid, vrede en eensgezindheid."

Milton vertrouwt, dat Generaal Monk met behulp van zijn beproefd leger de noodige hervormingen zal invoeren en dat alle weldenkende menschen hun medewerking daartoe zullen verleenen.

Thans het theoretische: „*The ready way to establish a free commonwealth*".

Dr. Johnson [1]) zegt smalend naar aanleiding van dit geschrift, dat Milton zoo fantastisch was, dat hij meende in het jaar van de restauratie den toestand nog te kunnen beheerschen door een pamflet. Toch is het een pamflet geheel naar het karakter van Milton. Voor de Nederlanders daarom te meer merkwaardig, daar hij herhaaldelijk de politieke toestanden in de Vereenigde Provinciën als voorbeeld aanhaalt. Milton vindt den regeeringsvorm onzer republiek voortreffelijk, alleen acht hij, en terecht, de vele stedelijke souvereiniteiten schadelijk voor de eenheid en kracht naar buiten.

Milton voelt, dat de bodem begint te schudden. Hij hoort het volksgeschreeuw al, dat roept om den koning niet alleen, neen, dat den Stuart toejubelt als een Redder en Verlosser. Het pamflet is geen pedante dogmatische aanmaning om den toestand naar den zin van Milton te regelen, maar eer een zich vastklemmen aan de vrijheid, die Engeland ontzonk. De gewetensvrijheid is hem dierbaar [2]). Uit dit geschrift blijkt, dat hij den weg van het rationalisme opgaat: *Het ieder kan zalig worden op zijn eigen wijze, wordt hier reeds gevonden.*

Milton begint al dadelijk de vrees uit te spreken, dat sommige menschen met slechte beginselen terug willen keeren tot de monarchie. „Maar," zegt hij, „ik wil toch mijn raad niet achterhouden. Zelfs een ongeneeslijke tyran zal toch wel willen luisteren naar een raad. Indien het hun volstrekt besluit is ons in slavernij te brengen, mogen zij, terwijl zulk een lange vasten van dienstbaarheid voor de deur staat, ons wel een vastenavond vergunnen, waarop we vrijuit mogen spreken en afscheid nemen van de vrijheid" [3]).

Milton geeft dan een overzicht van het gebeurde gedurende de afgeloopen twintig jaar:

---

[1]) In zijn *Life of Milton*, ed. Cassell p. 84.
[2]) *Prose-Works* II, p. 133.
[3]) Ibid. II, p. 114—115.

„Het Parlement had terecht het koningschap afgeschaft. De koning was de eedbreker. Het covenant bond het Parlement niet, daar de koning den godsdienst verstoorde. Het Parlement was ook slechts gebonden aan de natuurwet, evenals de godsdienst aan de evangelische voorschriften. De vrijheid was op schitterende wijze bevochten op het slagveld en met gloed verdedigd tegen een vermaarden lasteraar. Twee groote geweldenaars hebben wij overwonnen, het bijgeloof en de dwinglandij. Wanneer we nu weer terugkeeren tot de slavernij, worden wij de spot van onze vijanden. We zijn dan gelijk aan de menschen, van wie de Heiland zegt, dat ze de kosten niet begrooten voor hun torenbouw. We mochten wel een voorbeeld nemen aan onze naburen van de Vereenigde Provinciën."

„De Heiland zelf heeft het merkteeken van heidendom gezet op de koningen. Hij zegt Lucas XXII, 25, 26, dat de koningen der heidenen geweld gebruiken. Welke regeeringsvorm zou nu meer het voorschrift van Christus nabijkomen, dan een vrij gemeenebest? De grootsten zijn daarin altijd afhankelijk van het geheele volk, dat zij belangeloos dienen; zij achten hun eigen zaken gering, en zijn ook niet verheven boven hun broederen; zij leven eenvoudig in hun gezinnen, wandelen op de straat als andere menschen, kunnen vrij toegesproken worden, gemeenzaam, vriendelijk zonder aanbidding. Een onzedelijk hof zal het volk bederven. Er zal ook een koningin tot onzen last zijn en meestal een vreemde vrouw en dan nog een Pausgezinde. Ook nog een koninginmoeder!"

„We mogen ons wel herinneren, dat we dit nog niet lang geleden hier in ons land hebben gezien en dus behoeven wij zelfs niet te kijken naar het Fransche hof, waar verlokkingen en verleidingen dagelijks den protestantschen adel bederven en verderven"[1].

„Het koningschap is niets anders dan een pronkgewaad voor de uitoefening van staatszaken. Het geluk van een volk moet noodzakelijkerwijze het veiligst en zekerst berusten bij een vollen en vrijen raad, dien het zelf heeft gekozen, waar geen enkel persoon, maar de Rede alleen, regeert. En wat krankzinnigheid is het voor hen, die op edele wijze hun eigen zaken kunnen regelen, alles in handen te geven aan één persoon en gelijk minderjarige kinderen alles ter beschikking van hun voogd te stellen, die nooit kan volbrengen, wat hij onderneemt. Die ambtsdrager wordt dan koninklijk betaald en is geen dienaar, maar heer van het volk."

[1]) *Prose-Works* II, p. 117.

„Wanneer het volk zijn eigen zaken niet kan regelen, is het nog minder waard dan de mieren, want die kunnen het wel.''

„Een democratische regeering of republiek is veiliger en beter voor de welvaart, door gemeenschappelijke voorzorg en raad van op voet van gelijkheid staande menschen uit het bedrijvig leven, dan de enkelvoudige heerschappij van een heerschzuchtigen monarch.''

„Het is een verwonderlijke zaak en bijna niet te begrijpen, hoe een volk, dat zoo manmoedig heeft gestreden op het slagveld, zoo onverstandig is zijn vrijheid niet te kunnen gebruiken en na tien of twaalf jaar strijdens, weer op dwaze wijze zijn nek onder het juk kromt, dat het heeft verbroken. Alle Protestanten verwerpen het stadhouderschap van den Paus over de kerk, daar Christus zelf zijn kerk regeert, maar hoe komen die menschen dan aan de legende, dat koningen stedehouders van God zijn?''

„Nu is het de gelegenheid, de geschikte tijd, dat we een vrij gemeenebest kunnen verkrijgen en het voor altijd in het land vestigen zonder moeilijkheid of uitstel. De grondslag voor elke rechtvaardige en vrije regeering (aangezien de menschen zoo dikwijls hebben geleden door het opdragen van alles aan één persoon), is een gemeenschappelijke raad van de bekwaamste mannen, gekozen door het volk om van tijd tot tijd te beraadslagen over de openbare zaken ten algemeenen nutte. Bij dezen grooten raad moet de souvereiniteit berusten, niet overgedragen maar slechts toevertrouwd. Onder dezen waarborg moet die raad de beschikking over de zee- en landmacht hebben, om de vrijheid en den vrede te handhaven, moet hij de belastingen heffen en de financiën beheeren, ten minste met sommige inspecteurs, ter geruststelling van het volk aangewezen, om na te zien hoe de geldmiddelen worden besteed'' [1]).

Voor periodieke aftredingen en verkiezingen gevoelt Milton niet veel. „Die wenteling lijkt veel op de wenteling van het Rad der Fortuin [2]). Ook zouden vele bekwame mannen gevaar loopen buiten geworpen te worden. Een permanente senaat, een voornamelijk door het volk gekozene, behoeft bij ons, waar de weldenkenden òf in een staand leger òf in een welgeordende militie een wapen hebben in hun eigen hand, geen vrees aan te jagen.''

„Het koningschap wordt vaak veiliger en duurzamer geoordeeld dan de republiek, omdat de koning niet aftreedt dan door zijn overlijden.

---

[1]) *Prose-Works* II, p. 121.
[2]) Ibid. p. 122.

Maar een gemeenebest kan men voor onsterfelijk houden en daarom in zeer hooge mate vast, veilig en zonder schommelingen; de dood van een koning veroorzaakt dikwijls vele gevaarlijke veranderingen; maar de dood nu en dan van een Senator wordt niet gevoeld."

Zoo haalt Milton verschillende voorbeelden aan: het Sanhedrin bij de Joden, den Areopagus bij de Atheners, den Raad der Ouden bij de Spartanen, den Senaat in Rome. In Venetië houdt de aristocratie de regeering in stand. Ook in de Vereenigde Provinciën. Milton toont goed ingelicht te zijn, als hij over den regeeringsvorm onzer republiek spreekt [1]).

Met het „profanum vulgus" dweept Milton niet. Het kiesrecht wil hij beperken, daar hij een ruwe menigte niet wil vergunnen te beslissen over 's lands zaken. Ook is hij voor getrapte verkiezing.

Den naam Parlement wilde hij afschaffen, daar die kwam van het gesprek, zooals de Normandische koningen het noemden, van lords en commons met den koning. Hij wilde een permanenten Raad voor een vrij gemeenebest hebben, met den titel van „Grand or general council". Hij vindt, dat zoo'n vergadering best de zaken in Engeland op goede orde kan stellen — indien ten minste de zonden van het volk God niet tot toorn hebben verwekt, — tot de komst van den eenigen, waren, en alleen te verwachten koning, „den eenigen waardigen, daar hij onze eenige Zaligmaker is, de Messias, de Christus, de eenige erfgenaam van zijn Eeuwigen Vader, de eenige door Hem gezalfde en gewijde." Milton gaat dan in dezer voege voort: „Bovendien hebben wij Engelschen niet zulke groote verplichtingen aan een aanzienlijke familie, zooals onze naburen aan het huis Nassau. Het is voor ons nog al gemakkelijk de republiek blijvend te vestigen. Wanneer we het niet doen, zullen we handelen evenals de Israëlieten. We zullen dan ook tot God roepen vanwege onzen koning."

„Wat de Presbyterianen in hun verdwaasdheid denken, is mij onbegrijpelijk. Laten zij niet meenen, dat hun oude daden zijn vergeten. Laten zij de royalistische pamfletten maar eens lezen, die nu alom verspreid worden" [2]). Milton striemt dan de Presbyterianen en kenschetst de vrienden, die zij hebben, als dienaars van Bacchus en Venus. „Wij," zegt Milton, „verlangen niets anders dan gewetensvrijheid. Een vrij gemeenebest kan ons die het best verschaffen. Een republiek

[1]) *Prose-Works* II, p. 124.
[2]) *Prose-Works* II, p. 132.

is alleen grootmoedig genoeg dit dierste goed der menschheid te schenken. Zelfs koningin Elizabeth vervolgde de Presbyterianen, omdat zij bang was voor vermindering van haar koninklijk gezag.''

„Hoe kunnen wij vrijheid van geweten verwachten van lieden, die reeds van de wieg af beginselloos zijn, die opgevoed zijn en beheerscht worden door Spaansche en papistische raadgevers en die op Spanje en Rome blijven steunen? Een zoon van Karel I, weder plaats nemend op den troon, zal den raad van zijn vader wel opvolgen en de kerk van Engeland in haar heerschappij handhaven en de dwalingen en scheurmakerijen onderdrukken, onder welke hij het presbyterianisme één van de voornaamste rekende.''

„Wanneer de graafschappen de bewaking van het recht zelf in hun handen hebben, ligt het aan henzelf, indien zij niet goed bestuurd worden. In den Grooten Raad kunnen zij afgevaardigden zenden. Zij kunnen stemmen, maar zij moeten zich onderwerpen aan de meerderheid, niet zooals in de Vereenigde Provinciën. Daar kunnen de Souvereine Staten zich onttrekken aan de financiëele lasten, voortkomende uit besluiten, waartegen zij gestemd hebben.''

„Een gemeenebest,'' zegt Milton, „bedoelt het meest de welvaart van de burgers. Ook behartigt het het best de stoffelijke en zedelijke welvaart van het volk; monarchen zullen nooit toestaan, dat hun onderdanen te welvarend worden, en indien zij hun welvaart bevorderen, dan is het dikwijls met het doel de wol van het schaap te scheren ten behoeve van de koninklijke grootschheid en pracht. Indien we onzen staat zoo inrichten, zullen wij de Vereenigde Provinciën ver overtreffen, daar wij dan een geregeld en vast bestuur hebben. De Vereenigde Provinciën zijn niet één republiek, maar talrijke republiekjes met een eigen souvereiniteit.''

„Laten wij niet als de Israëlieten verlangen terug te keeren naar het diensthuis van Egypte om den ingebeelden overvloed en het geluk van een afgodsbeeld te aanbidden.''

„Ik vertrouw, dat ik een menigte van verstandige en oprechte menschen overtuigd heb. Ik heb naar vermogen bepleit „The good old cause''. Er is nog redding mogelijk, indien de stroom maar in de goede bedding wordt geleid.''

Milton werd om deze brochure door een royalist in een pamflet aangevallen. Op ironische wijze laat deze schrijver de leden van de Rotaclub[1])

---

[1]) De Rotaclub wilde periodieke aftredingen en verkiezingen en Harrington, de schrijver van *Oceana*, was de geestelijke hoofdman ervan: verg. hierover Stern, *Milton und seine Zeit*, Deel II, Boek III, p. 243.

over het tractaat van Milton spreken. Milton wordt afgemaakt als rechtsgeleerde, als politiek philosoof, als theoloog [1]).

In de verwarring der tijden traden de royalisten hoe langer hoe vermeteler op. Een zeker predikant, Dr. Matthew Griffith, predikte te Londen en gaf zijn preek uit: „*The Fear of God and the king. Press'd in a Sermon preach'd at Mercers Chappell on the* 25th *of March* 1660. Together with a brief Historical Account of the Causes of our unhappy distractions and the onely way to heal them. By Matthew Griffith, D. D., and Chaplain to the late King. London. Printed for Tho. Johnson at the Golden Key in St. Pauls Churchyard 1660."

Milton gaf daarop zijn aanmerkingen uit: „*Notes on Dr. Griffith's Sermon*" (1660) of voluit: „The brief Notes upon a late sermon titled the fear of God and the King, preached and since published by Matthew Griffith D. D."; het is het laatste pamflet van Milton vóór de Restauratie.

Dit geschrift wordt gekenmerkt door een zeer bitteren toon. „Ik heb," zegt Milton, „in „*The ready and easy way to establish a Free Commonwealth and the Dangers of re-admitting Kingship in this Nation*" van verleiders gesproken. Eén van die verleiders is Dr. Griffith."

In zijn brief aan generaal Monk vraagt hij, Dr. Griffith, eerst verlof van hem om toegelaten te worden als arts voor Kerk en Staat. Dan preekt hij zijn heele kwakzalversapotheek aan, allerlei middeltjes en sopjes, allerlei purgeermiddelen voor den preekstoel, verzacht door de mirre van zelfkastijding, de aloë van schuldbelijdenis en verbrokenheid des harten, de rabarber van voldoening: een fantastische dosis theologie van een kanselkwakzalver. Zoo deed ook de vos voor de jonge geiten, toen hij marskramer was geworden.

De tekst van Griffith's preek was Spreuken XXIV, 21: „Mijn zoon, vrees den Heere en den koning en vermeng u niet met hen, die naar verandering staan". Raak is Milton's verwijt aan Griffith, dat hij de menschen juist tot zonde verleidt door hun aan te raden den koning weer te huldigen; immers de tegenwoordige regeering kent het koningschap niet; en alle hooge overheidspersonen zijn toch gezalfden des Heeren, niet bepaaldelijk een koning.

„Het verzoeken om een koning was bij de Israëlieten zonde. Gij, prediker, gaat het omdraaien. Ook uwe kennis is zeer gering." Milton toont het aan door hem te wijzen op verschillende fouten. „Ook de fabel van de kikvorschen, die een koning van Jupiter

[1]) Masson, *The Life of Milton* V, p. 660.

afsmeekten, hebt gij" — zegt Milton — „geheel en al verkeerd toegepast. De fabel is er op berekend te laten zien, hoe dwaas het is een koning te vragen. Eerst krijgen de kikkers een blok hout, dat zwaar op hen drukt, maar niet de waardigheid naar behooren vervult, vervolgens een ooievaar, die hen opeet."

Er bestaan volgens Milton geen fundamenteele wetten; alleen de moreele wet is fundamenteel [1]). Een volk is pas waarlijk vrij, als het zijn regeering kan kiezen. Hier in dit land zijn de koning en zijn nakomelingschap, ja zelfs het koningschap bij de wet vervallen verklaard.

Toen het Parlement de overwinning behaalde op den koning, had het het recht van den overwinnaar; het koningschap was in de macht van den veroveraar. Een vrije republiek is altijd de geschiktste en beste regeeringsvorm geweest voor beschaafde, deugdzame en vlijtige volken, die overvloeien van wijze mannen, waardig om te regeeren; de monarchie is het geschiktst om ontaarde, verdorven, lediggaande, trotsche, weelderige menschen in toom te houden.

De Presbyterianen zijn door Griffith „consistorian schismatics" genoemd. Milton accentueert het. „Gij zelf," zegt Milton, „zijt een oproermaker en separatistisch scheurmaker en fanatiek gezind, daar gij de heele hervormde kerk scheldt, niet alleen die van Engeland, Schotland en Ierland, maar van geheel Europa."

Om te vernemen welk oordeel Milton na de Restauratie over het Lange Parlement en de Westminster Assembly heeft geveld, moeten wij ten slotte de inleiding van zijn *History of Britain* opslaan.

Milton heeft deze geschiedenis, die loopt tot de Normandische Verovering, uit Caesar, Tacitus, Beda, Gildas, Nennius, de Saksische annalen, Geoffrey van Monmouth, William van Malmesbury en Henry van Huntingdon samen gelezen; voor ons doel heeft alleen de inleiding, die hij er aan toevoegde, waarde, omdat hij daarin ook over zijn eigen tijd spreekt.

Door de gebeurtenissen van dien tijd en door de bestudeering van de vroegere geschiedenis heeft hij geen hoogen dunk gekregen van de menschheid. Zijn beschouwing van het Lange Parlement in deze inleiding is dan ook geheel in strijd met zijn opgeschroefde loftuitingen in zijn geschriften vóór de Restauratie [2]). Hij verwijt

---

[1]) *Prose-Works* II, p. 359.

[2]) *Introduction* vóór het derde deel van de *History of Britain.* In de Inleiding hier voor hebben we reeds over de *History* gesproken.

den mannen van het Lange Parlement, dat zij het volk na veel bloedstorten en bekommernissen tot groote teleurstellingen hebben gebracht. Zij hebben hun persoonlijke belangen, hun eerzucht gesteld boven het algemeen belang. Zij hebben de slechte wetten niet afgeschaft, maar zware belastingen opgelegd en het volk op allerlei manieren uitgezogen. Zij hebben dikwijls bewegingen in den lande aangestookt, terwijl zij deze in 't openbaar tegengingen.

Ook de predikanten van de Westminster Assembly worden gegispt. Zij waren niet geleerd of uitstekend door godsvrucht, maar werden benoemd wegens hun tekeergaan tegen wereldsche begeerlijkheid en tegen de bisschoppen. Zij hebben echter hun bediening ook ten zeerste verwaarloosd. Wereldsche tuchtmiddelen hebben zij aangeprezen. Kerkelijke straffen wilden zij door de burgerlijke Overheid zien toepassen op kerkelijke overtredingen. Zij wilden den Staat onder de Kerk brengen.

Het volk zal zich afkeeren van die ontrouwe herders en terugvallen in wellust en plat atheïsme. Alleen een volk, dat zedelijk hoog staat, kan waarlijk vrij zijn en is die vrijheid waard.

De stroeve, éénzelvige, zwaarmoedige Milton van de Restauratie wordt in de *History of Britain* gevonden. Bij ons rijst de vraag: bezat Milton wel de ware humaniteit, die hard over zichzelf oordeelt en zacht over anderen? Milton heeft veel van Gibbon. Begaan met het dwaze menschenkind is hij maar zelden. Hij is vaak met een harden hoogmoed vervuld. Een boetprofeet moet bij al zijn strafredenen toch diep medegevoelen met de nooden van land en volk, anders hebben die zedegispingen niet veel waarde.

Behalve de geschiedenis van Britannië, heeft Milton ook een geschiedenis van Moscovië samengesteld. Evenzoo een handboekje voor logica. Wij laten deze geschriften echter rusten, omdat zij niets aanbieden voor ons doel: de kennis van Milton's denkbeelden omtrent kerk, staat en maatschappij.

Van groote beteekenis daarvoor is daarentegen zijn brochure over „*True Religion, Heresy, Schism, Toleration and the growth of Popery*" en vooral zijn *Doctrina Christiana*.

De *Doctrina Christiana* is een „Opus postumum". Het is te beschouwen als het geestelijk testament van Milton. De brochure „*True Religion*" is dan een preludium voor de *Doctrina*. Beide vereischen een afzonderlijke beschouwing.

HOOFDSTUK VI.

Milton's geestelijk testament.

Het tractaat „*Of true religion, Heresy, Schism, Toleration and what best means may be used against the growth of Popery*", verscheen in 1673. Het is een merkwaardige weerkaatsing van de geschiedenis van dien tijd. Karel II's zucht naar tolerantie hield verband met zijn neigen tot het Roomsch-Katholicisme. De kreet „No Popery" en de „Test-act" waren het gevolg van zijn pogingen om Engeland weer terug te voeren onder de Roomsche heerschappij.

Milton begint zijn brochure met er op te wijzen, dat het Roomsche bijgeloof toeneemt. Hij wil dat bijgeloof niet bestrijden met de Vaders, maar met de eenvoudige waarheid. Niet anti-puriteinsch is de definitie, die Milton geeft van den waren godsdienst: ware godsdienst is de ware aanbidding en dienst van God, geleerd en geloofd alleen naar het woord van God [1]). Hier ruischt nog het puriteinsch gevoelen door de regels door.

„Verder kan geen mensch of engel weten, hoe God moet worden aangebeden en gediend, tenzij God het hem openbare. Hij heeft het ons geopenbaard en geleerd in de Heilige Schrift door middel van geïnspireerde dienaren en in het Evangelie door zijn eigen Zoon en zijn Apostelen, met het strengste gebod alle overleveringen en bijvoegsels te verwerpen. Volgens het woord van den apostel Paulus is de mensch of engel, die een ander evangelie brengt, vervloekt."

„De Heilige Schrift is dus de regel des geloofs voor alle Protestanten. Daarom zijn al die twisten en scheuringen onder Protestanten

---

1) „True religion is the true worship and service of God, learned and believed from the word of God only."

zoo verderfelijk. Ze moesten zich liever keeren tegen den gemeenschappelijken vijand. Alle vervolging van Protestanten door Protestanten is gevaarlijk voor het behoud van de ziel, want datgene, wat niet uit het geloof is, is zonde."

„Wat is nu ketterij? Ketterij is de godsdienst, die gegrond is op de overlevering van menschen en op toevoegsels aan het Woord van God. Hieruit volgt klaar en duidelijk, dat van al de bekende secten en beweerde godsdiensten, op dezen dag het Pausdom de eenige of de grootste ketterij is en hij, de hardnekkige papist, die er zoo op uit is alle andere afwijkenden te brandmerken als ketters, is de eenige ketter. Daarom heeft terecht één van onze beroemde schrijvers de Roomsche Kerk genoemd, Moeder der dwalingen, school van ketterij. Wanneer de Pausgezinde zich er op beroemt, dat hij Roomsch-Katholiek is, hij bedenke wel, dat dit een contradictio in terminis is, want het woord katholiek beteekent algemeen. Roomsch-Katholiek is dus schismatiek-katholiek."

„Secten kunnen er evengoed zijn in een ware kerk als in een valsche, wanneer de menschen te veel de leer van een meester volgen, dien zij onfeilbaar achten. Een sectariër is zulk een blind volgeling."

„Schisma is een scheuring of scheiding in de kerk, wanneer het komt tot de scheiding van gemeenten. Het kan geschieden zoowel in een ware kerk als in een valsche. Maar, zal een Pausgezinde vragen, zijn Lutheranen, Calvinisten, Anabaptisten, Socinianen, Arminianen dan geen ketters? Ik antwoord, al dezen mogen sommige dwalingen hebben, maar het zijn geen ketters. Ketterij is een bewust kiezen en bedoelen duidelijk tegen de Schrift. Dwalen is het ondanks zichzelf misverstaan van de Schrift na vele ernstige pogingen om ze wèl te verstaan. Daarom zei één van de ouden: Ik kan dwalen, maar een ketter kan ik niet zijn. Het is menschelijke zwakheid te dwalen en geen mensch is onfeilbaar hier op aarde. Maar zoolang als al dezen belijden, dat zij het Woord Gods als eenigen regel van hun geloof en gehoorzaamheid beschouwen, en zich benaarstigen dit in ernst des harten door te lezen, te leeren en te overdenken, en zoolang zij bidden om de voorlichting van den Heiligen Geest om den regel te verstaan en te gehoorzamen, hebben zij gedaan wat zij konden doen. God zal hun zeker vergeven, zooals hij den vrienden van Job deed, die goede en vrome mannen waren, ofschoon dwalende in sommige punten van de leer."

„Maar, zullen sommigen zeggen, met Christenen is het anders, wien God beloofd heeft door Zijn Geest alle dingen te onderwijzen.

Inderdaad, alle dingen, die noodig zijn voor de verlossing; maar de kleine zaken, die dikwijls betwist worden, worden onbeslist gelaten. De Lutheraan huldigt de consubstantiatie; een dwaling inderdaad, maar geen doodelijke. De Calvinist wordt gelaakt om zijn praedestinatie en omdat hij God den auteur van de zonde maakt; niet om een onteerende gedachte aangaande God, maar door te ijverig de absolute mogendheid van Hem te verkondigen — niet zonder bewijsgrond uit de Schrift. De Anabaptist wordt beschuldigd van het verwerpen van den kinderdoop, maar zij zeggen, dat zij niets ontkennen dan wat de Schrift verbiedt."

„De Arianen en Socinianen worden beschuldigd te redetwisten tegen de Triniteit; zij bevestigen, dat zij gelooven in den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest overeenkomstig de Heilige Schrift en de Apostolische geloofsbelijdenis; en wat de termen van de triniteit betreft, triniuniteit, coëssentialiteit, tripersonaliteit en dergelijke, zij verwerpen ze als scholastieke begrippen, die niet in de Schrift worden gevonden, welke naar een algemeen Protestantsch gevoelen eenvoudig en doorzichtig is en rijkelijk haar eigen meening kan uitdrukken in de geschiktste woorden, wanneer het een hoog onderwerp betreft en één, dat noodzakelijk gekend moet worden. Een mysterie is het in de sophistische spitsvondigheden, maar in de Schrift een eenvoudige leer. Hun andere meeningen zijn van minder beteekenis. Zij komen op tegen de satisfactie van Christus of liever tegen het woord satisfactie als niet schriftuurlijk, maar zij erkennen hem beide als God en hun Heiland. De Arminiaan ten laatste wordt beschuldigd, dat hij den vrijen wil zette tegenover vrije genade, maar hij werpt die beschuldiging van zich af en beroept zich op de Schrift alleen" [1]).

Milton is van meening, dat sommige ketters heilig in hun leven zijn geweest. „Vervolging van Protestanten is," zegt hij, „onnatuurlijk. Er zijn in den godsdienst indifferente dingen en daarom mogen geen broeders elkaar verketteren en veroordeelen."

„Laten wij nu onderzoeken, of ook het Pausdom geduld kan worden, of niet. Bij het Pausdom hebben we met een dubbele zaak te doen. Het Pausdom eischt een tweevoudige macht, een kerkelijke en een politieke, beide op onrechtmatige wijze verworven. De kerkelijke en politieke pretensies gaan hand aan hand. De Paus beweert recht te hebben op koninkrijken en Staten en voornamelijk op Engeland, hij kroont

---

1) *Prose-Works* II, p. 511—512.

en onttroont koningen en ontslaat het volk van de gehoorzaamheid aan hen; soms ontzegt hij aan geheele volken de openbare godsdienstoefening door hun kerken te sluiten en hij was gewoon het grootste gedeelte van zijn inkomen te trekken uit ons land, als deel van zijn goed, om den trots en de weelderigheid van zijn hof en prelaten in stand te houden. Nu wij sedert door de oneindige barmhartigheid en gunst van God het Babylonisch juk hebben afgeschud, heeft hij niet opgehouden door zijn verspieders en boden, bullen en zendbrieven, koning en Parlement te bederven en gaat hij voortdurend voort zooveel menschen als hij kan te verleiden en naar hun ondergang te voeren."

Milton is van meening, dat de Roomschen om hun afgoderij niet kunnen worden geduld. „Maar hoe nu den voortgang van het Pausdom te stuiten? Moeten wij de Roomschen aan den lijve straffen of in de beurs treffen om hun godsdienst? Neen, wij moeten hun afgodischen godsdienst vernietigen. Zullen wij met hen redetwisten? Ja, als zij de Heilige Schrift tot grondslag van hun geloof nemen, maar dat doen zij niet. We moeten tegen hun spitsvondigheden op eenvoudige wijze de Schrift laten spreken en volstrekt niet redetwisten. De Apostel Paulus heeft ons gewaarschuwd voor ijdele overleggingen. (Rom. XVI : 17, 18)."

„Het geregelde en voortdurende lezen in de Schrift zal den groei van het Pausdom fnuiken. Tegen de Schrift is Rome niet bestand. Het tweede middel om het Romanisme tegen te gaan is het elkaar leeren verdragen van Protestanten. Onze oneenigheid sterkt de Roomschen. Laat er maar volkomen vrijheid van denken onder de Protestanten zijn. Een Protestant moet een individueele overtuiging hebben. De waarheid zegeviert toch."

Het laatste middel om het Pausdom tegen te gaan, zegt Milton, is ons leven te verbeteren. Er is een algemeene klacht, dat dit volk in den laatsten tijd is toegenomen in ondeugd: trots, wellust, dronkenschap, hoererij, vloeken, driest en openlijk atheïsme zijn overal aan de orde van den dag. Waar deze ondeugden groeien, is het geen wonder, dat het Roomsche geloof toeneemt. Daar is geen mensch zoo slecht, of hij zal somtijds in zijn conscientie worstelen met gedachten aan een andere wereld en aan het gevaar, waar zijn ziel in verkeert. De onrust en zwaarmoedigheid, die hij verkrijgt door waar berouw en boetedoening, houdt hij niet uit, maar hij neigt eer tot eenig vleeschelijk bijgeloof, dat zijn geweten kan tevredenstellen en in slaap wiegen met eenige meer smakelijke leer. De

Roomsche kerk is gereed en bereidvaardig zich aan te bieden: zij doet haar deuren wijd open om hem te ontvangen; gemakkelijke biecht, gemakkelijke absolutie, aflaten, missen voor de levenden en dooden, relikwieën enz. Zoo denkt hij, in plaats zijns zelfs zaligheid met vreezen en beven te zoeken, in zijn hart, God om te koopen als een veilen rechter door den een of anderen priester.

Zonde en afgoderij zijn verwant [1]). Laten wij door ons slecht leven ons den vloek van 't Pausdom niet op den hals halen (the worst of superstitions, and the heaviest of all Gods' judgments: popery).

Van veel meer belang nog voor de kennis van Milton's godsdienstige denkbeelden dan het vorige geschrift is de *Doctrina Christiana*, een groote openbaring voor allen, die Milton lazen [2]). Men vermoedde, dat hij niet in allen deele rechtzinnig was — zijn *Paradise Lost* deed dat vermoeden rijzen —, maar zekerheid had men niet; men veronderstelde echter dat de Presbyteriaan Milton, die vóór 1644 had geijverd voor de eenvoudige, presbyteriale kerkordening, toch niet geheel kon afgeweken zijn. De „Christelijke geloofsleer'' bracht helderheid. Milton bleek een groot ketter te zijn. Zijn Calvinistische belijdenis had hij reeds lang in den steek gelaten. Allerlei buitengewone afwijkingen van de orthodoxie veroorloofde hij zich, misschien uit een overdreven vrijheidszucht of subjectivisme. Milton was semi-Ariaan, Baptist, Chiliast, anti-Sabbathist. Hij verdedigde de polygamie, de gemakkelijke echtscheiding, het sterven van ziel en lichaam bij den dood en het niet voortbestaan tot den dag des Oordeels. Aan den anderen kant aanvaardde hij het volle gezag van de Heilige Schrift, beleed de erfzonde, geloofde in het Verlossingswerk van den Heiland, noemde de Socianen platte rationalisten. Alle mogelijke richtingen vereenigde hij in zich. Voor iemand, die den historischen gang van de ideeënwereld wil nagaan, is dit boek hoogst belangwekkend. Ook hier blijkt weder, dat de meeste denkbeelden, die wij voor nieuw aanzien, reeds eeuwen hebben gesluimerd en dat verschillende ideeën telkens weer in een nieuwe gedaante terugkeeren.

---

[1]) *Prose-Works* II, p. 519.

[2]) De *Doctrina Christiana*, die in het Latijn verscheen in 1825, uitgegeven door Bisschop Sumner, werd in hetzelfde jaar in het Engelsch vertaald door denzelfden geleerde. Naar aanleiding van deze vertaling schreef Macaulay zijn beroemde essay. Voor mijn beschouwing heb ik de vertaling van Sumner gebezigd, omdat het Latijnsche origineel in geen openbare Nederlandsche bibliotheek aanwezig is.

De *Doctrina Christiana* geeft bovendien, zooals Macaulay en latere Miltonkenners reeds aangewezen hebben, een zeer duidelijke toelichting op *Paradise Lost.* Daarvoor alleen is het reeds noodzakelijk dit geschrift nauwlettend te beschouwen.

Milton's hoofdidee in het tractaat is, dat de Bijbel absolute autoriteit heeft. De Bijbel behoort de regel en toetssteen des geloofs te zijn. Zijn geloof in den Bijbel als eenige Openbaring van God was onwrikbaar. Het kwam niet in hem op, te twijfelen aan de geheel eenige waarde van de Heilige Schrift als Gods Woord. Zijn christelijke geloofsleer was dus geen apologie, geen verdediging van de geloofswaarheden tegen of voor ongeloovigen, maar een uitgebreide en meer wetenschappelijke catechismus.

Milton's opvatting van de Heilige Schrift is bijzonder ongewoon. Hij vat nu eens de zaken geheel letterlijk op en dan weer zeer overdrachtelijk. Het berouwen, het smarten, het vreezen van God gesproken, moet worden verstaan, zooals het daar staat. Als er van God gezegd wordt, dat hij rust van Zijn werken, moet dat niet vergeestelijkt worden. De vrees van de theologen voor anthropomorphisme is geheel misplaatst en heeft veel schade gedaan. God heeft wel voor Zijn eigen waardigheid gezorgd. Ieder Christen moet bovendien zelf de Schrift uitleggen. De Kerk mag geen officieele uitlegging aan haar leden opdringen [1]). Ieder Christen moet de Schrift onderzoeken en zich een eigen overtuiging vormen.

Behalve de absolute autoriteit van de Schrift heeft Milton nog een ander beginsel. Het is het Testimonium Sancti Spiritus, dat werkt in het hart van ieder geloovige. Milton stelt dit getuigen van den Heiligen Geest zeer hoog, want het Nieuwe Testament is niet geheel ongeschonden tot ons gekomen [2]). Toch is die spiritualistische opvatting weer niet zoo prevalent, dat hij de Schriftuur beneden de mystieke innerlijke ervaring stelt. Ten minste, hij heeft een grondige studie gemaakt van den Bijbel in de grondtalen. Verschillende godgeleerde werken heeft hij bestudeerd, waaronder vooral Beza's werken en die van Amesius en Wollebius.

Het tractaat wordt geopend met een opdracht aan alle kerken van Christus: „aan allen, die het Christelijk geloof belijden door de geheele wereld, vrede en de erkentenis van de waarheid en eeuwige verlossing in God den Vader en in onzen Heere Jezus Christus."

[1]) *Prose-Works* IV, p. 444.
[2]) Ibid. p. 447.

In de inleiding heet het verder: „Sedert het begin van de laatste eeuw, toen de godsdienst werd ontdaan van de verderfelijke inkruipsels van meer dan dertien honderd jaar en eenigszins hernieuwd tot de oorspronkelijke zuiverheid, zijn er vele tractaten uitgegeven. Ieder mensch heeft evenwel den grondslag van zijn geloof te onderzoeken, want het persoonlijke geloof opent alleen den weg tot de eeuwige verlossing."

„Na vele en ingespannen studiën omtrent de grondslagen van den hervormden godsdienst heb ik bemerkt, dat men tegen het Pausdom voldoende gewapend, maar in andere zaken niet zoo goed gefundeerd was. Vrijheid van onderzoek moet er zijn en de waarheid kan nooit verwarring aanbrengen."

In hoofdstuk I geeft Milton de reden op, waarom hij zijn Geloofsleer verdeelt in twee gedeelten: Ames was hem in de verdeeling voorgegaan; ook de hoofdstukken, waarin Milton zijn tractaat verdeeld heeft, zijn naar Ames' werk [1]) ingericht. Milton heeft een boek over „het Geloof of de kennis van God" en een tweede boek over „de Liefde of de aanbidding van God" samengesteld. In de praktijk zijn die twee gedeelten niet te scheiden, zegt Milton, en terecht; ook Ames heeft in zijn ander boekje *„de Conscientia"*, waarin dus ook de plichten van den mensch tot God en zijn naaste behandeld worden, evenals in het tweede boek van de *Doctrina Christiana*, verschillende hoofdstukken, die ook in het eerste boek van de *Doctrina* staan.

Milton spreekt dan in Boek I, hoofdstuk II over God. Hier handelt hij over de vrees voor anthropomorphisme en anthropopathie van de theologen. Hij zegt: we hebben de Schrift te nemen, zooals zij daar staat, anders verloopen wij in scholastieke spitsvondigheden. De namen en eigenschappen van God beteekenen Zijn natuur, Zijn goddelijke macht en voortreffelijkheid. De inhaerente eigenschap van God is waarheid. Verder is Hij een geest. Hij is onbegrensd, eeuwig, onveranderlijk, onverderfelijk, alomtegenwoordig, almachtig, enkelvoudig, levend, alwetend, heilig, getrouw, genadig, rechtvaardig, onbegrijpelijk en in zichzelf genoegzaam.

Het volgende hoofdstuk handelt over de „Divine Decrees". Gods werkzaamheid is òf naar binnen òf naar buiten. Gods inwendige

---

1) *Medulla Theologiae.* Vergelijk *Prose-Works* V, p. 67. Ames of Amesius is hoogleeraar aan de universiteit van Franeker geweest. Zie over hem de dissertatie van Prof. Visscher: *Guilielmus Amesius.* Zijn leven en werken, Haarlem 1894.

werkzaamheid wordt Gods besluiten genoemd. Gods besluiten zijn òf algemeen òf bijzonder.

Gods algemeen besluit is dat, waarbij Hij van alle eeuwigheid Zijn eigen volstrekten, wijzen en heiligen Raad heeft besloten.

Volgens Milton laat Gods te volvoeren besluit ruimte over voor personen, die handelen uit vrijen wil. Milton haalt verschillende voorbeelden uit den Bijbel aan en besluit dan met te zeggen: het blijkt daarom uit deze passages zoowel als uit andere, dat God, de Allerhoogste, niet alle dingen in volstrekten zin heeft bepaald. God heeft alles vooruit gezien en vooruit geweten, maar dat wil niet zeggen, dat Hij alles of allen dwingt, ook vrij handelende personen [1]).

De Raad Gods kan van niets afhangen dan van de wijsheid Gods, waardoor Hij van den beginne vooruit wist in Zijn eigen Geest, wat de natuur en aard zou zijn van iedere gebeurtenis, en wanneer de tijd van het geschieden zou zijn gekomen.

De vrijheid van den mensch moet beschouwd worden als geheel onafhankelijk van de noodwendigheid; geen wijziging in het begrip der menschelijke vrijheid kan worden toegelaten, die er naar streeft ze in overeenstemming te brengen met Gods onveranderlijkheid en alwetendheid [2]). Het is onmogelijk, dat God door een éénmaal genomen besluit zou hebben bepaald datgene, wat in de macht van den mensch is, of dat datgene onveranderlijk zou zijn, wat door omstandigheden beheerscht wordt.

Wat overgelaten was aan onze eerste ouders, kon niet zijn bepaald, onveranderlijk en absoluut van alle eeuwigheid, en het is buiten kwestie, dat de Godheid nooit iets heeft overgelaten aan de macht van den mensch of niets volstrekt heeft bepaald, dat afhing van het samentreffen van allerlei omstandigheden.

Milton gaat zoover te zeggen, dat het noch goddeloos noch ongerijmd is te beweren, dat God door een buiten Hem staande aanleiding of oorzaak gebracht kan worden tot zekere daden of handelingen. God had bepaald, dat de mensch een in zooverre vrij handelende persoon zou zijn, dat het aan hem zelf hing, of hij

---

[1]) Vgl. *Samson Agonistes*, v. 300. — De plaatsen uit Milton's poëtische werken, waarnaar in deze en volgende noten wordt verwezen, bevatten gelijke of gelijksoortige denkbeelden als de in den tekst behandelde passages uit de *Doctrina Christiana*.

[2]) *Paradise Lost* III, v. 120—130, IX, v. 1174—1176.

staande zou blijven of vallen. 's Menschen val was niet door God vooruit bepaald, maar hing af van Adams keus [1]).

Hieruit volgt niet, dat het menschelijke het eeuwige of goddelijke bepaalt of invloed er op uitoefent, neen, de wijsheid van den Eeuwigen Geest gaf de aanleiding tot het vormen van Gods Raad. Ziende daarom, dat God de gave van den vrijen wil toestond aan menschen en engelen [2]) om te blijven staan of te vallen naar eigen vrije keus, kan er geen twijfel zijn, of het besluit hield verband met de kwade gevolgen, die verbonden waren aan het eten van de verboden vrucht en de heerlijkheid, die gevolg zou zijn van gehoorzaamheid. De vrijheid van handelen wordt niet aan banden gelegd door Gods besluit [3]) en dat besluit was inderdaad door God niet genomen, want Hij had menschen en engelen geschapen als redelijke en vrije wezens [4]). Tegelijkertijd zag hij de richting van hun wil, hun neiging in de uitoefening van hun eigen ongebonden vrijheid [5]). God weet wel alle toekomstige gebeurtenissen vooruit, maar hij heeft ze niet in volstrekten zin besloten. Anders zou de consequentie zijn, dat de duivelen en de zondige menschen vrij uitgingen en God de auteur van de zonde was [6]).

Het voornaamste bijzondere besluit ten opzichte van den mensch wordt genoemd predestinatie. Hierbij heeft God in Zijn barmhartigheid, terwijl Hij voorzag, dat de mensch zou vallen, vóór de grondlegging der wereld tot de eeuwige verlossing hen verkozen, die zouden gelooven.

Predestinatie wordt altijd, volgens Milton, gebruikt in den zin van uitverkiezing tot de zaligheid en niet van reprobatie of verwerping.

Iemand wordt niet reeds voor zijn geboorte in het Boek des Levens geplaatst, maar op grond van zijn handel en wandel in het leven wordt zijn naam daarin opgeteekend. Milton meent, dat men ook uit het Boek des Levens kan geschrapt worden [7]).

Indien God geen lust heeft in de zonde of in den dood van den zondaar, d. w. z. in de oorzaak en in het gevolg van de verwer-

---

[1]) *Paradise Lost* V, v. 233 vlg.
[2]) *Paradise Lost* IV, v. 66 en V, v. 535.
[3]) *Paradise Lost* VIII, v. 637.
[4]) *Paradise Lost* IX, v. 351.
[5]) *Paradise Lost* X, v. 5.
[6]) *Paradise Lost* X, v. 42.
[7]) *Paradise Lost* I, v. 362.

ping, hij kan zeker geen behagen scheppen in de verwerping zelf. God voorzag den val, die naar het gevoelen van de meerderheid der menschen niet noodzakelijk was. De voorziening in den val was Gods besluit. De voorbeschikking beteekent niet condemnatie en perditie, zooals Calvijn dat verstaat, want God wil den dood des zondaars niet.

Er is geen zaligheid buiten Christus. De offerande van den Verlosser is de grondslag van ons heil [1]).

Hij, die geloofd zal hebben en volhard zal hebben in het geloof, die zal zalig worden. Volgens Milton kent de Schrift geen bijzondere voorbeschikking of verkiezing, maar alleen een algemeene, en het voorrecht behouden te worden, kan iedereen verwerven door te gelooven en te volharden tot den einde toe. Er is geen predestinatie of electie los van de hoedanigheden van den persoon. Petrus wordt niet uitverkoren als Petrus, Johannes niet als Johannes, maar als geloovigen en volhardende in het geloof.

Sommigen beweren, dat de Schrift twee tegenovergestelde aspecten van de zaak vertoont in het geval met Farao [2]). Gods wil was het, dat het volk zou gaan en God verhardde het hart van Farao. De waarheid — volgens Milton — is, dat God het trekken van de Israëlieten wilde, maar dat Farao weigerde te gehoorzamen en dat God vervolgens het hart van Farao nog verhardde en de uitvoering van Zijn wil, die in tegenspraak was met dien van Farao, een weinig verschoof, opdat Hij hem te strenger kon straffen [3]).

De predestinatie hangt af van één voorwaarde. Die voorwaarde is het geloof. Zij, die hebben gezondigd, worden uitgedaan uit het Boek des Levens.

God weet vooruit, wie zullen gelooven en die gelooven, die bestemt hij tot de zaligheid. God roept op verschillende wijzen de menschen om te gelooven en Hem in waarheid te kennen. Zij, die inderdaad gelooven, worden gerechtvaardigd en die volharden in het geloof zullen verheerlijkt worden.

Er wordt, zegt Milton, de tegenwerping gemaakt, dat, wanneer de menschen alleen gepredestineerd worden om hun volharden in het geloof, de predestinatie geen genade is, maar afhangt van den wil en het geloof van het menschelijk geslacht, wat verkleinend is

---

[1]) *Paradise Lost* III, v. 287.
[2]) *Exodus* VII, IX, X.
[3]) *Paradise Lost* III, v. 198 vlg. en I, v. 211, vlg.

voor de goddelijke barmhartigheid. Maar de genade van God is onbegrensd, in de eerste plaats, omdat Hij een weg ter zaligheid opende voor den mensch, die door zijn eigen schuld gevallen was, in de tweede plaats, omdat Hij Zijn Eeniggeboren Zoon gaf tot verlossing van zondaren, in de derde plaats, omdat Hij ons het vermogen om het goede te willen gaf, d. w. z. de zonden te haten en naar Gods geboden te handelen.

Het vermogen om het goede te willen en te gelooven is òf een gave Gods, geschonken door de wedergeboorte, òf voor zoover het inhaerent is in den mensch, een natuurlijke eigenschap.

God verwerpt slechts den ongehoorzame en den ongeloovige. Hij geeft genade aan allen, al is het niet in gelijke mate, ten minste voldoende om kennis te verkrijgen van de waarheid en eindelijke verlossing [1]). Zelfs den verworpenen heeft Hij dezelfde genade gegeven. Toch is Milton van oordeel, dat wanneer er geen genade was, niemand kon klagen over onrechtvaardigheid. Bij God staat nu de verkiezing tot de genade voorop, maar de verwerping is geen doel, maar gevolg der ongehoorzaamheid. De ongeloovigen verwerpen eerst den Christus en worden daarna zelf verworpen en overgegeven tot het oordeel.

Na deze verbazend moeilijke zaak komt Milton in het vijfde hoofdstuk tot zijn beschouwing over den Zoon van God. Hij opent dit hoofdstuk met de volgende opmerkingen: „indien ik lid was van de kerk van Rome zou ik berusten in de kerkleer omtrent de Triniteit, al kan zij niet bewezen worden uit de Heilige Schrift. Nu ik Protestant ben, kan niemand mij kwalijk nemen, dat ik van mijn vrijheid gebruik maak, te meer daar ik de geloofswaarheden in haar algemeenen vorm aanvaard. Ik verzoek nu slechts, dat mijn lezers mijn argumenten overwegen en overpeinzen in zulk een geest, die niets verlangt te ontdekken dan de waarheid en met een gemoed vrij van vooroordeel. De Heilige Schrift is voor mij een onwrikbare autoriteit, maar menschelijke uitleggingen zet ik op zij, zoo dikwijls ik dit noodig acht."

Laten wij nu met Gods hulp komen tot ons onderwerp. De besluiten Gods behooren tot Zijn innerlijke werkzaamheid. De uitwendige werkzaamheid van God is de uitvoering van Zijn besluiten. De voornaamste werkzaamheid van God naar buiten is de generatie, de Schepping en het besturen van het Heelal.

---

[1]) *Paradise Lost* III, v. 183 vlg.

In de eerste plaats dus de generatie, dat is het verwekken van Zijn Eeniggeboren Zoon, van waar God hoofdzakelijk den Vadernaam heeft ontvangen.

Generatie moet een werkzaamheid naar buiten zijn, daar de Vader en de Zoon verschillende personen zijn. De theologen, die leeren, dat de Zoon coëssentieel is met den Vader, evenals de Heilige Geest coëssentieel is met den Vader en den Zoon, ontkennen niet, dat bij de generatie van den Zoon de werkzaamheid naar buiten geschiedde. Zij leeren evenwel een generatie van eeuwigheid, maar in de geheele Heilige Schrift kan men geen enkelen tekst vinden om die eeuwige generatie te bewijzen. Wel staat vast, dat de Zoon het eerste Schepsel is [1]). Milton beweert, dat alle teksten, die aangehaald worden om de eeuwige generatie aan te duiden, alleen te kennen geven, dat de Zoon bestond voor de Schepping. De generatie van den Zoon is geen natuurlijke noodzakelijkheid, maar alleen tot stand gekomen door den wil van den Vader, evenals zijn priesterschap of koninklijke macht of opstanding uit de dooden. De zoon is van dezelfde substantie als de Vader, maar volgens Milton niet coëssentieel met den Vader. De Zoon is niet van denzelfden tijd als de Vader. De Zoon is door den vrijen wil van den Vader gegenereerd. Door een besluit van den Vader is de Zoon geworden. Milton beweert, dat de Zoon alleen eeniggeboren is in een metaphorischen zin en omdat hij is de eenige middelaar tusschen God en den mensch.

God deelde aan Zijn Zoon zooveel mede van de goddelijke natuur als Hem behaagde, ja zelfs van de goddelijke substantie, terwijl Hij er acht op nam, dat de substantie niet werd verward met de geheele essentie, wat zou inhouden, dat de Vader aan den Zoon zou hebben gegeven, hetgeen Hij zelf behield, wat een contradictio in terminis is. Milton voegt er dan nog bij: hij, die meer wil weten dan dit, dat geopenbaard is omtrent de generatie van den Zoon van God, zal teleurgesteld worden in zijn zucht naar wijsheid, verward in de verwatenheid van ijdele philosophie of liever sophisterij en omhuld door duisternis.

Daar Christus in de Schrift herhaaldelijk God genoemd wordt en men de belijdenis van één God wilde vasthouden, heeft men de theorie bedacht, dat hoewel de Zoon in persoon en getal een ander is, hij in wezen één is met den Vader.

Maar eenheid en tweeheid is niet hetzelfde en daar God in het

---

[1]) *Paradise Lost* III, v. 383.

eerste gebod zoo duidelijk heeft gezegd, dat Hij een eenig God is, kan men niet aannemen, dat er een tweede Godheid is. God is één wezen, niet twee. Eén wezensvorm en één substantiëele essentie behooren tot één wezen. Indien twee subsistenties of twee personen moeten worden toegekend aan één essentie, dan heeft men een contradictio in terminis. Het Evangelie moet in de eerste plaats de duidelijkste Openbaring bevatten en het bevat niets omtrent de Godheid van Christus.

Volgens Milton laat de uitspraak van den Apostel Paulus in 1 Corinthe VIII geen andere verklaring toe, dan dat er in God maar één persoon is en één essentie. Indien inderdaad de Vader wordt genoemd de Vader van Christus, indien hij wordt genoemd de God van Christus, indien Hij wordt genoemd het hoofd van Christus, indien Hij wordt genoemd de God, aan wien de Zoon zelf onderworpen is en zal worden onderworpen, waarom zou dan niet de Vader de Heere zijn van alles? Ook Joh. X : 30: „Ik en de Vader zijn één" wordt uitgelegd als beteekenende geen eenheid in essentie, zelfs geen evengelijkheid.

Milton zegt, dat de eenheid van den Zoon met den Vader dezelfde is als de eenheid van ons met Hem, niet in essentie, maar in liefde, in gemeenschap, in eenswillendheid, in gunst, in geest, in eere.

Indien er, gaat Milton voort, één God is en die ééne God is de Vader, en toch de Zoon ook God genoemd wordt, dan moet de Zoon zijn naam en Goddelijke natuur van God den Vader hebben ontvangen volgens Zijn besluit en wil. Volgens Milton heeft Christus alle goddelijke attributen alleen toegewezen aan God den Vader.

Milton heeft niet de minste notie van de menschelijke natuur van Christus, hoezeer hij denkt, die te bezitten. De Zoon is wel God, maar niet de Allerhoogste en niet één met den Vader. Merkwaardig om de duisterheid van Milton is nog deze uitspraak: „Want het is niet Christus, die het groote mysterie voor de vromen is, maar God de Vader in Christus". In Col. II : 2 staat: „Opdat hun harten vertroost mogen worden en zij samengevoegd zijn in de liefde en dat tot allen rijkdom der volle verzekerdheid des verstands, tot kennis der verborgenheid van God en den Vader, en van Christus". Wij zouden meenen dat dit juist eer pleit voor de wezensgelijkheid van Vader en Zoon!

De engelverschijningen in het Oude Testament, algemeen door de uitleggers, die de autoriteit van de Schrift handhaven, aangezien voor verschijningen van Christus b.v. bij Abraham, Hagar, Manoach

enz., worden door Milton naar zijn stelsel gefatsoeneerd. Jesaja IX : 6 wordt ook omgebogen. Vader der Eeuwigheid wordt herleid tot onderwijzer!

Hierop gaat Milton voort: „In zoover de Zoon geen aardschen Vader had, kan men zeggen, dat Hij geen begin in den tijd had, maar indien Hij van alle eeuwigheid was, dan was Hij geen zoon. De Zoon kan niet van dezelfde essentie zijn als de Vader. God kan geen evengelijke Godheid hebben gegenereerd, daar eenheid en onbegrensdheid twee van zijn essentiëele attributen zijn. Hoewel de Zoon niet van dezelfde essentie is als de Vader, bezit Hij toch de alomtegenwoordigheid, alwetendheid, gezag, almacht, de macht om te bekeeren, te scheppen, de zonden te vergeven, te bewaren, te vernieuwen, de macht om gaven te doen als stedehouder van den Vader, het vermogen op te treden als Middelaar."

Milton beweert, dat het kruiswoord: „Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?" juist er op wijst, dat de Zoon niet gelijk en niet coëssentieel met den Vader is.

De Zoon heeft ook het vermogen de dooden op te wekken, terwijl Hij eens komt als rechter. Dan zal Hij goddelijke eer ontvangen. In Zijn naam wordt gedoopt en men moet in Hem gelooven om zalig te worden. De goddelijke heerlijkheid, die de Zoon ontvangt, gewordt hem van den Vader. Hoewel de Zoon een ander is dan de Vader, komt hem alle eer toe, want de Vader, die anders een jaloersch God is, die Zijn eer niet wil afstaan aan afgoden, wil dat die eere gegeven wordt aan Zijn Zoon, die het schijnsel van Zijn heerlijkheid is [1]). De Vader wordt in den Zoon verheerlijkt, en de Zoon verheerlijkt Hem [2]).

Nadat Milton zijn semi-Ariaansche gevoelens tot uiting had gebracht omtrent den Zoon, den tweeden Persoon in de Triniteit, komt zijn onrechtzinnigheid ook uit in zijn hoofdstuk over den Heiligen Geest.

Hij begint met te zeggen, dat de Heilige Geest de Geest van den Vader en den Zoon genoemd wordt. Johannes XX, vers 22 beteekent evenwel geenszins, dat de Heilige Geest komt van den Vader en den Zoon. De termen „emanatio" en „processio", gebruikt door theologen op gezag van Johannes XV : 26, hebben geen betrekking

---

[1]) *Paradise Lost* III, v. 62, V, v. 79, VI, v. 680, X, v. 63.
[2]) Ibid. VI, v. 723. *Paradise Regained* II, v. 105.

op de natuur van den Heiligen Geest, den Geest der Waarheid, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, die voortkomt of uitgaat van den Vader, welke eenvoudige uitdrukking te zwak is om als grondslag te dienen voor de volledige vestiging van een zoo groot mysterie; van den Zoon wordt ook gezegd, dat Hij uitgaat, en wij mogen niet leven bij brood alleen, maar bij alle woord, dat uitgaat uit den mond van God. Omtrent de preëxistentie van den Heiligen Geest, zegt Milton, openbaart de Heilige Schrift ons niet veel.

De naam Geest wordt dikwijls toegepast op God en engelen en op den menschelijken geest. Wanneer de uitdrukking: de Geest des Heeren of de Heilige Geest voorkomt in het Oude Testament, dan wordt die verschillend uitgelegd. Soms is het de Vader zelf, soms de mogendheid en de deugd van God en soms de adem des Heeren, die leven verwekte. Op een anderen tijd is het weer een engel, dan is het weer Christus, die het volk Israël uitleidde uit Kanaän. Vervolgens de stem van God, die de profeten aanblies. Voorts het licht der waarheid.

Het Nieuwe Testament spreekt ook van den Geest Gods, waaronder de Vader verstaan wordt, soms ook van de deugd en mogendheid van God den Vader. Ook beteekent de Geest des Heeren een goddelijke inblazing.

Milton meent, dat de Heilige Geest ondergeschikt is aan God den Vader en God den Zoon. De Heilige Geest is niet coëssentieel met den Vader. De Godheid van den Heiligen Geest kan op verschillende wijze worden verdedigd, zegt Milton, maar de Heilige Schrift is toch niet geheel en al doorzichtig op dit moeilijke punt, zoo schijnbaar tegenstrijdig, en de rede kan ons geen wegwijzer zijn. Toch worden aan den Heiligen Geest goddelijke eigenschappen toegekend, alomtegenwoordigheid, goddelijke werken, goddelijk eerbetoon, aanbidding. Milton tracht al de bijbelteksten, waarop dit toewijzen van goddelijke attributen aan den Heiligen Geest berust, te ontzenuwen. Ten slotte komt 1 Joh. V: 7 aan de beurt.

Milton eindigt dit hoofdstuk met de bewering dat de Heilige Geest door den Vader is geschapen uit de substantie van God, en dat Hij niet door een natuurlijke noodwendigheid, maar door den vrijen wil van den handelenden persoon later dan de Zoon geschapen is, wiens mindere Hij verreweg is [1]).

---

[1]) *Prose-Works* Vol. IV, p. 169.

De tweede wijze, waarop God naar buiten werkt, wordt gewoonlijk de Schepping genoemd, zoo begint het zevende hoofdstuk. Te trachten in te dringen in de geheimenissen van Gods inblijvende daden en in zijn werken vóór de Schepping is de hoogste dwaasheid en is altijd ijdel. De Schepping is een geloofsartikel, dat voor ieder christen vaststaat. Schepping is die daad, waardoor God de Vader ieder ding, dat bestaat door Zijn Woord en Geest, voortbracht, dat wil zeggen, door Zijn wil vóór de openbaring van de heerlijkheid van Zijn macht en goedheid.

God de Vader is de voortbrenger [1]) van alles, wat bestaat. Hij schiep door Zijn Woord de wereld. De Vader is de primaire oorzaak, de Zoon, het Woord, de secundaire. De Heilige Geest is geheel en al een ondergeschikte dienstknecht — volgens Milton — ; God schiep eerst hemel en aarde en daarna zweefde de Geest over de wateren.

Milton had er geen besef van, dat God Drieëenig de Schepper was, dat de Vader de Voortbrenger was, de Zoon de Schikker, de Ordener, en de Heilige Geest de Persoon, die het Geschapene tot zijn bestemming leidt. Ook hierin is Milton afgeweken van de algemeene orthodoxie. Nog verder doolt hij van het pad der rechtzinnigheid in zijn beschouwing over de stof.

„De Vader is, zoo gaat de schrijver voort, de primaire en werkende oorzaak van al het geschapene" [2]). De meeste moderne schrijvers beweren, dat het geschapene geformeerd is uit niets, een basis zoo onsubstantiëel als hun eigen theorie. Volgens Milton is het zeker, dat noch het Hebreeuwsche woord voor scheppen, noch het Grieksche κτίζειν, noch het Latijnsche creare scheppen uit niets beteekenen. Integendeel, die woorden beteekenen alle : scheppen uit iets, ordenen.

De wereld is gevormd uit iets. Want aangezien actie en passie relatieve begrippen zijn en geen handelende persoon daden kan verrichten zonder dat er iets lijdend is, zooals stof, blijkt het, dat het onmogelijk is, dat God deze wereld uit niets heeft geschapen, niet door eenig gemis aan macht, maar omdat het noodzakelijk was, dat er iets bestond, dat geschikt was om passief de werking van de goddelijke mogendheid te ondergaan.

---

[1]) *Paradise Lost* VII, v. 207.

[2]) „Thus far it has appeared, that God the Father is the primary and efficient cause of all things." *Prose-Works* IV, p. 176.

De stof moet dus òf onafhankelijk van God bestaan òf op zeker punt des tijds door God zijn gevormd. De stof kan niet eeuwig zijn, overwogen dat het een lijdend element is, afhankelijk van de Godheid en aan Hem ondergeschikt. Het moet dus door den wil van God in het aanzijn zijn geroepen.

Er zijn vier soorten van oorzaken: de oorzaak van wien, de oorzaak uit wien, de oorzaak door wien en om wien iets in 't leven wordt geroepen. De oorzaken worden genoemd efficiënt, materieel, formeel en finaal. Nademaal God de primaire, absolute en eenige oorzaak is van alle dingen, bevat Hij al de vier oorzaken. De materieele oorzaak moet òf God zijn òf niets. Nu is niets geen oorzaak in eenig opzicht en toch wordt beweerd, dat menschelijke vormen werden geschapen uit niets. Maar materie en vorm, beschouwd als innerlijke oorzaken, vormen het ding zelf; zoodat òf alle dingen moeten twee oorzaken gehad hebben en wel uitwendige, òf God is niet de volmaakte en volstrekte oorzaak van ieder ding. Ten tweede, het is een stelling van 't hoogste gewicht en de hoogste beteekenis, dat zulk een rijk geschakeerde, veelvormige en onuitputtelijke deugd bestaat en substantiëel inhaerent is in God — want die deugd kan niet accidenteel in God voorkomen — en dat die rijke en substantiëele deugd niet in God sluimerend bleef, maar werd verbreid en uitgestort zoo ver Hij wilde. Want de oorspronkelijke stof, waarvan we spreken, moet niet worden beschouwd als een kwade en alledaagsche zaak, maar als innerlijk goed en de voornaamste kweekplaats van ieder daaropvolgend goed ding.

Het was een substantie en kon niet voortkomen dan uit de bron van iedere substantie, ofschoon eerst in een verwarden, vormeloozen toestand en daarna gevormd en toegerust door de hand van God [1]).

Zij, die ontevreden zijn om de onvolmaaktheid van de substantie, moeten ook ontevreden zijn op God, die ze oorspronkelijk heeft geproduceerd uit niets in een onvolmaakten toestand en zonder vorm. Want wat verschil maakt het, of God de substantie heeft gevormd in dezen onvolmaakten toestand uit niets of uit zichzelf? Door deze redeneering dragen zij alleen de onvolmaaktheid over op de goddelijke werkzaamheid, de onvolmaaktheid, waarvan zij ongaarne toestemmen, dat deze ook kan worden toegepast op de substantie beschouwd als een uitvloeisel van God. Want waarom schiep God niet alle dingen uit niets in een volstrekt volmaakten staat? Het is toch niet waar,

---

[1]) *Paradise Lost* III, v. 12, III, v. 708, V, v. 472, VII, v. 192—275.

dat de materie in haar natuur onvolmaakt was. Ze ontving alleen verfraaiing door de toevoeging van vormen, die zelf materieel zijn. En indien gevraagd wordt, hoe het mogelijk is, dat het verderfelijke uit het onverderfelijke kan voortkomen, kan ook gevraagd worden hoe, wat gevormd werd door de deugd en werkzaamheid van God, kan voortkomen uit niets? De materie evenals de vorm en de natuur van de engelen zelf, kwam onverderfelijk uit God voort, en zelfs na den val blijft ze onverderfelijk, voorzoover het de essentie betreft. Maar een grooter moeilijkheid blijft: hoe is het mogelijk, dat iets zondigs voort kan komen uit God? Ik (Milton) vraag op mijn beurt: „hoe kan iets zondigs in 't aanzijn zijn geroepen door de deugd en werkzaamheid, die voortkwam uit God? Materie noch vorm zondigt, strikt genomen. Bovendien, wanneer iets voortkomt uit God, maar in de macht komt van een ander, dan is het toch niet te verhinderen, dat op de dingen een smet en besmetting wordt geworpen door de verleidingen van den duivel, en die, welke haar oorsprong hebben in den mensch zelf?" Men werpt tegen, dat een lichaam niet kan uitvloeien uit een geest. Ik (Milton) antwoord, „veel minder kan dan een lichaam nog uitvloeien uit niets. Want daar geest een meer voortreffelijke substantie is, bevat hij virtueel en essentiëel in zich de lagere substantie. De spiritueele en rationeele faculteit bevat de lichamelijke, corporeele d. w. z., de sensueele en animalische faculteit. Zelfs de goddelijke virtus en werkzaamheid konden geen lichamen uit niets produceeren, volgens de gewoonlijk aangenomen meening, tenzij er een lichamelijk, stoffelijk vermogen in de substantie van God was, aangezien niemand iets aan een ander kan geven, wat hij zelf niet bezit." Volgens Milton aarzelde zelfs Paulus niet aan God iets lichamelijks toe te schrijven: Col. II, 9 [1]). Het is niet meer ongeloofelijk, dat een lichamelijke macht voortkomt uit een spiritueele substantie, dan dat datgene, wat spiritueel is, zou voortkomen uit het lichaam, wat wij niettemin gelooven, dat het geval is met onze lichamen bij de Opstanding.

Milton heeft aan de hand van de Schrift, zooals hij meent, voldoende bewezen, dat God niet alles uit niets heeft voortgebracht, maar uit zichzelf. Nu gaat hij verder en zegt, dat de noodzakelijke consequentie van deze leer is, dat, wanneer alle dingen niet alleen door God, maar uit God zijn, geen geschapen ding geheel en al vernietigd kan worden. In de Heilige Schrift wordt geen gewag

[1]) Uit dezen tekst blijkt echter, dat de Apostel van Christus spreekt.

gemaakt van de vernietiging van het geschapene, maar er zijn nog andere redenen, waarom het niet mogelijk is. Ten eerste, omdat God niet wil, noch, om recht uit te spreken, machtig is iets te vernietigen. Hij wil niet, omdat Hij alles doet met een doel, maar niets kan het doel van God niet zijn met eenig ding, wat het ook zij. Het kan het doel van God niet zijn, omdat Hij zelf het doel van zichzelf is, noch van wat ook, omdat eenig goed het doel is van alles. Het zijn is goed, het niet-zijn is niet goed; waardoor het geenszins bestaanbaar is met de goedheid of wijsheid van God iets te vernietigen, wat goed is, noch iets, wat niet goed is. Nogmaals, God is niet bekwaam iets te vernietigen, want door iets tot niets te maken, zou Hij scheppen en niet scheppen terzelfder tijd, wat een contradictie inhoudt [1]).

„Indien wordt gezegd, dat de scheppende macht van God voortgaat met te werken in dier voege, dat Hij maakt, dat datgene, wat bestond, niet meer bestaat," antwoord ik (Milton), „dat er twee dingen noodzakelijk zijn om een volledige handeling te weeg te brengen, beweging en effect van de beweging: in het onderhavige geval is de beweging de daad der vernietiging; het effect van de beweging is geen, d. i. niets, geen effect. Waar geen effect is, daar is geen werkende oorzaak."

De Schepping is òf van onzienlijke dingen, òf van zienlijke. De onzienlijke dingen zijn de hemelen en de engelen. Milton is evenwel niet van meening, dat de onzienlijke hoogste hemelen gelijk met deze zichtbare wereld geschapen zijn. In de hoogste hemelen is het Paradijs, de verblijfplaats der gelukzaligen.

De Engelen zijn vóór de Schepping geschapen. Sommige Latijnsche en Grieksche kerkvaders zijn van meening, dat de Engelen als zijnde geesten, moeten hebben bestaan lang vóór de materieele wereld en het is zelfs waarschijnlijk, dat de afval, die een uitwerping van zoovele duizenden uit den hemel ten gevolge had, plaats greep vóór de grondlegging der wereld. Er is zeker geen voldoende grond voor de gewone opvatting, dat beweging en tijd (die de maatstaf is van de beweging) niet konden hebben bestaan, overeenkomstig hun prioriteit en consequentie, voordat deze wereld was gemaakt, aangezien Aristoteles, die leert, dat geen ideeën van beweging en tijd kunnen worden gevormd, uitgezonderd met betrek-

---

[1]) *Prose-Works* IV, p. 181.

king op deze wereld, niettemin uitspreekt, dat de wereld zelf eeuwig is.

Milton geeft ook de natuur van de engelen aan en als hij veel over deze zaken gesproken heeft, zegt hij verder: er in door te dringen is zich de berisping van den Apostel op den hals te halen, (Col. II, 18), waaruit we zien, dat Milton een naïeve ketter is.

De zichtbare Schepping omvat het materieele universum en alles, wat daarin vervat is en meer bepaaldelijk het menschelijk geslacht. Milton verwerpt de preëxistentie van de ziel. De passage uit de Schrift, waarin staat, dat God den adem des levens inblies in den mensch, moet zoo verstaan worden, dat de mensch geen deel van Gods essentie ontving of deel kreeg aan de Goddelijke natuur, maar alleen die hoeveelheid van de goddelijke virtus of levenskracht, die geëvenredigd was aan de vatbaarheid van den recipient. Alle levende wezens ontvangen hun adem van de eenige bron van leven. Zoodra God dien geest of adem tot zich trekt, houden zij op te bestaan.

De mensch is een levende ziel, maar innerlijk en in eigenlijken zin één en individueel, niet samengesteld of scheidbaar, niet zooals het gemeene gevoelen is, gemaakt en gevormd uit twee onderscheiden en verschillende naturen, uit ziel en lichaam, maar de geheele mensch is ziel en de ziel is mensch, dat wil zeggen, een lichaam of individueele, bezielde, sensitieve en rationeele substantie. De adem des levens is noch een deel van de goddelijke essentie, noch de ziel zelf, maar een inblazen van eenige goddelijke kracht om het leven en het verstand te gebruiken, en ingestort in een organisch lichaam.

De levende ziel wordt, volgens Milton, niet dagelijks geschapen door een onmiddellijke daad van God, maar verbreid van vader op zoon in een natuurlijke volgorde. Tertullianus, Apollinarius, Augustinus en anderen zijn van deze meening. God had geen rust zelfs op den Sabbath, indien Hij doorging met het scheppen der zielen van de in het aanzijn geroepen menschen. Ook andere argumenten zijn voor deze opvatting te geven. Alle menschen zijn ontvangen en geboren in de zonde, maar indien wij de ziel onmiddellijk ontvingen uit Gods hand, moest die ziel rein zijn. Indien de ziel rein was, zou zij de onzuiverheden van het lichaam, die later zouden komen, reinigen. Hoe kan een reine ziel belast worden met de zonden van het lichaam! De ziel van Christus is op supernatureele wijze geschapen, maar de ziel van den gewonen mensch is verwekt.

Een andere wijze van Gods uitwendige werkzaamheid is zijn bestuur van de geheele Schepping. Dat bestuur is algemeen of bijzonder. Het algemeen bestuur is dat, waardoor God de Vader de heele Schepping beschouwt, onderhoudt en bestuurt met onbegrensde wijsheid en heiligheid, overeenkomstig de voorwaarden van Zijn besluit. God de Vader draagt en onderhoudt alles, wat bestaat, door de wondere mogendheid van Zijn kracht. Wat betreft het kwaad, God is slechts op één van de twee volgende wijzen betrokken in de voortbrenging ervan. Of Hij staat toe, dat het kwaad bestaat door het geen beletsel in den weg te leggen, òf hij veroorzaakt het kwaad door de straf van zijn oordeel. Volgens Milton werkt Gods Voorzienigheid ook bij de zonde, door haar bestaan toe te laten of Zijn genade terug te houden, maar ook door de zondaars aan te drijven tot het plegen der zonde door hun harten te verharden en hun verstand te verblinden. Wanneer we dit lezen, dan zouden wij in Milton den Calvinist begroeten en wij zouden willen vragen: hoe komt hij er bij, den Calvinisten de smet aan te wrijven God tot den auteur van de zonde te maken, hij, die God de zondige daden doet te voorschijn roepen?

Daar is een gezegde, schrijft Milton, dat luidt: hij, die bij machte is een daad te verhinderen en het niet doet, beveelt ze in werkelijkheid te doen. Deze stelregel is inderdaad bindend voor den mensch als een moreel voorschrift, maar het is anders ten opzichte van God. We mogen van God niet zeggen, dat Hij aanspoort tot zondige daden. God kan door Zijn voorzienigheid uit kwade daden goede gevolgen doen voortkomen. De geschiedenis van Jozef is een sprekend voorbeeld daarvan. Ook zoo de kruisiging van Christus.

Milton gaat nog voort met het ontzettende probleem van Gods Almacht en de zonde. Ook hij geeft geen oplossing. Alleen zegt hij, dat menschelijke maatstaven God niet aangelegd mogen worden. Wij dachten, dat Milton niet huiverig was voor anthropopathie. Niettemin moet worden erkend, dat Milton de kwestie reeds beter gesteld heeft.

De Voorzienigheid van God is volgens hem òf gewoon òf buitengewoon. Zijn gewone Voorzienigheid is die, waarmee Hij de onveranderlijke orde van oorzaken handhaaft, die Hij in den beginne gesteld heeft. Deze orde wordt gewoonlijk en te dikwijls natuur genoemd, maar de natuur kan niets anders beteekenen dan de geheimzinnige macht en uitwerking van die goddelijke stem, die weerklonk in den beginne en aan welke als aan een eeuwig bevel

alle dingen gehoorzaamheid hebben betoond [1]). De buitengewone, bijzondere Voorzienigheid van God is Zijn ingrijpen in de gewone orde der natuur. God roept daardoor eenig effect in het leven, dat wij een wonder noemen.

Het bijzondere bestuur van de Voorzienigheid betreft engelen en menschen, als zijnde ver boven het overige van de Schepping. Er zijn goede en slechte engelen. De goede engelen zijn naar de meening van sommigen alleen door de genade van God staande gebleven. Zij zijn geschaard om den troon van God in de waardigheid van dienende geesten. Zij loven God en zijn in alle dingen gehoorzaam. Hun dienst betreft vooral de geloovigen. Zeven engelen worden genoemd, die in de vervulling van hun dienst de aarde doorkruisen. Sommige engelen hebben de hoede over volken, koninkrijken en bijzondere landstreken. Soms moeten zij op de aarde verschijnen om de zonden der menschen te tuchtigen. Michael is het hoofd van de Engelenschaar.

De booze engelen worden bewaard voor de straf. Soms wordt hun vergund door aarde, lucht en den hemel zelf te wandelen om het oordeel Gods te volvoeren. De Satan is het hoofd van het duivelendom. Hun kennis is groot, maar verhoogt hun rampzaligheid.

In een volgend hoofdstuk spreekt Milton over „The Special Government of Man before the Fall, including the institutions of the Sabbath and of Marriage".

De Voorzienigheid van God, voor zoover die het menschdom betreft, heeft betrekking op den mensch in zijn staat der rechtheid of sedert zijn val. God verbood den mensch te eten van den boom der kennis des goeds en des kwaads, op straffe des doods, indien hij het bevel ongehoorzaam was [2]). Dit wordt wel het werkverbond genoemd, hoewel het een verbod was om iets te doen.

De boom des levens is geen sacrament, maar een symbool van het eeuwige leven of liever het voedsel, waardoor het leven in stand gehouden wordt. De mensch werd gemaakt naar Gods beeld en de natuurwet was ingeboren en ingeplant in hem, zoodat hij geen

---

[1]) Uit deze zinsnede blijkt, dat Milton den religieuzen toon uit zijn Puriteinsche periode heeft behouden. Wie het verschil tusschen Milton's zeer gematigd pantheïsme en Spinoza's leer wil nagaan, vergelijke Milton's Creatio en Providentia met het eerste deel van Spinoza's *Ethica*, van God. Uit alles blijkt, wat we reeds opmerkten, dat Milton een eigen richting vertegenwoordigt.

[2]) *Paradise Lost* IV, v. 426, VII, v. 44.

voorschrift noodig had om hem te dwingen, haar in acht te nemen. Bevelen, die gegeven werden met betrekking op den boom der kennis of de instelling des huwelijks, vormen geen deel van de natuurwet, waaruit men alleen kan leeren, wat aangenaam voor de rede is, d. w. z. wat in zijn innerlijke wezen goed is. Zulke bevelen moesten daarom worden gegrond op wat genoemd wordt positief recht, waardoor God of iemand, die bekleed is met wettige macht, beveelt of verbiedt, wat in zichzelf noch goed, noch slecht is, en wat daarom niet verplichtend zou zijn voor iemand, indien er geen wet was die het beval of verbood. Wat betreft den Sabbath, het is duidelijk, dat God dien heiligde aan zichzelf en wijdde tot rust, ter herinnering aan de voltooiing van Zijn werken. Volgens Milton is er geen aanwijzing, dat Adam een gebod heeft ontvangen omtrent het houden van den Sabbath. De meest waarschijnlijke veronderstelling is, dat Mozes, die het boek Genesis veel later heeft geschreven dan de verkondiging van de wet, deze zinsnede heeft ingelascht in overeenstemming met het vierde gebod, en wel op de plaats, waar ze het best paste, waar een gelegenheid werd aangeboden om de Israëlieten door een natuurlijken en gemakkelijken overgang te herinneren aan het rusten van God op den zevenden dag, nadat de Schepping voltooid was. Het Bondsvolk leerde zoo de beteekenis van het vieren van den Sabbath [1]). Volgens Milton hebben de Aartsvaders van geen Sabbath geweten. In Boek II, Hoofdst. VII, worden de redenen opgegeven, waarom God den Sabbath heeft ingesteld voor de Israëlieten. De Evangelische Christenen hebben geen Joodschen Sabbath, maar kunnen naar believen een dag afzonderen voor den dienst des Heeren. Een bepaalde heilige dag bestaat voor de belijdende Christenen niet meer, indien zij hem zelf niet aanwijzen.

Over het huwelijk zegt Milton: dat het werd ingesteld, indien niet bevolen bij de Schepping, is duidelijk en evenzoo dat het bestond in wederkeerige liefde, gezelschap, hulp en troost van man en vrouw, ofschoon met het voorbehoud van hoogere rechten aan den man. De macht van den man werd na den val nog grooter. Tot de vrouw sprak God: „Uw begeerte zal tot den man zijn en hij zal over u heerschen.'' Het huwelijk is de meest innige betrekking tusschen man en vrouw, verordend door God voor het voortbrengen van kinderen of voor de verlichting en veraangenaming van het leven. Daarom

---

[1]) *Paradise Lost* VII, v. 590.

is gezegd: een man zal zijn vader en moeder verlaten en zijn vrouw aanhangen en deze twee zullen tot één vleesch zijn. Dit is geen wet, noch een bevel, maar een uitkomst of natuurlijk gevolg van de innigste vereeniging, die zou hebben bestaan tusschen beiden in den volmaakten toestand van den mensch.

Milton ontwikkelt daarna zijn opmerkelijke meening aangaande de polygamie. Het zal voor velen een verrassing zijn, dat de dichter van *Paradise Lost* een verdediger is van het spotbeeld des huwelijks, de polygamie. De Aartsvaders en de Israëlietische practijk hebben Milton er toe gebracht van de paden der Christelijke ethiek af te wijken. Milton zegt: „mijn meening omtrent de polygamie is niet in overeenstemming met het gemeene gevoelen, dat het huwelijk juist bestaat tusschen één man en één vrouw. Ik wil echter niet door een beschuldiging de heilige patriarchen en pilaren van ons geloof aanklagen. Abraham en de anderen, die meer dan één vrouw terzelfder tijd hadden, moeten door de voorstanders van het gemeene gevoelen worden beschouwd als mannen, die schuldig staan aan doorloopende hoererij en echtbreuk. Het heilige nageslacht, dat uit hen is voortgekomen, ja al de zonen van Israël voor wie het heiligdom is gemaakt, zouden, wanneer de gewone opvatting de juiste was, daaruit geweerd zijn, want geen bastaard mocht de vergadering van Jehovah binnentreden, zelfs niet tot het tiende geslacht. Polygamie is òf een waar huwelijk òf alle kinderen geboren in dien staat zijn onecht, wat zou inhouden het geheele geslacht van Jacob, de twaalf uitverkoren stammen van God."

Mattheus XXIX, waarin staat, dat deze twee één zullen zijn, wordt, zegt Milton, altijd aangehaald tegen de polygamie, maar een vader, die verscheidene zonen heeft, staat tot ieder individueel als vader, en zoo is het ook met één man en verschillende vrouwen: hij is met ieder afzonderlijk één. Milton beproeft op alle wijzen de wettigheid en het geoorloofde van de polygamie te verdedigen. Het heele Oude Testament wordt daarvoor leeggeplunderd. Milton eindigt zijn verdediging met de uitspraak: „The practice of the saints is the best interpretation of the commandments".

Wij zouden daartegen willen aanvoeren: de volmaaktste heiligen hebben nog maar een zeer klein beginsel van gehoorzaamheid en kunnen niet als zedelijke voorgangers dienst doen, maar zijn dikwijls waarschuwende voorbeelden, hoe menschen, die het geloof hebben, vallen in de zonde.

Milton gaat verder: „God maakt zelf de huwelijken voorspoedig en gelukkig. De toestemming van de ouders moet vooraf gaan aan het huwelijk, maar de wederkeerige toestemming is natuurlijk het eerste vereischte daarvoor. De partijen moeten één zijn van ziel en godsdienst. Niet alleen is het huwelijk bestemd voor het voortbrengen van kinderen, maar het is ook een behoedmiddel tegen de ontucht. Het is eerbaar in zichzelf en niet verboden aan eenige klasse van menschen. Daarom handelen de Papisten tegen den godsdienst door hun geestelijken uit te sluiten van het huwelijk" [1]. Verder verkondigt hij hier zijn reeds bekende theorie over de gemakkelijke echtscheiding, de echtscheiding om andere redenen dan om hoererij van één der beide partijen. Milton spreekt ook hier weer zijn meening uit, dat hoererij geestelijk verstaan moet worden en beteekent gestadige vijandschap, ontrouw en ongehoorzaamheid van de vrouw.

In hoofdstuk XI wordt gesproken over den val van onze eerste ouders en over de zonde. De zonde is ἀνομία, overtreding van de wet. De zonde is gemeenschappelijk of persoonlijk. De gemeenschappelijke zonde is de zonde, bedreven door onze eerste ouders en daarom door hun nakomelingschap, toen zij de gehoorzaamheid aan God opzegden door het eten van de vrucht van den verboden boom [2]. Dit eten was, volgens Milton, een blijk van neiging tot ongeloof, ondankbaarheid, ongehoorzaamheid, gulzigheid, moord, diefstal, godslastering, bedrog, het trachten naar Goddelijke eer, trots, verwatenheid.

Dat de nakomelingschap van Adam en Eva deelde in hun straf, is een gewone zaak, zegt Milton. De heidenen gevoelden reeds, dat het geslacht moest lijden om de zonden van den vader.

De persoonlijke zonde van ieder enkeling is die, welke ieder in zijn eigen persoon heeft bedreven, los van de zonde, die gemeen is aan allen. Milton is het niet eens met de Stoicijnen, die alle zonden even groot vonden. Integendeel, er is graadverschil in zonde, maar toch, de minste ongerechtigheid doet den mensch schuldig staan tot verdoemenis.

In het volgende hoofdstuk handelt Milton over de straf en eindigt met te zeggen, dat het toch veel beter is aan den mensch eenigen vrijen wil toe te staan, want anders komt Gods rechtvaardigheid in het gedrang. Milton wil ook hier het probleem van Gods Almacht

---

[1]) *Paradise Lost* IV, v. 744.

[2]) Ibid. III, v. 290, XI, v. 317, III, v. 150, V, v. 236, V, v. 324, IX, v. 359.

en van de macht der zonde en de verantwoordelijkheid van den mensch oplossen, maar hij brengt het vraagstuk niet verder.

In het hoofdstuk *Of the death of the body* verkondigt hij de leer, dat met den dood ziel en lichaam sterven. Milton huisvest de zielen der geloovigen niet in een soort „voorgeborchte'', neen, tot den dag des Oordeels zijn ze dood naar ziel en lichaam. Ook hier worden vele bijbelteksten door Milton verwrongen naar zijn kant.

Daarop volgt *Of Man's Restoration and of Christ as Redeemer.* De herstelling van den mensch is die daad, waardoor hij, verlost van de zonde en den dood door God den Vader, wordt verhoogd tot een uitnemender staat dan waaruit hij is gevallen.

In deze herstelling is begrepen de verlossing en de vernieuwing van den mensch.

De verlossing is die daad, waardoor Christus, gezonden in de volheid des tijds, al de geloovigen verloste tot den prijs van Zijn eigen bloed, door een vrijwillige handeling, overeenkomstig den eeuwigen Raad en de genade van God den Vader.

Daar is geen andere Middelaar en Verlosser dan Christus. Zijn natuur is tweevoudig. Hij is God en mensch. Hier zegt Milton, dat Christus in Zijn menschelijke natuur de heele deugd des Vaders in zich vereenigde, dat de goddelijke eigenschappen in Christus' menschelijke natuur reëel en substantiëel inwoonden. Omtrent Zijn goddelijke natuur wordt nog de opmerking gemaakt, dat Christus reeds bestond vóór Zijn incarnatie, waardoor dus front gemaakt wordt tegen de Socinianen. De incarnatie van Christus, waardoor Hij, God zijnde, de menschelijke natuur aannam, is naast de Triniteit het grootste mysterie van onzen godsdienst. Omdat dit mysterie zoo groot is, moeten wij er niets bijvoegen van ons eigen maaksel. We moeten den eenvoudigen zin van de Schrift aannemen.

Nu, zegt Milton, prevaleert de meening, dat de Triniteit was vereenigd in één natuur, maar ook wordt de meening verkondigd, dat twee naturen zoo vereenigd zijn in den éénen persoon van Christus, dat Hij een reëele en volmaakte subsistentie in de eene natuur, onafhankelijk van wat eigenlijk behoort tot de andere, bezit, zoodat twee naturen zijn bevat in één persoon. De scholastiek heeft dat hypostatische unie genoemd. Hier wordt door Milton de gereformeerde theoloog Zanchius aangehaald (Vol. I, Pars II, Lib. II, Cap. 7): „Hij nam niet den mensch aan, maar de menschelijke natuur. Want de Logos, zijnde in den schoot van de maagd, nam de menschelijke natuur aan door een lichaam te vormen uit de substantie

van Maria en tegelijkertijd een ziel te scheppen om het te bezielen. Zoo innig en nauw was de aanneming van die natuur, dat zij nooit een afzonderlijke subsistentie had, onafhankelijk van den Logos, maar toen eerst en later steeds bestond zij in den Logos alleen."

Milton betoogt dan verder, dat men niet de menschelijke natuur kan aannemen zonder een menschelijke persoon te zijn. Hij acht de beweringen der Trinitariërs scholastiek. Die onderscheidingen in natuur, persoon, hypostasis, subsistentie en substantie zijn maar spitsvondigheden. Hij vindt de algemeene orthodoxe opvatting der Christelijke Kerken van het Westen dwaasheid. Ook de Eutychiaansche opvatting, die de monophysis leerde, en de Nestoriaansche, die twee personen in den Christus aannam, zijn sophistische haarklooverijen. Evenzoo de formule van het concilie van Chalcedon, dat Hij was volkomen God en volkomen mensch, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως.

Milton hakt ten slotte den knoop door met te zeggen, dat het veel beter is voor ons den Zoon van God, onzen Middelaar, te kennen als gekomen in het vleesch, als genoemd beide God en Mensch, en dat hij dat is in werkelijkheid, wat in het Grieksch wordt uitgedrukt door den eenvoudigen en den daarvoor geschikten term Θεάνθρωπος.

Het overige moeten wij als niet geopenbaard, zegt Milton, maar in het midden laten. Ook het κατἄλλο καὶ ἄλλο en de communicatio idiomatum van de theologen hebben voor hem geen voldoende beteekenis.

Vervolgens spreekt Milton over het ambt van Middelaar en over de drievoudige taak van Christus: verlossing, verhooging, voldoening.

Het Middelaarsambt van den Christus is die verrichting, die Hij op bijzonderen last van God den Vader vrijwillig volbracht en voortgaat te volbrengen, ten behoeve van den mensch, wat geëischt wordt voor de verzoening met God en de eeuwige verlossing. Zijn Middelaarschap kon Hij (Christus) vervullen, doordat Hij was Profeet, Priester en Koning. Zijn taak als profeet is Zijn kerk te onderwijzen in de hemelsche waarheid en den geheelen wil van Zijn Vader te verklaren. Zijn profetische taak bestaat uit twee gedeelten: het eerste is uitwendig, namelijk de verkondiging van de goddelijke waarheid, het tweede is inwendig, de verlichting van het verstand. De priesterlijke taak is die verrichting van Christus, waardoor Hij zich offerde aan God den Vader als een offer voor zondaars, en altijd als Middelaar optrad voor ons. De koninklijke taak van Christus is die, waardoor Hij als koning, aangesteld door God den Vader, regeert en bewaart, hoofdzakelijk door een innerlijke wet en door geestelijke macht, de kerk, die Hij zichzelf gesticht heeft

en waardoor Hij Zijn vijanden overwint en overheerscht. Zijn koninkrijk is een koninkrijk van genade en van eere. Zijn koninkrijk komt eerst tot zijn volle heerlijkheid bij Zijn tweede komst.

Daarna komt de dienst der verlossing ter sprake. De vernedering van Christus is die staat, waarin Hij zich vrijwillig heeft onderworpen aan de goddelijke rechtvaardigheid, zoowel in leven als in dood, met het voornemen alle dingen te ondergaan, die noodig waren om onze verlossing te bewerken.

De verhooging van Christus is die staat, waartoe Hij door God den Vader was verhoogd, nadat Hij had gezegevierd over den dood en de gedaante van een dienstknecht had afgelegd, een staat van onsterfelijkheid en van de hoogste glorie, deels door Zijn eigen verdiensten, deels door de gave van den Vader voor het welzijn van de menschheid, waardoor Hij verrees uit de dooden, ten hemel voer en aan de rechterhand van God zit.

De voldoening van Christus is de volledige herstelling, teweeggebracht door Hem in Zijn tweevoudige hoedanigheid van God en mensch, door de vervulling van de wet en de betaling van den vereischten prijs voor de geheele menschheid.

Milton begrijpt niet, hoe zij, die den Zoon beschouwen als van dezelfde essentie met den Vader, kunnen verklaren èn Zijn incarnatie èn Zijn satisfactie.

Het zeventiende hoofdstuk bevat de vernieuwing van den mensch, insluitende zijn roeping. De vernieuwing van den mensch is die verandering, waardoor hij, die eerst was onder den vloek en gebukt onder den goddelijken toorn, vervolgens gebracht wordt in den toestand van genade.

De wijze, waarop een mensch wordt vernieuwd is òf natuurlijk òf bovennatuurlijk. Met natuurlijke wijze bedoelt Milton datgene, wat invloed uitoefent op de natuurlijke aandoeningen.

De roeping van den mensch is die natuurlijke wijze van vernieuwing, waardoor God de Vader, naar Zijn voornemen in Christus, een gevallen mensch uitnoodigt tot de kennis van den weg, waarin Hij moet verzoend en aangebeden worden, zoodat de geloovigen door Zijn barmhartigheid zijn geroepen tot de verlossing en zij, die weigeren te gelooven, zonder verontschuldiging zijn.

De roeping is algemeen of bijzonder. De algemeene roeping is die, waardoor God de geheele menschheid op verschillende wijzen uitnoodigt tot de kennis van de ware Godheid.

Men werpt ons tegen, zegt Milton, dat niet allen Christus

hebben gekend. Ik antwoord, dat dit niets bewijst tegen de leer, dat allen zijn geroepen in Christus alleen. Indien Christus niet aan de wereld gegeven was, zou God niemand hebben geroepen. Wanneer de losprijs voldoende is voor de verlossing van het geheele menschengeslacht, worden allen geroepen om zijn weldaden te genieten, ofschoon allen niet kunnen bekend zijn met de bron, waaruit de weldaden vloeien. Wij mogen gelooven, dat de volmaakte offerande van Christus overvloedig voldoende is voor hen, die nooit den naam van Christus hebben gehoord en slechts gelooven in God.

Gods bijzondere roeping is die, waardoor Hij op een geschikten tijd bijzondere enkelingen uitnoodigt, uitverkorenen zoowel als verdoemden, vaker en met een meer buitengewone roeping dan de anderen.

De verandering, die plaats heeft door de vernieuwing, bestaat uit twee deelen: berouw en een daaraan beantwoordend geloof. Milton maakt verschil tusschen waar berouw en voorbijgaand berouw. Ook onwedergeboren menschen hebben volgens hem berouw gehad: Kaïn, Esau, Pharaoh, Saul, Achab, Judas.

Het geloof overeenstemmend met berouw is een gehoorzamen aan de roeping van God. Het geloof wordt weer verdeeld in een historisch geloof, een tijdelijk geloof, dat na eenigen strijd weer ondergaat, en een geloof in mirakelen. Het historisch geloof is een toestemmen van de waarheid van de Schriftgeschiedenis en van de gezonde leer. Dit geloof is noodig tot zaligheid, maar is niet in zichzelf een zaligmakend geloof.

Het volgend hoofdstuk behandelt de wedergeboorte. De bedoeling van supernatureele vernieuwing is, volgens Milton, niet alleen den mensch te vernieuwen, meer volledig dan te voren, om zijn natuurlijke vermogens te gebruiken, zooals wat betreft zijn macht om een rechtvaardig oordeel te vormen en den vrijen wil uit te oefenen, maar om den inwendigen mensch nieuw te scheppen en van boven nieuwe en supernatureele vermogens in de zielen van de vernieuwden te storten. Dit wordt regeneratie genoemd en de wedergeborenen worden geplant in Christus. De wedergeboorte is die verandering, bewerkstelligd door Woord en Geest, waardoor, nadat de oude mensch is vernietigd, de inwendige mensch wordt wedergeboren door God naar Zijn eigen beeld, in al de vermogens van zijn ziel, zoodat hij als het ware een nieuw schepsel wordt en de geheele mensch beide naar ziel en lichaam wordt geheiligd tot den dienst van God en de vervulling van goede werken.

De gevolgen van de wedergeboorte zijn berouw en geloof.

Berouw of datgene, wat in het Grieksch μετάνοια is, is die gave Gods, waardoor de wedergeboren mensch beseft met verdriet dat hij God heeft beleedigd door de zonde, waardoor hij die zonde haat en vermijdt, nederig zich wendend tot God door een gevoel van goddelijke barmhartigheid, terwijl hij hartelijk streeft naar de gerechtigheid.

Verder geeft Milton nog een beschrijving van het zaligmakend geloof, van de inplanting in Christus, van de rechtvaardigmaking. Onmiddellijk op de rechtvaardigmaking volgt de adoptie tot kinderen. Vervolgens komt dan de mystieke unie met Christus, waardoor de mystieke of onzichtbare kerk ontstaat. Na de mystieke unie komt in hoofdstuk XXV de glorificatie aan de beurt. Hier wordt in tegenstelling met de gereformeerde belijdenis de leer verkondigd, dat de heiligen ook afvallen kunnen. Vervolgens wordt het genadeverbond voorgedragen in tegenstelling met de Wet van Mozes, het werkverbond. Dan komt de Christelijke vrijheid.

Milton beweert, dat het in strijd is met de Christelijke vrijheid, te meenen, dat de decaloog nog van kracht is voor Christenen. Hij zegt, dat Zanchius ook van die meening is, namelijk, dat de Wet der Tien Geboden voor Christenen niet meer geldt.

De Christelijke vrijheid is de toestand, waarin we verkeeren, als we verlost zijn door Christus onzen bevrijder van de slavernij der zonde en bijgevolg van de regels der wet en van den mensch, zoodat wij zonen zijn gemaakt in plaats van dienstknechten en volwassen menschen in stede van kinderen, opdat wij God dienen in liefde door de leiding van den Geest der waarheid.

Daarna komen de uitwendige teekenen der genade, de Sacramenten aan de beurt. Het offer, door Christus gebracht, is verwerkelijking van het schaduwbeeld, het Pascha der Joden. Onder het Evangelie is het eerste sacrament de Doop, waarin de lichamen der geloovigen, die zich verbinden tot zuiverheid des levens, worden gedompeld in stroomend water [1]) om aan te duiden hun wedergeboorte door den Heiligen Geest en hun vereeniging met Christus in dood, begrafenis en opstanding.

De kinderdoop wordt door Milton geheel en al verworpen. De kinderen verstaan er niets van en daarom is het dwaasheid den kinderen den Doop toe te dienen. De analogie tusschen besnijdenis en kinderdoop wordt door hem niet aanvaard.

---

[1]) *Paradise Lost* XII, v. 441.

Bij het Heilig Avondmaal wordt de transsubstantiatie van de Roomsch-Katholieken aangevallen. „Was,'' zegt Milton, „zooals de Papisten van meening zijn, het werkelijk Zijn vleesch, dat gegeten wordt in de Mis, dan zou de slechtste communicant door de kracht van dit hemelsch brood het eeuwige leven verwerven. We zullen maar niet spreken over de wormen en muizen, die het Avondmaalsbrood soms verteren.''

Ook de consubstantiatie wordt hier, evenals in zijn tractaat *Of true Religion*, als een dwaling voorgesteld. De consubstantiatie, maar vooral de transsubstantiatie (anthropophagie eigenlijk) zijn tegen den zin der Heilige Schrift, in strijd met de Rede en het gezond verstand. Milton verwerpt ook het „opus operatum'' der Roomsch-Katholieken. De sacramenten zijn slechts teekenen en volstrekt niet strikt noodzakelijk voor het beërven der eeuwige zaligheid. Er staat nergens in de Schrift, dat juist een aangestelde dienaar der Kerk het Avondmaal moet uitdeelen. Milton noemt de Mis „a profanation too horrible to be even alluded to without shuddering''.

Milton verwerpt geheel en al de vijf andere sacramenten der Roomschen: confirmatie, penitentie, laatste oliesel, wijding en huwelijk. Het zijn volstrekt niet, wat sacramenten behooren te zijn, teekenen der genade. Van de vijf papistische sacramenten zijn er dan ook vier voor bijzondere klassen van menschen: de penitentie behoort alleen bij de gevallenen, de wijding bij de geestelijken, het laatste oliesel bij de zieken en het huwelijk bij de leeken.

Hoofdstuk XXIX bevat de zienswijze van Milton omtrent de zichtbare kerk. De vergadering van hen, die worden geroepen, wordt de zichtbare kerk genoemd. De teekens van de zichtbare kerk zijn zuivere leer, de uiterlijke waarneming van den eeredienst, echte evangelische liefde, voorzoover die kan worden onderscheiden door louter menschelijke perceptie, en een rechte bediening der sacramenten.

Daar Christus het hoofd is van de mystieke kerk, zoo is Hij ook de Overste over de zichtbare kerk. Zij, die een aardsch hoofd over de kerk gesteld hebben in den persoon van den apostel Petrus en zijn opvolgers, de zoogenaamde Roomsche bisschoppen, dwalen zeer. Aan Petrus werd geen plaats boven de andere apostelen gegund. De Kerk is niet gebouwd op Petrus alleen, maar ook op andere apostelen. De sleutelmacht is volstrekt niet alleen toegewezen aan Petrus.

De zichtbare kerk is òf universeel òf particulier. De universeele

zichtbare kerk is de heele schare van hen, die geroepen zijn in elk deel van de wereld en die openlijk God den Vader aanbidden door Christus, in welke plaats ook, hetzij individueel, hetzij in vereeniging met anderen.

Als Milton over de onzichtbare kerk spreekt, handelt hij ook over hen, die geen lid zijn van een erkende kerk en toch gelooven. Deze laatsten, zoo zegt hij, behooren tot de onzichtbare kerk.

De universeele kerk bestaat uit bedienaars van het Woord en het volk. Bedienaars van het Woord zijn personen, die benoemd worden door een goddelijke opdracht om verschillende diensten te vervullen in de kerk van Christus.

De verschillende ambten in de kerk zijn volgens 1 Corinthe XII, 28 en Ephese IV, 11—13, apostelen, profeten en leeraars.

De geloovigen moeten optreden als verkondiger van het Evangelie, wanneer de gelegenheid dat vereischt. Volgens 1 Petr. II, 9 zijn alle geloovigen priesters en wanneer er van κλῆρος sprake is, is dat de geheele kerk en niet de geestelijken alleen.

In het volgende hoofdstuk spreekt Milton over de Heilige Schrift. Hij gelooft in de perspicuiteit van de Schrift; alleen de theologen maken met hun scholastiek de waarheden van den godsdienst duister. De leer, die de menschen wijs maakt tot zaligheid, is duidelijk genoeg. Milton is er van overtuigd, dat we niet altijd de goede lezing hebben in het Nieuwe Testament tengevolge van de uiteenloopende handschriften [1]), maar de leer der zaligheid is niet bedorven. Hij is verder van meening, dat God wil, dat we den Heiligen Geest meer volgen dan de Schrift. Merkwaardig is zijn leer, dat we den Bijbel eerst moeten gelooven om het gezag van de kerk, maar later door het testimonium Sancti Spiritus, dat in onze harten werkt. Het moet met ons gaan als met de Samaritanen, die eerst in Christus geloofden om de vrouw die aan de fontein Jacobs zat, maar later het getuigenis van de vrouw niet noodig hadden. Dit heele hoofdstuk is verbazend belangwekkend. Voor ieder, die belang stelt in de critiek op den tekst van den Bijbel, geeft het opmerkingen, die nog thans overwogen mogen worden.

Nadat Milton gehandeld heeft over de Heilige Schrift, gaat hij over tot de bijzondere kerken.

Een bijzondere kerk is een vereeniging van personen, die belijders van het geloof zijn, vereenigd door een bijzonderen band van broe-

---

[1]) *Prose-Works* IV, p. 447.

derschap, en zoo ingericht, dat zij op de beste wijze de opbouwing in het geloof bevordert en de gemeenschap der heiligen vermeerdert.

De gewone dienaren van een bijzondere kerk zijn presbyters en diakenen. Presbyters worden ook bisschoppen (opzieners) genoemd. Milton laat dan zien, dat ouderling en opziener hetzelfde is. Hij haalt allerlei teksten aan om de gereformeerde kerkinrichting aan te prijzen [1]).

De keuze van de predikanten is aan de gemeente. Het beginsel van successie, dat Roomschen en Hoog-Kerkelijke Anglikanen huldigen ten opzichte van de bisschoppen, zoodat zij meenen, dat de Heilige Geest van de Apostelen door opeenvolging op de bisschoppen overgaat, vindt Milton beuzelachtig en van geen kracht. Zeer dikwijls komen er wolven in de schaapskooi. De tienden en gedwongen belastingen voor de kerkelijke traktementen keurt Milton zeer af. Volkomen scheiding van kerk en staat vindt hij voor beide goed. Geen vijandschap tegen de kerk doet hem naar scheiding verlangen, maar zijn overtuiging, dat dit het beste is. Milton is nog altijd independentisch, als het op de autonomie der kerkelijke gemeenten aankomt; het gezag van hoogere kerkelijke vergaderingen erkent hij niet.

Hierna handelt hij over de kerkelijke tucht. Milton is voorstander van een nauwgezet kerkelijk toezicht. Kerkelijke samenkomsten moeten worden gehouden, maar het is volstrekt niet noodig, dat alleen een gesalarieerd man het recht heeft het woord te voeren. De sleutelmacht, de uitoefening van de kerkelijke tucht, is niet bij uitsluiting toevertrouwd aan Petrus en zijn opvolgers, noch aan eenigen individueelen predikant in het bijzonder, maar aan de geheele afzonderlijke gemeente collectief, uit welk getal leden ook bestaande.

De burgerlijke overheid verschilt van de kerkelijke in de volgende opzichten. Ten eerste, ieder mensch is onderworpen aan de burgerlijke overheid, wat de burgerlijke zaken betreft; maar alleen de kerkelijke leden zijn onderworpen aan de kerkelijke tucht en slechts in godsdienstige zaken. Ten tweede, de burgerlijke macht heeft heerschappij slechts over het lichaam en de uiterlijke vermogens van den mensch; de kerkelijke wordt uitgeoefend over de vermogens van de ziel, die geen andere jurisdictie erkennen. Milton eindigt

---

[1]) Handel. XX, v. 17. 1 Tim. III, v. 1. Philipp. I, v. 1. Tit. I, v. 5. 1 Pet. V, Handel. XV, v. 6, XVI, v. 4.

dit hoofdstuk met de uitspraak: „It is highly derogatory to the power of the church, as well as an utter want of faith, to suppose that her government cannot be properly administered without the intervention of the civil magistrate."

Het laatste hoofdstuk van het eerste boek van de *Doctrina Christiana* loopt over de „Perfect Glorification", „including the Second Advent of Christ, the Resurrection of the Dead, and the General Conflagration."

Het koninkrijk der hemelen is, zegt Milton, begonnen met de eerste komst van Christus hier op aarde, toen het begin werd aangekondigd door Johannes den Dooper. Het duizendjarig rijk zal aanbreken, nadat het Gericht is gehouden. Dan zal de Satan nog een laatste poging wagen om de heerschappij te winnen, maar hij zal verslagen worden. Daarop zal de groote Oordeelsdag aanbreken. Vervolgens zal de tegenwoordige wereld met vuur verbrand worden, en de heiligen zullen verhoogd worden tot een gelukzaligen staat, en de boozen zullen verdaan worden in de Hel.

Het tweede boek handelt over de aanbidding of liefde tot God. De ware aanbidding van God bestaat hoofdzakelijk in het doen van goede werken. Goede werken zijn zulke, die wij doen door den Geest van God, werkende in ons door het ware geloof, ter eere van God, door de vaste hoop op onze eigen verlossing en ter wille van de opbouwing van onzen naaste.

Heel calvinistisch is die toevoeging „door de vaste hoop op onze eigen verlossing" niet. De gereformeerde leer verkondigt, dat de goede werken de vrucht zijn der dankbaarheid over de verlossing. „De goede werken moeten uit het geloof voortkomen", zegt Milton op een andere plaats, welke leer weer geheel gereformeerd is.

Milton valt de Papisten aan over de leer der supererogatie. Hij laat dan zien, dat de zoogenaamde „adiaphora" ook werkelijk voor de eene groep van menschen onverschillige zaken zijn, voor de andere weer niet. De indifferente dingen hebben niet de minste waarde ten opzichte van de zaligheid. De bede, die we dagelijks moeten bidden „en vergeef ons onze zonden" is in tegenspraak met het ijdel pochen op de werken in de leer van den „thesaurus supererogationis".

In hoofdstuk II komen de naaste oorzaken van goede werken ter sprake. De eerste oorzaak van goede werken is God. De deugden behooren deels tot het gebied van de wijsheid en deels tot dat van den wil. Milton kent natuurlijk die hoogere wijsheid,

maar zijn definitie van de prudentia is meer een omschrijving van het begrip tact [1]). Zijn handleiding is voor een groot gedeelte gevolgd naar Amesius. Deze Amesius heeft intusschen een bepaling van prudentia gegeven, die schooner is en juister. Hij zegt: „tot die zaken, die noodzakelijk vereischt worden voor de deugd, behoort in de eerste plaats na de algemeene gerechtigheid, die beteekent de wezenlijke rechtvaardigheid, de geestelijke wijsheid. De geestelijke wijsheid bestaat in het algemeen daarin, dat de dingen, die strekken tot de eere Gods, onzen plicht en onze zaligheid, zoo worden onderscheiden, beschouwd, ingedacht en geordend, dat zij zooveel mogelijk tot volmaaktheid kunnen worden gebracht" [2]).

In hoofdstuk III spreekt Milton over de deugden, die behooren tot de aanbidding van God. De vrome gevoelens ten opzichte van God zijn liefde, vertrouwen, hoop, dankbaarheid, vrees, ootmoed, lijdzaamheid, gehoorzaamheid. Die worden dan achtereenvolgens behandeld.

In hoofdstuk IV geeft hij zijn meening omtrent den uitwendigen eeredienst. Hij is afkeerig van alle ceremoniën en vormen. Evenals Gibbon [3]) is hij van meening, dat alle uitwendige ritueel uit het heidendom is voortgekomen. God aanbidden in geest en in waarheid, daar komt het op aan. In het volgend hoofdstuk spreekt Milton over afgoderij, over de aanroeping der heiligen, over toovenarij; de Roomsch-Katholieken worden gegispt om hun aanroeping der heiligen. Evenals in hoofdstuk VII brengt Milton hier den tijd der aanbidding ter sprake; hij is van oordeel, dat in het Evangelie geen bepaalde dag is aangewezen voor den dienst des Heeren. De Zondag kan er voor genomen worden, maar daarvoor mag geen beroep op den decaloog worden gedaan. De wet der tien geboden geeft een aanwijzing, dat op den zevenden dag de Sabbath gevierd moet worden. Gold dus de Thora voor ons, dan moesten wij den

---

[1]) „Prudence is that virtue by which we discern what is proper to be done under the various circumstances of time and place." *Prose-Works* V, p. 13.

[2]) Amesii *De Conscientia*. Amstelodami 1635, p. 122: „Inter illas conditiones quae ad virtutem necessario requiruntur, post justitiam generalem, quae rectitudinem eius essentialem notat, primum locum habet prudentia vel sapientia spiritualis. Prudentia spiritualis generaliter consistit in iis, quae spectant ad Dei gloriam, nostrum officium ac salutem, ita discernendis, circumspiciendis, penetrandis et ordinandis, ut quantum fieri potest, ad perfectionem possint perduci."

[3]) *Decline and Fall of the Roman Empire*, Ch. XXXVI.

Zaterdag voor onze godsdienstoefeningen bestemmen. Milton beweert, dat Bucer, Calvijn, Petrus Martyr, Musculus, Ursinus, Gomarus en anderen van dezelfde meening zijn als hij [1]).

In de laatste hoofdstukken bespreekt Milton onze plichten tegenover menschen en geeft hij een Christelijke ethiek, tevens een reeks van aanwijzingen voor de hoogere wellevendheid.

Milton is in zijn beschouwing over de rechten van de onderdanen tegenover de Overheid zeer voorzichtig geworden. Het recht van tegenstand bestaat, maar het is toch dikwijls aan te bevelen een dwingeland in rechtvaardige zaken te gehoorzamen [2]). Ook de plichten van de Overheid worden besproken. Milton, de vroegere Independent, wil geen verbinding van Kerk en Staat, maar hij wil ook volstrekt niet, dat de beide machten vijandig staan tegenover elkaar. Integendeel, het is de plicht van den magistraat den godsdienst en de godsdienstoefening aan te moedigen en de kerk eerbied toe te dragen. Hij haalt daarbij Jesaja XLIX, 23 aan: „En koningen zullen uwe voedsterheeren zijn, en hunne vorstinnen uwe zoogvrouwen; zij zullen zich voor u buigen met het aangezicht ter aarde, en zij zullen het stof uwer voeten lekken, en gij zult weten, dat Ik de Heere ben, dat zij niet beschaamd zullen worden die Mij verwachten."

De kerk heeft het oppertoezicht van de Overheid niet noodig, maar zij is ten volle bevoegd haar eigen wetten en tucht uit te oefenen, zichzelf te regeeren, en haar grenzen uit te breiden, blijkens Hand. IX, 31.

De godsdienst moet door de Overheid worden beschermd, niet opgedrongen aan het volk. De koningen mogen volstrekt geen geweld gebruiken tegen vrome menschen, in welk opzicht ook. Nog veel meer is het hun verboden het geweten van zulke personen te dwingen in zake den godsdienst zelf, vooral in punten, waarin de Overheid evenals de paus geheel en al onderhevig is aan dwalingen en ook werkelijk gedwaald heeft, tenzij de koningen inderdaad er genoegen mee nemen, evenals de paus, een antichrist genoemd te worden, een naam

[1]) De uitgever van de *Prose-Works* heeft de citaten betreffende den Sabbath verzameld uit de werken van Bucer, Calvijn, Petrus Martyr, Musculus, Ursinus en Gomarus. Milton overdrijft een weinig door al die vermaarde mannen zijn geestverwanten te noemen: allen zijn van oordeel, dat de Joodsche Sabbath voorbijgegaan is, maar niet, dat de Zondag geen prioriteit heeft boven andere dagen.

[2]) *Prose-Works* V, p. 155.

hoofdzakelijk aan dezen laatste gegeven om zijn kwetsen van de gewetens der menschen. Waar is het, dat de Joodsche koningen en overheidspersonen hun oordeel in de godsdienstzaken geldend maakten en zelfs geweld gebruikten bij de uitoefening van hun besluiten daaromtrent; maar dit geschiedde slechts in zaken, waar de wet van God helder en klaar was, en waar de Overheid veilig kon beslissen zonder gevaar van vergissing of geschil. In onzen tijd zijn evenwel Christenen in vele gevallen vervolgd en onderworpen aan straffen, hetzij wegens punten, die door de Christelijke vrijheid zijn overgelaten aan het oordeel van ieder geloovige, hetzij wegens zaken, waaromtrent geen uitdrukkelijke verklaring is van het Evangelie. Aan zulke magistraten, in naam slechts Christenen, kunnen heidensche en Joodsche heerschers als beschamend voorbeeld gesteld worden, onder wie zelfs Pontius Pilatus zelf, wiens eerbied voor de Joodsche overtuiging zoo groot was, dat hij het niet beneden de proconsulaire waardigheid vond naar buiten te gaan om met de Joden te spreken, toen zij uit een godsdienstig bezwaar weigerden zijn gerechtszaal binnen te treden [1]).

Milton is natuurlijk — wij verwachten niets anders — een ijverig en overtuigd voorstander van de gewetensvrijheid. Hij is evenwel geen voorstander van de absolute neutraliteit van den Staat, maar van de welwillende. Ook blijft de Staat onderworpen aan de geboden Gods: „*The observance of the divine commandments is the source of prosperity to nations*" [2]).

Wanneer we ten slotte Milton's geestelijk testament in zijn geheel overzien, dan is het duidelijk, dat Milton wel nog den ernst en den afkeer van geestelijke traagheid en vleeschelijke uitspattingen vertoont van vroeger jaren, maar dat hij verder van het orthodoxe puritanisme is afgeweken. Zeker, hij voelde zijn lot nog in Gods hand, maar toch dat besef van kleinheid, van onderworpenheid, van geestelijken ootmoed, dat den jongen man van drie en twintig jaar zoo goed stond, is verdwenen. Milton was geen Presbyteriaan meer, die Gods genadeverbond met Zijn volk, dat gedoopt was in Zijn Naam, tot uitgangspunt van zijn leven en tot bezieling van zijn streven had gekozen. Milton was geen Independent meer, die neerknielde in het stof voor zijn Maker, die de zekerheid des geloofs wilde verkrijgen, die bijna een stem uit den Hemel afbad

---

[1]) *Prose-Works* V, p. 153.
[2]) Ibid. V, p. 159.

om hem te betuigen, dat hij, de zondaar bij uitnemendheid, verlost en behouden was. Milton was ook geen Baptist of Quaker, die in mystieke vereeniging met God liever schuw de zondige wereld meed, dan haar met den geest des Evangelies te doordringen.

Milton leefde meer uit het Absolute dan uit de relatieve wereldsche dingen; individualist als hij was, behoorde hij tot geen enkele kerkelijke richting. Hij was independentisch in zijn gevoelen omtrent de kerkregeering, een streng Protestant in zijn aanvaarden van den Bijbel als eenige autoriteit, antipapistisch in merg en been. Hij was tegen den kinderdoop, maar week in hoofdzaken van de Baptisten af; hij was den Quakers sympathiek gezind in hun vooropzetten van de werking van den Heiligen Geest, maar verwierp hun begrippen van rust en vrede, hun bekrompenheid in kleine dingen, hun verwaarloozing van de sacramenten. Milton nam de erfzonde en den val in Adam aan, hij geloofde in het borgtochtelijk lijden van Christus en de verlossing van de geloovigen door Zijn bloed, maar Christus was volgens hem niet van dezelfde essentie als de Vader. De werking des Heiligen Geestes aanvaardde hij geheel, maar hij loochende de coëssentialiteit van God den Vader, God den Zoon en God den Heiligen Geest.

Masson [1]) rekent Milton onder de Puriteinen. Het is maar de vraag, wat die term beteekent. Een Puritein moet iemand zijn, die aanbidden wil in geest en in waarheid, die de hulpmiddelen, door ceremoniën en zinnelijke indrukken aan zijn godsdienstige opwekking aangeboden, geheel en al versmaadt. Of nu een volslagen subjectivist als Milton nog een man van „the pure worship of the soul" mag worden genoemd, zou ik betwijfelen. Volgens mijn meening vertegenwoordigt Milton een eigen richting. Hij was geen Puritein, maar ook geen humanist, hoezeer de invloed van de Renaissance bij hem overal te bespeuren is.

---

[1]) *The Life of Milton* VI, p. 839—840.

HOOFDSTUK VII.

Slotbeschouwing.

Toen schrijver dezes eenige jaren geleden de verhandeling over Milton van Busken Huet las, vatte hij het voornemen op een ernstiger studie van den dichter van *Paradise Lost* te maken. Het is hem daarbij gebleken, dat Huet zich wel wat gemakkelijk van het onderwerp heeft afgemaakt [1]).

Voor den gewonen kenner der ideeënhistorie is de achttiende eeuw het tijdperk der geboorten, de genesis van den negentiende-eeuwschen vooruitgang. De Fransche Revolutie vormt dan een keerpunt in de geschiedenis der geesten. Nu staat het evenwel vast voor iemand, die dieper gaat dan de oppervlakte, dat de 17de eeuw alle kiemen reeds droeg van de geestelijke beweging in de 18de en 19de eeuw.

Het behoeft ons niets te verwonderen, dat we verschillende vrijzinnige denkbeelden bij Milton aantreffen; integendeel, de vrijzinnigste ideeën worden gedurende de zeventiende eeuw in Engeland verbreid. Volgens Dr. Johnson kan men Milton zelfs niet verklaren zonder zijn ongebreidelde zucht naar vrijheid. Het woord „liberty'' wordt ontelbare malen gevonden in de geschriften van Milton. „Liberty of conscience, liberty of congregations, civil liberty, liberty of the press, Christian liberty,'' ziedaar zijn kerkelijke en staatkundige leuzen.

---

[1]) Aan iemand, die een mooie studie wil lezen over Milton, beveel ik aan Von Treitschke's *Historische und Politische Aufsätze*, Erster Band, *Charaktere*. We zien dan het verschil met Huet, die nog ten eenenmale vastgeroest is in zijn rationalisme, den theoloog, die alle positieve theologie haat en bespot. Huet kende Milton slecht; zijn beschouwingen zijn dikwijls niet vrij te pleiten van artistieke, ja zelfs van vulgaire oppervlakkigheid; zijn zucht naar geestigheden wordt ten slotte onuitstaanbaar.

Een Duitsch schrijver over Milton heeft gezegd: „De Engelschen van de zeventiende eeuw zijn de belangwekkendste voorbeelden van politieke deugd geweest, die de geschiedenis gekend heeft." [1]) Milton is een product van zijn tijd, niet alleen als dichter, maar ook als wetenschappelijk en politiek denker. In den tijd van de zedelijke wedergeboorte van het Engelsche volk vertegenwoordigt hij een eigen type, maar een type, dat punten van aanraking vertoont met de verschillende richtingen. Zijn vrijheidszucht komt geheel in botsing met een machtsinstituut als de Roomsche Kerk. Uiterlijke pracht en praal in de kerk verafschuwt hij. De „austerity" van de Puriteinsche richting is hem zijn geheele leven bijgebleven. De weg van God met den mensch is hem steeds een zaak van ernstige overpeinzing geweest. Gods besluiten te rechtvaardigen en te verklaren was hem een behoefte des harten.

Milton heeft in zijn prozawerken gehandeld over Kerk, Staat en Huisgezin, den grondslag van de maatschappij, ongetwijfeld de drie belangrijkste vereenigingen onder de menschenkinderen. Hij wilde vrijheid in de kerk, vrijheid in den staat en vrijheid in het huisgezin.

Het episcopaalsche kerksysteem achtte hij — m. i. terecht — in strijd met de Schrift. De presbyteriale kerkvorm is de eenige Schriftmatige. Toen de Christelijke kerk in haar eerste wordingsperiode verkeerde, in het Apostolische tijdvak, waren de Apostelen maar bestuurders. Hun taak was prediken, organiseeren, toezien op de gemeenten. Al vroeg konden zij de armenverzorging niet naar behooren behartigen. Daarom werden diakenen aangesteld (Hand. VI v. 1—v. 7). De Apostelen waren geen meesters en onderling gelijk in rang. Christus zelf wilde het niet anders. Hij heeft uitdrukkelijk gezegd: „Niemand onder u zij de eerste, of de Heer en Meester." Van een wereldsche hiërarchie was in den Aposteltijd geen sprake. De Apostel Paulus stelde overal in de Christelijke gemeenten ouderlingen aan (Hand. XIV v. 23). Die ouderlingen konden onmogelijk allen geordende predikanten zijn. Dat er echter onder de ouderlingen predikers waren, spreekt vanzelf. Zelfs een diaken als Stephanus predikte het Evangelie. Uit Efez. IV, 11 blijkt, dat alleen de apostelen, profeten, evangelisten, herders en leeraars ambtsdragers waren.

Voornamelijk moesten ten allen tijde Timotheus en Titus figureeren

[1]) Liebert, *Milton, Studiën zur Geschichte des Englischen Geistes*, p. 75.

als de eerste bisschoppen of liever aartsbisschoppen. Deze *ἐπίσκοποι* zijn dan de latere prelaten. Wanneer een nauwlettend opmerker echter de brieven van Paulus aan Timotheus, Titus en ook aan Philemon leest, dan ziet hij daarin nog weinig van den prelatenhoogmoed der latere Roomsche of zelfs Anglicaansche kerkvorsten. Hij, Paulus, spreekt over medearbeiders, medestrijders, broeders en zonen in het geloof. Van hiërarchie is geen sprake, wel van verschil in gaven en bediening.

Ook het instituut van regeerende ouderlingen moet in de eerste Christengemeenten bestaan hebben. Volgens Handelingen XIV v. 23 werden de ouderlingen in de eerste gemeenten door de belijders gekozen door het opsteken der handen[1]). Het is haast niet aan te nemen, dat in een kleine Christelijke gemeente meer dan één predikende ouderling was. Het waarschijnlijkste is, dat de kring van ouderlingen reeds dadelijk een soort van dagelijksch bestuur, een kerkeraad vormde om de gemeente te leiden.

Het hiërarchisch element is later ingeslopen, doordat de kerk aan de wereldsche invloeden en judaïseerende inmengingen bloot stond. De Kerk werd een instituut en ontleende aan de wereldlijke regeeringen haar bestuursvorm[2]). De oudste Christelijke gemeenten kregen een superioriteit over de andere gemeenten. Een wereldlijk middelpunt werd een geestelijk middelpunt. Een Romeinsch staatsambtenaar stond naast een kerkelijk ambtenaar. De oorspronkelijke gelijkheid verdween en maakte plaats voor trapsgewijze opklimming en afdaling in rang. Waarschijnlijk, zegt Gibbon, zou een bisschop van de eerste en tweede eeuw de pracht en praal van een Roomschen bisschop en de macht van een Germaanschen prelaat hebben verworpen.

Ook de invloed van het judaïsme op de Christelijke kerk is te bespeuren. De bekeerlingen uit de Joden hebben Joodsche instellingen willen kerstenen, of van Christelijke ambten analogieën gezocht in het Oude Testament. De Hoogepriester, overpriesters, priesters, Levieten moesten in de Christelijke kerk herleven. Deze richting heeft de ontwikkeling van de hiërarchie sterk bevorderd. Men ging zoo, ook wanneer men het episcopaat wilde verdedigen, van een verkeerd standpunt uit. Men zag het groote verschil niet tusschen het Oude en Nieuwe Verbond. De godsdienst der Israëlieten was

[1]) *Χειροτονήσαντες δέ αὐτοὶς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν.*
[2]) Dit is het gevoelen van Gibbon, *Decline and Fall*, Ch. XV.

ceremoniëel. Zij wandelden in schaduwen. Alleen de zeer hoog begenadigden zagen achter het ceremoniëel den Messias. Het Christendom is niet ceremoniëel, maar geheel en al, in volkomen zin, gericht op den geest. Het pneuma moet bij den Christen overheerschen. De superioriteit van het pneumatische in den mensch beteekent niet, dat men smakelooze kerkgebouwen moet hebben, maar beduidt, dat zinnelijke indrukken geen invloed mogen hebben bij de verkondiging en aanneming van het verlossingswerk door Christus verricht. Daarom wilde Knox geen „adiaphora". Alleen „the plain Word of God". De Gereformeerden hebben het zuiver geestelijke beginsel van den Christelijken godsdienst diep gevoeld en streng doorgevoerd. De predikdienst is het voornaamste. Predikt het Evangelie aan alle creaturen, dat is het groote parool door den Christus gegeven. „Gij zijt mijne getuigen," heeft de Heiland gesproken. En regeeren zonder prediken, kende de Apostolische kerk hoogstens alleen bij ouderlingen, die geen gaven hadden. Een superintendentie ging steeds met het verkondigen van het Evangelie gepaard.

Aldus over de kerkregeering. Was dit begrip naar onze meening juist, zijn independentische kerkidee was weer te subjectief. Alle kringen zijn geen kerken en het genadeverbond mag niet miskend worden. God heeft niet alleen individuën uitverkoren, Hij heeft ook geslachten en rassen verkoren. Alle gedoopten behooren tot het Verbond. Volkomen terecht heeft het independentisme gevoeld, dat men in tijden van reformatie weer van de locale kerken mag uitgaan. De stichting van de Christelijke kerk ging van Jerusalem uit en de Christelijke gemeenten, ἐκκλησίαι genoemd, waren plaatselijk. De gemeente van Korinthe is ἐκκλησία, de gemeenten van Galatië ἐκκλησίαι.

Het σῶμα van Christus, de Christelijke Kerk, is dus gedeeld en toch één [1]). Het inrichten en regeeren van de Kerk kan voor het Hoofd der Kerk, Christus, geen indifferente zaak zijn, want de heele toestand van de Kerk hangt er van af. Het religieus bewustzijn wordt door de Kerk beheerscht en ons geheele leven wordt door het religieus bewustzijn geleid, zoodat het volstrekt geen onverschillige zaak is, welk kerkelijk instituut men heeft. De geschiedenis der verschillende kerkelijke instituten wijst op een eigen beginsel, zoodat de theorie van Hooker [2]) en zijn school met de historie in

[1]) Dr. A. Kuyper, *Tractaat van de Reformatie der Kerken*, p. 33 vlg.
[2]) Hooker in zijn *Ecclesiastical Polity* en later de Latitudinarische richting waren, uit tegenzin tegen het presbyteriale kerksysteem, van het gevoelen, dat de kerkvorm een ondergeschikte zaak was.

strijd is. De High-Church-beweging is steeds een naar Rome neigende richting geweest. De Evangelische richting in de Anglicaansche Kerk was daarentegen steeds wars van ceremoniëel en ritueel. Het beginsel van gelijkheid is door Christus steeds aangegeven als behoorende te gelden onder Zijn dienaren. De Gereformeerde, die als zijn overtuiging te kennen gaf, dat zijn kerkelijk instituut het meest overeenstemde met de goddelijke voorschriften, stond thetisch en antithetisch het sterkst tegen Rome. Zijn levensideaal was hem volkomen bewust.

De innige band tusschen Ecclesia en Sacra Scriptura blijkt uit de geschiedenis der Christelijke Kerk. De Kerk breidde zich uit door de prediking van het Woord Gods. Daarom noemde Dr. Kuyper [1]) de Kerk terecht het phaenomenon, waarin de energie der Heilige Schrift zich geopenbaard heeft.

De Kerk heeft voor haar eigen levensbeweging de volkomen vrijheid noodig. Ze behoort onafhankelijk van den Staat te zijn, omdat ze een eigen sfeer heeft, een eigen Hoofd, namelijk Christus. De Staat heeft niet het recht den opbouw der Kerk voor te schrijven. De libertas ecclesiae mag niet aan banden worden gelegd.

De Christelijke Kerk kan niet bestaan zonder ambten en nu is reeds beslissend voor den aard daarvan de naam, die voor de ambten in het Nieuwe Testament gebruikt wordt. De ambten worden διακονίαι genoemd, de verrichting van een dienaar. De dienaars der Christelijke Kerk behooren geen heerschende personen te zijn, maar dienende. De meening, dat de ambten geen instellingen Gods zijn, evenals die, dat de heele inrichting der Kerk een indifferente zaak is, vindt geen grond in de Schrift [2]).

Voor iemand, die aan de Heilige Schrift autoriteit toekent, is de overtuiging, dat Christus zelf het ambt heeft ingesteld, het meest met de Schrift overeenstemmend. De organisatie der Kerk kon zonder de instelling van het ambt niet hebben plaats gegrepen. De ambten vormen geen ecclesia representativa of docens; ze zijn geen op zich zelf staande hiërarchie, maar komen uit de gemeente op en hangen samen met het algemeen priesterschap der geloovigen [3]).

Milton is volstrekt niet afgeweken van de gereformeerde orthodoxie in zijn idee omtrent het instituut kerk. Ook in de latere periode

---

[1]) Dr. A. Kuyper, *Encyclopaedie der H. Godgeleerdheid* III, p. 207.
[2]) Ibid. p. 474.
[3]) Ibid. p. 477.

van zijn leven niet. Van zijn theologische inzichten kan men dit echter niet zeggen. Voornamelijk zijn beschouwing van het Goddelijk wezen wijkt geheel af van de calvinistische opvatting. Milton leerde, dat de Zoon God was, maar dat Hij een Schepsel van den Vader vóór de Schepping was en vóór de Engelen geschapen. Hij had de goddelijke substantie verkregen van God den Vader, maar was volstrekt niet coëssentiëel met den Vader [1]. Dit standpunt van Milton is niet geheel in overeenstemming met de gewone orthodoxie. Hij is een Anti-Trinitariër met een trekje van het subordinatianisme. Hij loochent homoousia van den Vader en den Zoon en is dus in dien zin Ariaan. Milton had geen idee van het ontologische, kosmologische en soteriologische in de triniteitsleer. Ook vatte hij de eenheid Gods op als antithetisch tegen het veelgodendom. Hij begreep niet, wat door Prof. Bavinck [2] aldus is uitgedrukt: „het is éene en dezelfde Godheid, die in de drie personen, in allen en in elk in 't bijzonder bestaat, zoodat er in God maar één Eeuwige, één Almachtige, één Alwetende is, één God met één verstand, één wil, éene macht."

Zooals we gezien hebben, is Milton heretiek ten opzichte van de leer van den Heiligen Geest. Het maakt op ons geen verheven indruk, als hij met de bewering aankomt, dat drie geen één is en één geen drie. De diepte van het mysterie was hem te groot en in zijn onstuimige zucht naar vrijheid maakte hij zich los van de dingen, die hij niet begreep, en verwierp hij de Triniteit, die het ware van pantheïsme en deïsme in zich vereenigt, die ons God doet kennen in zijn oneindige volheid en eeuwige schoonheid.

Milton was, wat betreft de praedestinatie, geheel afgeweken van zijn vroegere overtuiging. Het dogma der praedestinatie, het „cor ecclesiae" der Gereformeerden, is voor Milton een steen des aanstoots geworden. Het was meer door onkunde dan door algeheel afwijzen van het beginsel van verkiezing, dat hij de praedestinatie verwierp. Milton zegt namelijk, dat er een electie is tot de genade, maar geen electie tot de verdoemenis, hij verlegt hier dus weer den grond der zaligheid van God in den mensch; ook heeft hij van

[1]) Prof. Bavinck in zijn *Gereformeerde Dogmatiek*, deel II, p. 263, is niet geheel juist in zijn wedergeven van Milton's gevoelen. Milton ontkende de Godheid van Christus en den Heiligen Geest niet. Christus en de Heilige Geest waren volgens hem in meer eminenten zin God, dan de rechters en overheden in het O. T. genoemd worden.

[2]) Prof. Bavinck in zijn *Gereformeerde Dogmatiek*, deel II, p. 272 vlg.

de Roomsche theologen de verkeerde voorstelling, alsof de Hervormers de praedestinatio ad peccata leerden en God tot auteur der zonden maakten [1]), terwijl de supralapsarische reprobatie negatief werd opgevat als het besluit Gods om sommige menschen niet te verkiezen, te laten vallen en daarna te bestemmen tot de eeuwige straf. Milton vat de begrippen praescientia en permissio zuiver passief op. Terwijl dus door de Hervormers de positieve reprobatie geleerd werd als een daad van Gods souvereiniteit, wilde Milton — om het gevaar van God tot auteur der zonde te maken, te ontwijken — die absolute souvereiniteit niet aanvaarden en gaf als oorzaak der straf op: het natuurlijk bederf in den mensch. Wat alleen juist is, zoo men van den mensch uit redeneert. Voor het troostvolle in de leer, dat God Zijn Heiligen staande houdt, dat Hij niet laat varen de werken Zijner handen, gevoelde Milton weinig. Ook in de kwestie van Gods raadsbesluiten is hij niet de diepzinnige, diepbeseffende man, dien wij zouden verwachten, te meer, daar hij meer pessimist dan optimist was [2]). Wij kunnen met blijdschap constateeren, dat Milton in de eerste plaats dichter was. Maar om hem den dichter van het Protestantisme of van het Puritanisme te noemen, zooals Th. Stanton doet: "how resplendent and superb was the poetry that lay at the heart of Puritanism, was seen by the sightless eyes of John Milton, whose great epic is indeed the epic of Puritanism" [3]) — is mij onmogelijk. Milton kwam echter wel uit het Calvinistisch Puritanisme voort, maar heeft zijn Calvinisme ten eenenmale weg geworpen en is geen Puritein meer te noemen.

Milton is geen Hobbes, geen Locke, maar ook geen zuiver type van het Puritanisme. Hij was religieuser dan Hobbes, hij was nog geen deïst als Locke, die „the common sense" ten troon heeft geheven, maar hij vormt een schakel van het ernstige Puritanisme naar het achttiende-eeuwsche deïsme, zooals Prof. Bavinck terecht heeft aangewezen.

Milton is dus voorstander van de vrije opvattingen in de Kerk en verdedigt een vrije institueering van de Kerk. Alleen gaat hij, wat de leer betreft, dikwijls zoover, dat hij naar onze meening de gewone orthodoxe Christelijke overtuiging niet meer huldigt, die

---

[1]) Deze voorstelling van de Calvinistische leer ook in Milton's *True religion*.
[2]) Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek* II, p. 371.
[3]) *A manual of American Literature*, Tauchnitz ed. p. 137.

hij dan ook maar scholastiek noemt. Ook merkwaardig is zijn meening, dat hij de zuiver Bijbelsche leer nog aanneemt. Een verschijnsel, dat echter niet zoo bijzonder vreemd is. Hugo de Groot en de Remonstranten, ja zelfs de Socinianen aanvaardden den Bijbel als autoriteit.

Milton's zucht naar vrijheid komt ook uit in zijn ideeën over den Staat. Milton was voorstander van een ethische staatkunde. In een staatkunde, die alleen gericht zou geweest zijn op stoffelijke zaken, zou hij zich niet hebben kunnen indenken. Zoowel door Liebert [1], als door Guizot [2] worden stoffelijke en godsdienstige factoren opgegeven als oorzaak van den volksopstand, maar in Milton's werken vinden wij alleen redenen van een meer ideëelen aard. Milton streed voor de vrijheid, maar de vrijheid verstond hij in een aristocratischen zin. Milton voelde niets voor de nooden van de lagere bevolking: hij was van dezelfde politieke geloofsbelijdenis als onze regenten van de 17de en 18de eeuw. Hij verdedigde de suprematie van het Parlement en verklaarde, dat de souvereiniteit des konings bestond in het uitvoeren van de bevelen van het Parlement. Met Milton moet een rechtgeaard mensch het eens zijn, dat een tyran een ondragelijk juk legt op zijn onderdanen. De superioriteit evenwel van het volk over zijn Overheid is nooit te verdedigen. De verhouding mag niet omgekeerd worden, de Overheid moet Overheid blijven. De Overheid staat boven het volk, maar aangezien de Overheid er is om het volk, moet de Overheid het volk beschermen. Verwaarloost de Overheid nu op schromelijke wijze de belangen van het volk, dan kan het niet uitblijven, dat het volk uit noodweer zich moet verzetten. Evenals iemand, wanneer hij wordt aangevallen, zich moet verdedigen, is een volk verplicht onder aanvoering, zooals Calvijn terecht zei, van zijn „magistratus inferiores", wanneer de publieke nood het eischt, uit oorzake van wettige zelfverdediging voor zijn rechten op te treden. Een koning kan ook een openbare vijand van het volk worden. Moord is echter nooit te verdedigen. De ware vrijheid ligt tusschen de volkssouvereiniteit en de lijdelijke gehoorzaamheid in. De rechten van het volk zijn m. i. even heilig als de rechten van het Gezag. Vooral moet de nadruk er op gelegd worden, dat de band tusschen Overheid en Volk van zedelijken aard moet zijn.

---

[1]) Liebert, *Milton. Studiën zur Geschichte des Englischen Geistes*, p. 72.
[2]) *Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre*, passim.

Er kan ook afgoderij met het Gezag gepleegd worden. De vereering der keizers gedurende de 4e eeuw en daarna, vooral in Byzantium, gaat de perken te buiten. Het eeren der Overheidspersonen mag geen aanbidden worden. Men moet eerbied voor het historisch gewordene hebben, maar moet hervormingen in een verstard systeem voor geen revoluties houden. De geschiedenis van verleden tijden en van den tegenwoordigen tijd kan ons leeren, dat controle op de gezagsuitoefening der regeering broodnoodig is. De Fransche manier van revolutie maken evenwel zal een ernstig mensch nooit goedkeuren.

Anarchie is het ergst, wat een land kan overkomen. Maar ook doordat regeerders uit het oog verloren, dat de staatsmacht niet kan worden losgemaakt van haar eigenlijke roeping, werd een noodstand in het leven geroepen. Wanneer die noodstand er is, kan men niet aan den drang der omstandigheden ontkomen en moet men het wettig gezag verdrijven [1]). De rechtstitel is dan het welzijn van het volk. „Salus populi suprema lex''.

Bij het beoordeelen van een revolutie moet men letten op de grieven, die er zeer dikwijls tegen de uitoefening van het gezag kunnen worden ingebracht en op de middelen, die aangewend werden om die grieven uit den weg te ruimen. Gevallen, waarin ook volgens geloovige Christenen het volk zich op rechtvaardige wijze verzet tegen zijn regeerders, zijn niet zeldzaam. Bij de Fransche Revolutie is het noodlottige geweest, dat men hervormingen vastkoppelde aan ongeloofstheorieën, dat men de perfectibiliteitsleer in practijk wilde brengen. De zuiver concrete staatsrechtelijke bedoelingen van de Fransche Revolutie waren in de Vereenigde Staten reeds volkomen in practijk gebracht, maar die practijk was geënt op een anderen boom. Voor in de lucht hangende ideeën en philosophische beschouwingen heeft het volk vaak bloedig geboet. Het zoogenaamde „contrat social'' heeft talrijke slachtoffers gehad. Ideologen kunnen zoo gemakkelijk met het geluk der volken spelen. God heeft de Overheid gewild om het welzijn van het volk. Het gezag valt evenwel dikwijls in handen van den machtigste, die de middelen bezit, om zijn wil te doen gehoorzamen. Gezag moet er nu

---

[1]) A. F. de Savornin Lohman, *Onze Constitutie*, 1e druk, p. 40. Ook Macaulay wijst er in zijn *History of England* op, dat de mannen van „the passive obedience" voor den drang der omstandigheden zwichtten en Willem III in het land riepen.

eenmaal zijn en hij, die de orde, het recht en 's lands onafhankelijkheid kan beschermen, krijgt ook de regeermacht [1]).

Gedurende de vroegere eeuwen werden allerlei bijbelteksten aangehaald om staatsrechtelijke theorieën te verdedigen. Dit gebruik is af te keuren. In de H. S. is geen voorkeur voor den één of anderen regeeringsvorm. Wel geeft de H. S. de hoogere beginselen aan, die aan het staatsgezag ten grondslag moeten liggen, maar zij spreekt zich niet uit over republiek of koningschap, over de meerdere of mindere wenschelijkheid om den volksinvloed uit te breiden. Het vaste geloof in de goddelijkheid van het gezag zal standvastigheid aan de verschillende ordeningen geven, terwijl de vorsten, indien zij zich steeds onderwierpen aan de voorschriften door den Bijbel gegeven, uitnemende regeerders zouden zijn. Vorst en volk zijn één. De verbondsvorm is dan ook het verkieslijkste en nuttigste voor vorst en volk [2]). Vorst en Overheid zijn beide onderworpen en gebonden aan de wet.

Milton dacht met zijn tijdgenooten, tegenstanders van het goddelijk recht der koningen, dat de hoogste macht ontstaat uit den volkswil, maar deze meening is met de historie in strijd [3]).

Het gebrek aan historischen zin en het derven van politieke wijsheid heeft doctrinairen als Milton en later de mannen van de Fransche Revolutie doen dwepen met abstracte theorieën, die een volk niet gelukkig konden maken, maar het tot de anarchie voerden. En op anarchie volgt despotisme. Ieder ernstig staatsman moet in het belang van land en volk de historische lijn niet verlaten. Het is het geheim van het slagen der revolutie van 1688. Men brak toen den regeeringsvorm niet af, maar ontwikkelde hem [4]).

Milton was in het algemeen een man van het natuurrecht. Reeds had de vader der vrijzinnige richting in de Engelsche Kerk, Richard Hooker, die leefde tijdens de regeering van Elizabeth, het natuurrecht geplaatst tegenover het positieve recht. Bij hem wordt

[1]) A. F. De Savornin Lohman, *Onze Constitutie*, p. 27 vlg. De inleiding van dit werk blinkt uit door helderheid en degelijkheid. Verschillende opmerkingen, door mij gemaakt, zijn aan dit werk ontleend.

[2]) De Heer Lohman noemt vorst en volk gelijke partijen, die een soort van huwelijk sluiten (p. 49).

[3]) A. F. de Savornin Lohman, *Onze Constitutie*, p. 409.

[4]) Macaulay, *History of England* III p. 450 en Guizot, *Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre*, p. 82. Vergelijk Burke, *Reflections on the French Revolution*, ed. Scott, p. 20—21.

ook het sociaal contract gevonden. Het huisgezin was de oorsprong der maatschappij. Het hoofd der groote familie werd de koning. Deze kon evenwel geen gezag hebben, als zijn onderhoorigen het niet stilzwijgend verdroegen, dat hij de macht uitoefende [1]).

Het natuurrecht is volstrekt geen uitvinding van de Christelijke aera. De Romeinen hebben het uitgedacht. In het begin van de derde eeuw treffen wij drie rechtsgeleerden aan, die duidelijk onderscheid maken tusschen het „jus gentium'' en het „jus naturale'' of „jus naturae''. Tryphonius zegt, dat de vrijheid behoort tot het „jus naturale'' en dat de tyrannie werd ingevoerd door toepassing van het „jus gentium''. Florentinus beweert, dat de slavernij een instelling van het „jus gentium'' is, waardoor iemand in strijd met zijn natuur wordt onderworpen aan een ander. Ulpianus maakt ook de onderscheiding in „jus naturale'' en „jus gentium''; hij zegt, dat volgens de natuurwet de menschen eens vrij waren en gelijk, maar dat volgens een rationeel systeem zij ongelijk zijn en sommigen slaven van een ander.

St. Isidorus van Sevilla beschrijft het „jus naturale'' als ingegeven „instinctu naturae, non constitutione aliqua'' [2]). Deze leer was reeds door Cicero uitgesproken. Er is zelfs in Cicero's „De Republica'' één passage [3]), waarin van een contract gesproken wordt. Cicero verkondigt de ideeën van natuurwet, natuurlijke gelijkheid en natuurlijke vereeniging van menschen in den Staat. Seneca huldigde dezelfde overtuiging en liet ook evenals Cicero een plaats in zijn theorie open om te voorzien in de verdorvenheid van de menschelijke natuur.

Origenes' tractaat tegen Celsus bevat een oordeel over de natuurwet

---

[1]) R. Hooker, *Ecclesiastical Polity*, I p. 191: „The Law of Reason or human Nature is that, which men by discourse of natural Reason have rightly found out themselves to be all for ever bound unto in their actions.... Law rational therefore, which men commonly use to call the Law of Nature, meaning thereby the Law of Nature which human Nature knoweth itself in reason universally bound unto, which also for that cause may be termed fitly the Law of Reason, this Law, I say, comprehendeth all those things which men by the light of their natural understanding evidently know, or at leastwise may know, to be beseeming or unbeseeming, virtuous good or evil for them to do".

[2]) Carlyle, *Mediaeval Political Theory in the West*, Vol. I, p. 41—43.

[3]) De Rep. III, p. 13: „Sed cum alius alium timet et homo hominem, et ordo ordinem, tum quia nemo sibi confidit, quasi factio fit inter populum et potentes, ex quo existit id quod Scipio laudabat, conjunctum civitatis genus", geciteerd door Carlyle, t. a. p., p. 17.

even als dat van Cicero: de natuurwet is de wet van God [1]). Tertullianus, die het scherpst tegenover de Grieksche philosophie staat, zei: „De natuur is onze eerste school. Wij kennen God het eerst door de natuur. De natuur is de onderwijzer, de ziel de leerling. Wat de natuur leerde, werd geleerd door God." De latere Vaders hebben dezelfde meening. Ambrosiaster in zijn commentaar op Paulus' brief aan de Romeinen geeft een drieledige definitie van wet [2]), waarin de verhouding van de natuurwet tot de wet van Mozes wordt aangegeven. Ook Ambrosius en Hieronymus zeggen, dat de wet van Mozes niet noodig was geweest, als de natuurwet was nageleefd.

Men leerde dus, dat de slavernij — later werd voor slavernij heerschappij genomen — voortvloeide uit het „jus gentium" en dat de vrijheid gegrond was op het „jus naturale". Volgens de natuur zijn de menschen vrij. Ook de natuurlijke gelijkheid werd òf uit de brieven van Paulus, Petrus en Jacobus òf uit de Grieksche en Latijnsche philosofen gehaald en door de Vaders verder verbreid [3]). De slavernij was een gevolg van en straf voor de zonde.

Hoewel de Kerkvaders overal de meening uitspreken, dat een koning gebonden is aan de wet en dat een welgeordende staat niet kan bestaan zonder wetten, komt langzamerhand de leer van het onbeperkte gezag der koningen op. Men begint te verwarren de goddelijke instelling van het gezag met het goddelijke gezag van den individueelen regeerder [4]).

Isidorus van Sevilla maakt onderscheid tusschen een koning en een tyran. In de 9de eeuw begint het Edictum Pistense met den

---

[1]) Carlyle, t. a. p., p. 103—104.

[2]) Ambrosiaster, Comment. in Ep. ad Rom. III, p. 20: „Triplex quidem lex est, ita ut prima pars de sacramento divinitatis sit Dei, secunda autem quae congruit legi naturali, quae interdicit peccatum, tertia vera factorum, id est, sabbati, neomeniae, circumcisionis etc. Haec est ergo lex naturalis, quae per Moysen partim reformata, partim auctoritate ejus firmata, in vitiis cohibendis cognitum fecit peccatum". Ambrosius. Ep. LXXIII, p. 10 en LXXIII, p. 2: „Ea igitur lex non scribitur, sed innascitur; nec aliqua percipitur lectione, sed profluo quodam fonte in singulis exprimitur et humanis ingeniis hauritur." (Geciteerd door Carlyle, t. a. p., p. 103—105).

[3]) Verg. Carlyle t. a. p. de hoofdstukken VIII en X: „Political Theory of New Testament" en „Natural Equality and Slavery."

[4]) Carlyle, t. a. p. p. 169: „The tendency to confuse between the Divine authority of the institution of government and the Divine authority of the individual ruler can be traced back to very early Christian writers, but in

beroemd geworden aanhef: „*Quoniam lex consensu populi et constitutione regis fit.*" De toestemming der onderdanen moest worden gevraagd voor alle nieuwe wetten. Deze zelfde leer wordt door Hooker in zijn *Ecclesiastical Polity* verkondigd.

Milton had geen begrip van een historisch geworden regeeringsvorm. Hij dweepte dus met theorieën. Voor het gevaar, dat een koning zich goddelijk recht toeëigende, had hij open oogen. De Stuarts hebben het er ook naar gemaakt, dat men alleen hun drang naar Romanisme en absolutisme opmerkte. Milton had echter geen besef, dat er nog een ander gevaar dreigde, namelijk van de zijde van hen, die het goede bedoelden, maar het trachtten te bereiken door van overheidswege een geestelijke richting voor te schrijven, een gevaar, dat hem nog hatelijker moest toeschijnen naarmate zijn vrijheid meer werd geknot. Milton immers was — het is reeds herhaalde malen gezegd — een individualist per excellentiam, een heftig vijand van alle staatsbemoeiing op het gebied van den geest; zijn persoonlijke vrijheid was hem boven alles dierbaar. Een moderne Staat, die beslag legt op alle vermogens van den mensch, die door administratie en legislatie bijna des menschen persoonlijkheid vernietigt, zou voorwaar ook zijn ideaal niet geweest zijn.

Wij hebben Milton's zucht naar vrijheid nagegaan in de kerk en de kerkleer en zijn drang naar onafhankelijkheid in den Staat; nu blijft nog over zijn neiging om den mensch of liever den man autonoom te maken in de vestiging van zijn huisgezin. Een woord eerst over Milton's meening omtrent de polygamie. Toen Milton in zijn *Doctrina Christiana* sprak over de polygamie, was Mary Powell overleden, maar toch zien we nog altijd haar beeld voor zijn oog rondwaren. De polygamie steunt op een gering schatten van de vrouw. Volgens Milton is de vrouw in het algemeen, in elk

---

St. Augustine this tendency is very much developed"; en p. 174: „The truth is, probably, that the Christian Fathers had no clearly and completely developed conception of the nature of civil authority..... They were convinced of the Divine nature of the authority of the State, they were convinced that disobedience to that authority was in normal causes an offence against God. Some of them drew from this the conclusion that all authority under all circumstances was from God, and that even an unjust and oppressive command of the ruler must be obeyed. On the other hand they were for the most part equally clear that the foundation and end of civil authority was the attainment of justice and some of them more or less distinctly apprehended, as a consequence of this principle, that an unjust authority was no authority at all."

opzicht, de mindere van den man. Hij spreekt niet over onderdanigheid, maar over minderwaardigheid. De wijze, waarop Milton de polygamie verdedigt, is mijns inziens vol drogredenen. Het polygamistisch huwelijk is geen huwelijk. Het huwelijk is van zulk een voorname beteekenis, dat slechts één man met één vrouw zulk een verbond kan aangaan. Milton neemt voor de polygamie de patriarchen tot voorbeeld, maar het dubbel huwelijk of het huwelijk met meer dan één vrouw is voor de bedoelde aartsvaders een bron van ellende geweest. Voor Christenen geldt bovenal het woord van Christus, dat het van den beginne zoo was, dat één man één vrouw aanhing. Dat is de goddelijke instelling.

Nu over de echtscheiding. Milton's geschriften over dit onderwerp zijn mij het minst sympathiek. Milton verdraait eenvoudig — het woord is misschien te hard, daar hij het onbewust doet, maar het feit is te in het oog loopend om zachter uitgedrukt te kunnen worden — de woorden, door den Heiland en den Apostel gesproken. Hij beroept zich op 1 Cor. VII om de echtscheiding om des geloofs wille te verdedigen, terwijl de apostel juist den Christenen aanraadt bij den ongeloovigen man of de ongeloovige vrouw te blijven. Het woord πορνεία, door Christus gebruikt, vergeestelijkt Milton tot wederspannigheid. Een vrouw, die wederspannig is, valt dan in de termen om verlaten te worden. Deuteronomium 24 vers 1, wordt door hem als basis genomen om de echtscheiding anders dan uit oorzake van hoererij te verdedigen, maar met „schandelijk" wordt daar geen „incompatibilité d'humeur" bedoeld, maar een lichamelijk gebrek of kwaal, na de voltrekking van het huwelijk pas ontdekt, zoodanig, dat òf het huwelijk reeds verbroken is of eigenlijk nooit een factum kon worden. Milton heeft de Joodsche practijk verward met het verheven levensideaal door Christus gepredikt. Hij heeft de woorden van Christus verbogen om ze met zijn meening te doen overeenkomen, maar Christus heeft het zeer duidelijk gezegd, dat de Joodsche practijk zondig was en dat geen echtscheiding mocht plaats hebben „παρεκτὸς λόγου πορνέιας".

Milton's pleiten voor het gemakkelijke losmaken van het huwelijk was te veel een „defensio pro se". Hij had een onberaden huwelijk gesloten met een kind-vrouwtje. Zijn eischen aan een vrouw gesteld waren buitengewoon hoog; zijn vrouw kon onmogelijk daaraan voldoen. Niemand, die de echtscheidingstractaten leest, zal ontkennen, dat zij schoone gedeelten bevatten vol subliem pathos, maar er komt ook een idealisme in voor, dat met de beenen in de lucht

hangt. Milton en zijn vrouw waren niet zielsverwant, terwijl toch geestelijke verwantschap een eerste voorwaarde is voor een gelukkig huwelijk. Zijn „austerity" kwam in botsing met de cavaliers-vroolijkheid, die Mary Powell gekend had in haar ouderlijke woning. Voor assimilatie, voor echtgenooten zoo noodig, was geen tijd geweest. Kon het conflict uitblijven, indien beide echtgenooten de heiligheid van het huwelijk niet voelden, en niet trachtten het gebod des Heeren om elkaar lief te hebben trots alle lastige karaktereigenschappen op te volgen? Zelfverloochening is een ontzettend moeielijk iets voor een wederstrevig menschenkind.

Toen Mary Powell wegbleef, was het feit van desertio malitiosa aanwezig en Milton had naar de Gereformeerde opvatting van de gevallen, waarin echtscheiding geoorloofd is, kunnen hertrouwen [1]). Het Engelsche huwelijksrecht was evenwel nog geheel canoniek. Hiermede dient vooral rekening gehouden bij de beoordeeling van Milton's gedrag in deze zaak.

Aan het einde van onze beschouwing gekomen, willen wij deze conclusie trekken: Milton was niet de verpersoonlijking van het puritanisme.

Herhaaldelijk is in de voorgaande hoofdstukken gebleken, dat Milton een mengsel van allerlei sectarische denkbeelden koesterde. Masson, de biograaf van Milton, heeft dan ook telkens talrijke bladzijden moeten wijden aan een beschrijving van de secten gedurende de laatste helft van de 17de eeuw [2]). Milton van de Restauratie kan ingedeeld worden onder bijna al de sectariërs, die Masson opnoemt. Nu is Milton zeker voor alles dichter, maar zijn talrijke prozageschriften hebben voor de cultuurhistorie evenveel waarde als zijn *Paradise Lost.* We zien in hem de ontwikkeling van de Puriteinsch-Calvinistische ideeën na het prijsgeven van de orthodoxie. Milton begint met af te wijken in zijn opvatting van het huwelijksrecht en eindigt met schier in alle hoofdpunten af te dwalen. Ook voor de lezers van *Paradise Lost* is de studie van de prozageschriften zeer belangwekkend. Milton's theologische denkbeelden vindt men immers in poëtisch gewaad terug in *Paradise Lost.*

Men herkent ook in zijn prozageschriften den man van de Renaissance. Zijn prozastijl lijkt op den schrijftrant van Tacitus.

---

[1]) Prof. Anema, *De Gronden voor echtscheiding*, p. 49—70.
[2]) Masson, *The Life of Milton*, voornamelijk deel III, p. 137—159.

Als Tacitus is hij altijd subliem, soms zwaar-op-de-hand. In zijn persoonlijke pamfletten is hij gelijk ook andere voortreffelijke tijdgenooten ongelikt en soms plat en smakeloos. In zijn strijdschriften weerspiegelt zich de geheele geschiedenis van zijn levensperiode. Hoewel geen handelend staatsman en zich niet bezighoudend met de détails van de administratie, is hij belangstellend toeschouwer van en deelhebber aan al de belangrijke gebeurtenissen van zijn tijd.

Merkwaardig is Milton's subjectivisme. Lid van een kerk was hij na de Restauratie niet meer. Hij ging niet ter kerke. Hij was geen geestelijke leidsman. Hij voelde zich alleen thuis in zijn isolement. Zoo leefde hij in stilte voort, tot de dood hem overviel. Zijn heengaan bleef bijna onopgemerkt, want een nieuwe aera gloorde voor Engeland aan den horizon. Met hem ging een stuk historie ten grave.

Voor den historicus geldt de spreuk: „rien que la vérité, mais toute la vérité". Voor den gewonen lezer is Milton nog altijd de dichter van het puritanisme. Deze legende, die in Nederland algemeen verbreid is, ondanks den essay over Milton van Macaulay, moest worden verbannen.

Milton behoort aan de menschheid, niet aan het Calvinisme. Maar toch: een niet snobbistisch mensch, iemand, die geen zelfgenoegzame verlichtingsaanbidder is, zal den man eeren, die leefde uit het Absolute en de raadselen des levens trachtte op te lossen door te vragen, wat het Boek der Boeken hem daarover openbaarde [1]). Tevens zal de studie van Milton's geschriften den onbekrompen mensch met eerbied voor den Bijbel vervullen, daar ook deze groote kunstenaar met het woord door de Heilige Schrift werd geïnspireerd.

---

[1]) Voor iemand, die het Christendom liefheeft, is de religieuse toon van Milton aangenaam. Daarin ligt het geheim van de bekoring, die van hem uitgaat op een groot deel van de Engelsche natie. Milton heeft het Engelsche volk niet tot een „kirchengängerisches" volk gemaakt, zooals Heine — met instemming van Huet — zegt, maar het Engelsche volk prees het in hem, dat hij de voor Christenen zoo dierbare stof dichterlijk verwerkte. Wanneer Huet smalend spreekt over Milton's theologie, dan komt daarin zijn gebrek aan waardeering op duidelijke wijze aan het licht. Dat Huet smaalde, moge de volgende uitlating van hem aantoonen: „Zijn (Milton's) afgodische vereering voor bijbelteksten, de drogredenen, die hij, ten einde den oorsprong van het kwaad en de stem van het geweten te kunnen verklaren, zijn God in den mond legt, zijn van bijgeloof nauwelijks te onderscheiden."

BINDING SECT. DEC 18 1964

PR
3588
V5

Visser, Martinus
Milton's prozawerken

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 14 22 06 008 4